

**“T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1923'DEN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'DE GİRİŞİMCİLİĞİN TARİHİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BENGÜ DOĞANGÜN YASA

**ANABİLİM DALI : İKTİSAT
PROGRAMI : İKTİSAT TEORİSİ
VE TARİHİ**

KOCAELİ - 2010

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1923'DEN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'DE GİRİŞİMCİLİĞİN TARİHİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BENGÜ DOĞANGÜN YASA

**ANABİLİM DALI: İKTİSAT
PROGRAMI : İKTİSAT TEORİSİ
VE TARİHİ**

DANIŞMAN: PROF. DR. NEŞE ERİM

KOCAELİ – 2010

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1923'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE GİRİŞİMCİLİĞİN TARİHİ

Y.LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan : Bengü DOĞANGÜN YASA

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No: 02.06.2010 –2010/14

Prof. Dr. Neşe
ERİM

Doç. Dr. Seyfettin
ERDOĞAN

Doç. Dr. Yaşar
BÜLBÜL

KOCAELİ-2010

SUNUŞ

İktisat bilimi içerisindeki önemi oldukça geç anlaşılan girişimcilik kavramı, bugün ekonominin önemli yapı taşlarından biri olarak görülmektedir. Günümüzde girişimciliğin geliştirilmesi konusu tüm ülkelerin ekonomi politikalarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de girişimciliğin geçirdiği evrimi incelemektir. Birinci bölümde girişimcilik kavramı ve ekonomi bilimi içerisindeki yeri anlatılacak, ikinci bölümde Cumhuriyet ncesi ve sonrasında girişimciliğin izlediği seyir ele alınacaktır. Çalışmanın nc ve son bölümünde ise devlet ve girişimci sınıf arasındaki güçlü ilişki irdelenecektir.

Bu tez konusunun ortaya çıkmasını sağlayan ve çalışmam sırasında değerli emeklerini hiç eksik etmeyen danışman hocam Sayın Prof.Dr.Neşe ERİM’e, içeriğin belirlenmesinde ve kaynaklar konusunda fikirlerine başvurduğum Sayın Doç.Dr.Yaşar BÜLBÜL’e teŐekkürlerimi sunarım.

Bengü Doğangün Yasa
İzmit, Mayıs 2010

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	3
1. İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE VE İKTİSAT TARİHİNDE GİRİŞİMCİLİK.....	3
1.1. Girişimciğin Tanımı	3
1.2. Girişimcilik Kavramının Evrimi ve İktisat Bilimindeki Yeri	5
1.2.1. Fizyokrat Okul ve Girişimcilik:	6
1.2.2. Klasik Ekol ve Girişimcilik.....	9
1.2.3. Neo Klasik Okul ve Girişimcilik.....	13
1.2.4. Avusturya Okulu ve Girişimcilik:.....	16
1.2.5. Girişimcilik Teorisinde Devrim: Joseph Schumpeter	18
1.3. Kapitalist Sistemde Girişim ve Girişimci	27
1.3.1. Kapitalizm ve Girişimci	27
1.3.2. Kapitalist Girişimcinin Ortaya Çıkışı	30
1.3.3. Kapitalist Girişimcinin Oluşumunda Psikolojik ve Kültürel Ortam ..	38
II. BÖLÜM.....	42
2. TÜRKİYE’DE GİRİŞİMCİLİK ORTAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ	42
2.1. Cumhuriyet Öncesinden Devralınan Miras.....	42
2.1.1. Model Arayışları	42
2.1.2. Tarihsel Süreç.....	48
2.1.2.1 Osmanlı Devlet’inden Devralınan Girişimcilik Mirası: 1908–1922	48
2.2. Cumhuriyet İle Başlayan Girişimci Yaratma Süreci.....	65
2.2.1. Liberal Dönemde Girişimcilik: 1923-1929	65
2.2.2. Girişimci Devlet Dönemi: 1930-1939.....	80
2.2.3. Savaş Yıllarında Girişimcilik: 1940-1945	86
2.2.4. DP ve Dışa Açılma Döneminde Girişimcilik: 1946-1960	89
2.2.5. 1961-1980 Planlama Döneminde Girişimcilik	101
2.2.6. 1980’den Günümüze Girişimcilik.....	108
2.3. Bankacılık Sektörünün Girişimciliğe Katkıları Bağlamında	
Değerlendirilmesi.....	120
2.3.1. Girişimcilikte Sermaye ve Kredinin Önemi.....	120
2.3.2. Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Gelişimi	122
2.3.3. Cumhuriyet Döneminde Kurulan Bankalar:	130
2.3.3.1 Ziraat Bankası	130
2.3.3.2 İş Bankası	132
2.3.3.3 Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	133
2.3.3.4 Yapı ve Kredi Bankası	134
III. BÖLÜM	135
3. TÜRKİYE’DE DEVLET GİRİŞİMCİ İLİŞKİSİ VE KURUMSALLIĞIN	
OLUŞUMU	135

3.1.	Türkiye’de Devlet-Girişimci İlişkisi	135
3.1.1.	Girişimci Olarak Birey, Girişimci Olarak Devlet ve Girişimci Olarak Bireyi Destekleyen Devlet	135
3.1.2.	Devletin Girişimcilik Üzerindeki Etkisi.....	137
3.1.3.	Türkiye’de Devlet ve Girişimci Sınıf İlişkisi.....	146
3.2.	Girişimci Biyografileri Üzerinden Devlet Girişimci İlişkisi.....	150
3.2.1.	Büyük Sermaye Profilleri.....	150
3.2.2.	Hacı Ömer Sabancı- Sakıp Sabancı	150
3.2.2.1	Vehbi Koç	153
3.2.2.2	Nejat Ferit Eczacıbaşı	158
3.2.2.3	Alarko Grubu: Üzeyir Garip ve İshak Alaton	160
3.2.2.4	Fevzi Akkaya	162
3.2.3.	Girişimciler Açısından Türkiye’de Girişimcilik Ortamı.....	163
3.3.	Kurumsallaşma ve Başlıca Girişimcilik Kurumları	169
3.3.1.	Cumhuriyet Öncesinde Girişimcilik Kurumları.....	171
3.3.1.1	Lonca Teşkilatı.....	171
3.3.1.2	Ticaret ve Sanayi Odaları.....	172
3.3.1.3	Cumhuriyet Öncesindeki Diğer Girişimcilik Kurumları	175
3.3.2.	Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında Girişimcilik Kurumları	176
3.3.2.1	Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)	177
3.3.2.2	Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD).....	180
3.3.2.3	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK).....	181
3.3.2.4	İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Derneği (İGİAD)	182
3.3.2.5	Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER)	183
	SONUÇ	184
	KAYNAKÇA	189

ÖZET

Üretim ve istihdamın artışında önemli bir rol oynayan girişimcilik, ekonomik gelişmenin merkezinde yer alan bir kavram olmuştur. Bu yüzden Türk girişimci sınıfının izlediği yol, iktisat tarihimizde önemli bir yere sahiptir.

Kapitalizmi üretememiş olan Osmanlı Devleti, Cumhuriyet'e de bu mirası devretmiştir. Türk girişimci sınıfının tarihi bu yapı üzerinde şekillenmeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminde Türk girişimci sınıfının oluşması için büyük çabalar harcanmıştır.

Cumhuriyet yönetiminin büyük önem verdiği özel girişimci sınıf kısa sürede ortaya çıkamamıştır. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye, kendi iktisat tarihinin ayrılmaz bir parçası olan 'dinamik bir girişimci sınıf yetiştirme' hedefinin gerçekleştiğine tanık olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Girişimcilik, Girişimci, Türk İşadamları

ABSTRACT

The notion of entrepreneurship which has an active part of increasing production and employment, is in the center of economic development. Therefore the way which Turkish entrepreneur class followed, is important for Turkish economic history.

The Ottoman Empire couldn't generate the capitalist system and devolve this heritage to the Republic. The Turkish entrepreneur class began to build on this construction. Arduous efforts had been made to create this class during the early Republic.

Although the Government gave much importance to the entrepreneur class, it couldn't appear in a short period. The aim of creating an entrepreneur class which is the main purpose of the Government began to be realized in the beginning of the second half of 1980.

Key Words: The Entrepreneurship, The Entrepreneur, Turkish Businessman.

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
C.	:	Cilt
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
Vb.	:	Ve benzeri
Vs.	:	Ve saire

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Girişimcilik Fikirlerinin Sınıflandırılması:	6
Tablo 2. Azınlık ve Yabancı Girişimlere Ait Sermaye ve Emek Miktarları.....	56
Tablo 3. Türkiye'de Sanayinin İlk Üretim Bilançosu ve Sektörleri.....	66
Tablo 4. Türkiye' de 1950 Yılına Kadar Kurulan İşletme Sayıları.....	85
Tablo 5. Özelleştirme İşlemleri Sonucu Hiç Kamu Payları Kalmayan Kuruluşlar	115
Tablo 6. Türkiye ve Dünya Ülkelerinde Kobi'lere verilen Kredi Payları.....	122
Tablo 7. Toplam Krediler (1943- 1980) (Milyon TL, 1968 Değerleri ile)	128
Tablo 8. Banka Kredilerinin İşlevsel Dağılımı	129
Tablo 9. 1980- 2003 Banka Sayıları:	130
Tablo 10. Her 100 Yetişkin İçindeki Girişimci Sayıları.....	188

GİRİŞ

İktisat bilimi içerisindeki önemi geç anlaşılmasına rağmen, bugün girişimcilik ekonominin önemli yapı taşlarından biri olarak görülmektedir. Yapılan çalışmalar, yüksek girişimcilik faaliyetlerinin, ekonomik büyümenin ortalamasının üzerinde gerçekleşmesini sağladığını ortaya koymaktadır. Günümüzde girişimciliğin geliştirilmesi konusu tüm ülkelerin ekonomik politikalarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Türkiye’de özel girişimciliğin geçirdiği evrimi, kapitalizminin geçirdiği evrimden soyutlamak imkânsızdır. Kapitalist ekonomik büyümenin temel taşı olarak niteleyebileceğimiz özel girişimciler, Türkiye’de kapitalizminin geçirdiği evrim doğrultusunda ve kapitalist gelişmenin içeriğinde serpilip büyüme şansına sahip olmuştur.

Girişimciliğin iktisat tarihi içerisindeki önemi artan konumu ve Türkiye’de girişimcilik konulu çalışmaların az oluşu bizi bu çalışmaya iten nedenlerin başında gelmektedir. Özellikle iktisadi alanda girişimcilik ile ilgili doldurulması gereken bir boşluk bulunmaktadır. Bu anlamda girişimcilik ile ilgili göze çarpan ilk çalışma, Erdoğan Soral’ın 1974 yılında yayınladığı Özel Kesimde Türk Mütteşebbisleri isimli çalışmasıdır. Soral bu çalışmada Türk özel sektörünün gelişimini ve Türk girişimcilerin sosyolojik ve psikolojik özelliklerini incelemiştir. Soral çalışmasında Cumhuriyet dönemindeki uygulamalarla girişimci sınıfın oluşumu için çok çabalar harcadığını, bu anlamda devletin girişimcinin en büyük destekçisi olduğunu vurgulamıştır. Soral, eğitim, sermaye ve teknik bilgi konularında yetersizlik olmasına rağmen, girişimci sınıfın oluşturulması konusunda başarıya ulaştığı sonucuna varmıştır. Girişimcilik alanında çalışan bir diğer isim Prof.Dr.Ayşe Buğra’dır. Buğra 1995 yılında yayınladığı Devlet ve İşadamları isimli çalışmasında Türkiye’deki girişimcilik ortamını, Türk işadamlarının oluşum ve gelişim süreçlerini, girişimciliğin kurumsal boyutlarını detaylı bir şekilde incelemektedir. Çalışmasında işadamları ile yaptığı özel görüşmelerden yararlandığını belirten Buğra, Türkiye’de iş hayatının politik ve sosyal çerçevesini analiz etmiştir. Buğra çalışmasında, Cumhuriyet’in ilk zamanlarından süregelen istikrarsız politikalar neticesinde ortaya çıkan bir belirsizlik ortamını vurgulamaktadır. Böyle bir ortamın oluşumunun temel

nedenini, devlet müdahalesinin boyutlarının belirsizliğine bağlayan Buğra, politikacılarla ve üst düzey memurlarla yakın ilişkiler kurmanın, girişimcilik hayatının başarısında önemli bir yerde durduğu sonucuna ulaşmıştır. Buğra'nın aynı zamanda girişimcilik konulu makaleleri de bulunmaktadır. Tez çalışmam sırasında başvurduğum kaynaklarda bu iki isim en çok rastladığım isimler olmuştur.

Amacı Türkiye'de girişimciliğin geçirdiği evrimi incelemek olan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde girişimcilik kavramının tanımları ve ekonomi bilimi içerisindeki yeri ile girişimcinin kapitalist sistem içinde ortaya çıkışı ele alınacaktır. Girişimcilik kavramı çok eski dönemlerden beri kullanılmasına rağmen, iktisadi olarak ilk kullanılışı 17.yüzyıla rastlamaktadır. Fransız ekonomist Richard Cantillon girişimcinin kritik rolünün farkına varan ve iktisat biliminde modern anlamda bu terimi ilk kullanan kişi olmuştur. Kapitalist girişimcinin iktisat sahnesinde yer almasıyla kavramın önemi artmıştır. Ancak makro dengeye ulaşılması asıl mesele olarak ele alınmış, genel denge sistemleri içerisinde de girişimcinin rolü yeteri kadar dikkate alınmamıştır. Neo Klasik iktisatçıların denge teorisine karşın girişimciyi dengesizlik yaratan bir faktör olarak gören Schumpeter, girişimcilik kavramının teori haline gelmesine önemli katkı sağlamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk girişimci sınıfının tarihsel süreci ele alınacaktır. Bu sınıfın ortaya çıkması ve gelişmesi öncelikle Osmanlı-Türk zihin dünyasında irdelenecek, farklı iktisadi dönemlendirmelere göre tarihsel gelişmeler ışığında anlatılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde ayrıca, tarihsel gelişmeler irdelenirken önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılan finansal sorunlar ve Türk bankacılık tarihi ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, girişimcilik tarihinin oluşumunda çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan devlet ile girişimci sınıf arasındaki güçlü bağ üzerinde durulacaktır. Ayrıca iktisat tarihimizde önemli bir yere sahip olan bazı Türk girişimcilerinin biyografileri incelenecek, devlet-girişimci sınıf ilişkisi onların gözünden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. BÖLÜM

1. İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE VE İKTİSAT TARİHİNDE GİRİŞİMCİLİK

1.1. Girişimciliğin Tanımı

Günümüze kadar hakkında çok çeşitli tanımlamalar yapılan girişimcilik kavramı, Fransızca bir kelime olan ‘‘entreprendre’’ den gelmektedir. Kelimenin anlamı ‘‘bir şey yapmaktır’’. Girişimcilik kavramının tanımında literatürde fikir birliği sağlandığı söylenemez. Bu kavram karmaşası günümüzde de halen varlığını sürdürmektedir. Girişimcilik konusu sosyal bilimciler (ekonomistler, işletmeciler, sosyologlar, psikologlar vs.), fen bilimleri ve politik bilimlere kadar tüm disiplinlerin ilgi alanını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu kavram kargaşası ve girişimciliğin ne olduğuna ilişkin belirsizlik, girişimcilik kavramının açıklığa kavuşturulmasına olan ihtiyacı ve ilgiyi daha da artırmıştır.

Üretim araçlarının özel mülkiyete konu olduğu kapitalizm ya da iktisadi özgürlük sisteminde mülk sahipleri belli başlı üç işlevi yerine getirmektedirler:

- a. Mali sermayenin devreye sokulması;
- b. Üretim araçlarının istihdamı ve koordinasyonu, firmanın yönetimi ve işletilmesi;
- c. Yatırımlarla ilgili stratejik kararların alınması.

Sermaye piyasaları gibi kurumların varlığı sayesinde mali sermaye sunumu ile diğer işlevler tamamen birbirinden ayrılabilmiştir. Girdilerin temin edilmesi ve rutin işletme işlevleri ücretli çalışanlara devredilebilirken, yatırım yapma ya da yapmama, yeni bir piyasaya girme gibi nihai kararlar ise hiçbir şekilde üretim araçları mülk sahiplerinden başkasına bırakılmamıştır. Karar verme pozisyonu ile işadamının üstlendiği işleve girişimcilik adı verilmektedir.

Girişimcilik terimi 12.yüzyıldan beri Fransız dilinde kullanılmasına rağmen, Avrupa ekonomisinde girişimciliğe ve inovasyona engel olan feodal sistemin içerisinde uzun yıllar saklı kalmıştır. Fakat ortaçağ boyunca, özellikle de Avrupa ekonomisinin itici gücü durumundaki ülkeler olan İtalya, Fransa ve Güney

Almanya’da durum giderek değişmiştir. Kentleşmenin artması girişimcilik için bir zemin yaratmış ve özellikle hammadde arz eden ve tamamlanmış malları pazarlayan tüccar sınıfı arasında girişimciliğin gelişmesini sağlamıştır. 18. yüzyıla kadar feodalizm ortadan kaybolmuş, yasal ve kurumsal durum giderek girişimciliğin ve inovasyonun lehine değişmiştir ¹.

Ekonomi bilimi girişimcinin varlığını uzun yıllar yadsımıştır. Marc Blaug, girişimcilik kavramının ekonomik teoriye girmesinden önce, ekonomi öğrencilerine ekonomik büyümenin belirleyicileri ile kapitalizm ile sosyalizm kıyaslamalarının öğretilmesini, ancak girişimcinin rolünden bahsedilmemesini bir skandal olarak yorumlamaktadır².

18. yüzyıldan beri üretim ve sermaye yatırımları otomatik süreçler olarak algılanmış, hayal gücünü kullanarak önemli kararlar alan ve risk üstlenen girişimciye ihtiyaç duyulmamıştır. Makro dengenin anlaşılması ve söz konusu dengeye nasıl ulaşılacağı önemli yer tutmuş, firma gelişmeleri önemsenmemiştir. Dolayısıyla ekonomi bilimi girişimcilik konusunda çok fazla kafa yormamıştır.

Dönemde oluşturulmaya çalışılan formel iktisat³ kapsamında, aynı zamanda felsefeci olan ve insanların sorunlarıyla da ilgilenen bir çok iktisatçı girişimciyi ihmal etmiştir. Yaratılan formel yapı içerisinde bir insan dinamizmi ve karar alıcı olarak girişimcinin yeri bulunmamaktadır⁴.

Bu nedenledir ki, kavram genel ekonomi eğitime uzun süre dahi edilmemiş, konu hakkındaki sınırlı çalışmalar da bilimin dışında tutulmuş ve kavram işletme biliminde önemli bir yer kazanmıştır.

¹ Landström Hans, **Pioneers In Entrepreneurship And Small Business Research**, Boston, Springer Science, 2005, s. 27-28.

² Mark Blaug, **Economic History and the History of Economics**, New York: New York University Press, 1986, s. 229.

³ Kesinlik kavramının öne çıktığı İktisat.

⁴ Dinç Alada, Adam Smith, “İktisat’ın Dama Taşları”, **İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi**, 2001, ss. 17- 28, s. 18.

Bir ekonomist açısından girişimcilik, kaynakları, işgücünü, makine-teçhizatı ve diğer varlıkları bir araya getirme ve önceki değerlerinden daha fazla değer yaratılmasının sağlanmasını ifade ederken, bir psikolog için ise girişimcilik bir şey elde etmek veya bir şeye ulaşmak, denemeler yapmak, başarmak ve başkalarının elindeki otoriteyi almak ihtiyacında olmak anlamına gelmektedir. Bir iş adamı için ise girişimcilik bir tehdit unsuru ve saldırgan bir rakip anlamına gelebileceği gibi, bir müşteri, bir müttefik veya diğerlerinin refahı ve mutluluğu için çalışma olarak da ifade edilmektedir⁵.

Girişimcilik temelde çok boyutlu ve farklı bağlamlara içkin bir faaliyet alanıdır. Girişimcilik işletme bazında olduğu kadar, toplumsal yapı düzleminde de değişim ajanı olarak kabul edilmektedir. Bu değişim genelde, üretimi arttırıcı, büyümeyi sağlayıcı, toplumsal nitelik yaratıcı bir nitelik taşımaktadır. Değişimi ve gelişmeyi sağlayıcı anahtar kavram ise yenilikçiliktir. Yenilikçilik; pazar için yeni mal ve hizmet geliştirmeyi olanaklı kıldığı gibi, kurulacak yeni işletmelere yatırım ilgisini diri tutmaktadır. Yeni ekonomi için girişimci kavramı son derece hayati bir değere sahiptir. Endüstri toplumu ve özellikle bilgi toplumuna geçişle birlikte girişimci kavramı önem kazanmıştır⁶.

1.2. Girişimcilik Kavramının Evrimi ve İktisat Bilimindeki Yeri

İktisat bilimi açısından girişimciliğe ne anlamlar yüklendiğini anlamak için kavrama iktisat okullarının nasıl yaklaştığını incelememiz yerinde olacaktır. Girişimcilik kavramına ait çeşitli İktisat okullarına ait farklı görüşler Tablo 1'de verilmiştir:

⁵ Hisrich Robert D and Micheal P.Peters, **Entrepreneurship**, Irwin Mc Graw Hill, 1998, s.9.

⁶ Ömer Aytaç, "İktisadi ve Sosyal Gelişme Açısından Girişimci Kavramı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 26, 2005, s. 79

Tablo 1. Girişimcilik Fikirlerinin Sınıflandırılması:

Tanım	Savunanlar	Savunmayanlar
RiskAlan	Cantillon, Say, Knight, Mises, Menger, Shackle	Schumpeter, Kirzner
Sermaye Sahibi	Fizyokratlar, Smith, Turgot Mises	Walras, Clark Schumpeter
Ayrıcalıklı	Say, Mill, Marshall	Kirzner
Lider	Marshall	Schumpeter, Walras, Clark
Üretim faktörlerini bir araya getiren ama lider olmayan	Walras, Clark	Marshall, Say, Mill
Denge yaratan	Walras, Clark	Schumpeter
Dengesizlik yaratan	Schumpeter	Say
Yenilikçi	Schumpeter, Thünen, Weber	Say
Daha Uyanık	Cantillon, Clark , Kirzner	Fizyokratlar

Kaynak: Elkjaer, Joergen R. (1991), “The Entrepreneur in Economic Theory: An Example of the Development and Influence of a Concept,” in History of European Ideas 13 (6)’den aktaran FORMAINI Robert L. , “The Engine Of Capitalist Process: Entrepreneurs in Economic Theory”, Economic and Financial Review, Fourth Quarter 2001, s: 9

1.2.1. Fizyokrat Okul ve Girişimcilik:

18. yüzyılda yeni olgunlaşan sınai kapitalizmin sözcülüğünü yaparak ve merkantalizme de tepki olarak ortaya çıkan ‘laissez faire’ ya da liberal iktisadi öğreti başlangıçta tarımsal kapitalizmin savunucusu olmuştur. Yeni yükselen girişimci sınıf, toplumda kendi faaliyetlerini sınırlayacak her şeye karşı olmuştur. Tekellere, kamu denetimlerine, ayrıcalıklara, soyluların gücüne karşı çıkmışlar ve bireysel girişim ve özgürlüklerin desteklenmesini istemişlerdir. Bu süreçte kendilerini haklı gösterecek bir felsefe oluşmasını sağlamışlardır. Dünya görüşü iktisadi liberalizm, politikası da laissez faire olmuştur.

18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa’da gelişen Fizyokrasi ile İktisatta okul çağı başlamıştır. Onlar servetin kaynağını üretimde gören ve laissez faire ideolojisini savunan bir gruptur.

İktisat biliminde modern anlamda girişimcilik kavramından ilk bahseden kişi Fizyokrat Okul mensubu, iş adamı ve finansçı Richard Cantillon’dur. Fransa’da yaşayan İrlanda asıllı bir ekonomist olan Cantillon, iktisat teorisinde girişimcinin kritik rolünün farkına varan ilk kişidir. Cantillon’un eseri, girişimcilik tarihinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü girişimciyi ekonomik sisteme merkezi bir unsur olarak yerleştirmiştir⁷.

Cantillon ‘Essai sur la nature du commerce en general’ (Ticaretin Niteliği üzerine Genel bir Deneme) adlı eserinde ekonomideki aktörleri toprak sahipleri, girişimciler ve işçiler olarak üç grupta sınıflandırmıştır. Toprak sahipleri ve işçiler oldukça pasif olarak karakterize edilirken, girişimciler merkezi bir rol oynamaktadır⁸.

Cantillon 18. yüzyıl Avrupa’sında oluşmaya başlayan piyasa ekonomisini tanımlarken, girişimciyi toprak sahipleri ile işçiler arasındaki arabulucu olarak ifade etmiştir⁹. Yani girişimciler, tüketiciler ile üreticiler arasındaki bağın kurulmasında birleştirici bir rolü üstlenmişlerdir. Cantillon’a göre girişimci belirli bir fiyattan alım yapıp, belirsiz bir fiyattan satış yapan arbitrajcıdır. Böylelikle Cantillon, geleceğin bugünden tam olarak bilinmeyişi nedeniyle geliri risk içeren aktörü inceleyerek, girişimciliğin risk alma ve risk üstlenme vasfını öne çıkarmıştır. Ayrıca Cantillon girişimcinin karar verme rolünü de ele almıştır¹⁰.

Fizyokrat okulun önemli isimlerinden François Quesnay ise girişimciler hakkındaki görüşü Cantillon’unkine benzemektedir. Ağırlıklı olarak tarımsal sektöre odaklanmaları dolayısıyla, Quesnay, gıda sektörünü yönlendiren toprak sahibi girişimcilere dikkat çekmiştir. Quesnay’a göre girişimci, belirsizlik taşımakta,

⁷ Robert Francis Hebert and Albert N. Link, “The Entrepreneur As Innovator”, **Journal of Technology Transfer, Springer Science**, Cilt: 31, Sayı: 5, 2006, s. 589.

⁸ Gabel Thomas, Andreas Pyka and Horst Hanusch, “An Evolutionary Approach To The Theory of Entrepreneurship”, **Industry and Innovation**, Vol: 10, No: 4, 2003, s. 495.

⁹ Hebert and Link, **a.g.m.**, s. 589,

¹⁰ Dinç Alada, **a.g.m.**, ss. 17- 28

üretimi organize etmekte ve yönlendirmekte, yeni yöntemler ve yeni ürünler ortaya çıkarmakta ve yeni pazarlar araştırmaktadır¹¹.

İktisadi girişimcilik teorisinde bir adım da Quesnay'nin yardımcısı ve aynı zamanda bir rahip olan Abbe Nicolas Baudeau tarafından atılmıştır. Baudeau tarımın üstünlüğüne inanmıştır. Tarımsal girişimciyi riski üzerine alan kişi olarak betimleyerek Cantillon'un görüşünü yansıtmaktadır. Ancak Baudeau, Cantillon'a göre daha yaratıcı bir girişimci modeli oluşturarak, girişimciyi maliyetlerini azaltmak ve dolayısıyla karını yükseltmek için yeni tekniklere veya düşüncelere başvuran ve bunları icat eden yenilikçi bir kişi olarak tanımlamış, sonuç olarak girişimci kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır¹². Baudeau'ya göre, tarımsal girişimci, kendine yapılan hizmetler de dahil olmak üzere gerekli üretim maliyetlerinden sonra arta kalan tarımsal gelirini kira olarak toprak sahiplerine öder. Bu kira, üretimden önce ödenen bir çeşit maliyettir. Fizyokratlar, uzun dönemde bu maliyetleri sabit olarak varsaymışlar ve aynı zamanda ücretleri de genelde sabit veya sabite yakın olarak ele almışlardır. Yani çiftçi uzun dönemde belirli olan maliyetlerle karşı karşıya kalırken, belirsiz bir hasat miktarı ve bu yüzden de belirsiz bir satış fiyatıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada girişimcinin rolü, piyasa etkinliğini arttıran veya piyasa riskini azaltan, yasal ve yönetsel düzenlemeleri geliştiren kişi olarak öne çıkmaktadır¹³.

Fizyokrat okuldaki girişimcilik yaklaşımlarından biri de okulun kurucularından biri sayılan Fransız ekonomist ve Maliye Bakanı Robert Jacques Turgot tarafından yapılmıştır. Turgot Maliye Bakanlığı döneminde lonca sisteminin gücünü kırmak, bazı malların ticaretini serbest bırakmak gibi bir takım liberal daramışlarda bulunmuştur¹⁴. Turgot girişimcinin bir kapitalist ve sermaye sahibi olduğunu vurgular. Turgot, parasını kiraya vermek suretiyle kullandıran, iş kurarak parasını çalıştıran, ticaret yapan herkesi girişimci; kısacası üzerine para yatırılan her proje ve her iş faaliyetini girişimcilik olarak tanımlar¹⁵.

¹¹ Bert F. Hoselitz, **The Early History of Entrepreneurial Theory, In Essays in Economic Thought: Aristotle to Marshall**, Chicago: Rand McNally, 1962, s. 247.

¹² Hebert and Link, **a.g.m.**, s.590.

¹³ Hebert and Link, **a.g.m.**, s.590.

¹⁴ İdris Küçükömer, **İktisadın İlkelerine Yeniden Bakış**, İstanbul: Sermet Matbaası, 1972 s. 95

¹⁵ Seyfi Top, **Girişimcilik Keşif Süreci**, İstanbul: Beta Yayınları, 2006, s. 51

Fizyokratlar açısından girişimcilik kavramı genel olarak değerlendirildiğinde, tarım sektörü ağırlıklı düşünceleri nedeniyle girişimciyi de tarımsal girişimci olarak algıladıkları görülmektedir.

1.2.2. Klasik Ekol ve Girişimcilik

Klasik ekolun ama öncelikle iktisat biliminin öncüsü sayılan Adam Smith kapitalizm kavramından bahseden ilk iktisatçıdır. Smith sanayi devriminden önce ortaya çıkan iktisadi gelişmenin kaynağını gösterip kurallarını ortaya koyan ilk kişi olduğu için bu sığata layık görülmüştür. Ona göre sermaye birikimine katkıda bulunanlar verimli iş yapmış sayılırlar. Smith bu düşüncesinden hareketle günümüzün bir çok geçerli mesleğini de boş meslekler olarak nitelemiştir¹⁶.

Smith'e göre kapitalist, kaynakları başarılı bir endüstriyel girişimde birleştiren mülkiyet sahibi yöneticidir. Girişimci kavramını kapitalist kavramıyla eşdeğer kullanan Smith, kapitalistlerin azami kâr çabasının ekonomik gelişimin yolunu açacağına inanmıştır¹⁷.

Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde kapitalist girişimciyi maceracı, ileri görüşlü ve sorumluluk alan kişi olarak tasvir etmiştir. Ona göre girişimci her zaman tehlike arayışı içindedir, ileriye görüp planlar yapma yeteneğine sahiptir ve sorumluluk sahibi rasyonel bir birey olduğundan ölçülü riskler alır. George Strigler Smith'in serbest girişim modelini, Ulusların Zenginliği'nin baş mücevheri ve tüm iktisattaki en önemli önerme olarak nitelendirmiştir¹⁸.

Girişimci kavramı 19. yüzyılın başlarında Fransız iktisatçı Jean Baptiste Say tarafından da kullanılmıştır. Say, girişimci ile sermayedar arasındaki farkı ortaya koymuş, sermayedarı para tedarik eden ve finansal risk alan kişi, girişimciyi ise üretim faktörlerini yeni zenginlikler yaratacak biçimde bir araya getiren kişi olarak tanımlamıştır.

¹⁶ Neşe Erim, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara: Palme Yayıncılık, 2007, s. 42-43

¹⁷ E.K.Hunt, **İktisadi Düşünce Tarihi**, İstanbul: Dost Yayınları, 2002, s. 94

¹⁸ Mark Skousen, **Modern İktisadın İnşası**, çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak, Ankara: Ütopya Yayıncılık, 2003, s. 20

Say'ın iktisat bilimine önemli katkılarından biri girişimcinin iktisadi hayat içindeki rolünü belirgin biçimde ortaya çıkarmaktır. Bir girişimi tasarlayan, sorumluluğu üstlenen, fırsatları kollayan, iktisadi değişim ve gelişimin itici gücü olan girişimci, onun ortaya çıkarmasıyla kuram içindeki yerini almıştır¹⁹. Say'a göre girişim, değer üretmek için tabiat ve sermayeyi birleştiren beşeri bir gayrettir. Bu tanımlama ile Say, emek, sermaye ve toprak şeklinde üretim faktörlerinin üçlü sınıflamasını başlatmıştır. Bu bölümlenme 19. yüzyılda iktisat literatüründe standart hale gelmiştir. Klasikler açısından girişimcilik daha ziyade emek faktörü kapsamında değerlendirilmiştir denebilir. Bu çizgiyi takiben Alfred Marshall, (sermayeye ilave olarak) girişimciliğin temel bir üretim faktörü olduğunu zımni olarak ifade etmiştir. Marshall ikame ilkesine göre girişimci fonksiyonunu değerlendirmiştir. Üretim sürecinde daha az etkili olan üretim metodu daha etkili olanla yer değiştirir. İşte bu değişikliği yapan etken girişimci olarak nitelendirilmiştir²⁰.

Say'e göre girişimci üretim faktörlerini birleştirmekle kalmaz aynı zamanda riski de üstlenir. Say, girişimciyi ekonomik kaynakları düşük verimlilikteki bir alanın dışına ve yüksek verimlilikteki bir alanın içine kaydıran kişi olarak tanımlamıştır²¹.

Kişisel özgürlük ve bireycilik alanlarına katkıları bulunan J.S.Mill, bireyin kurtuluşunun kendisinde olduğunu iddia etmiştir. Bu kurtuluş mücadelesinden herkesin kurtuluşu doğacaktır. O'na göre kimse bu görüşü mükemmel olarak betimleyemese de, görüş mükemmelliğe yakındır. Serbest girişimin kendi içinde zorlukları vardır, ancak bu, ilerleme ve toplumun iyiliği için ödenen bedeldir²². Genel anlamda kişisel felsefesi "bırakınız yapsınlar" olan Mill, bireylerin başkalarına zarar vermedikleri sürece istedikleri gibi hareket edebilmelerinden yana olmuştur²³.

¹⁹ Neşe Erim, **a.g.e.**, s.51

²⁰ Philip A. Klein, "Changing Perspectives on the Factors of Production", **Journal of Economic Issues**, Vol: 22, No: 3, 1988, s. 796

²¹ Peter F. Drucker, **Innovation and Entrepreneurship**, London: Butterworth Heinemann, 1995, s. 19'dan aktaran Murat Ali Dulupçu, Gökhan Özkul, Kisisel Gelişimin Girişimci Tipleri Üzerine Etkisi: Antalya-Isparta İllerinde Bir İnceleme, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, s.71, Aralık 2007

²² J.K.Galbraith, **İktisat Tarihi**, çev: Müfit Günay, Ankara: Dost Yayınları, 2004, s. 115

²³ M.Skousen, **a.g.e.**, s. 137

Risk kavramı bağlamında girişimciyi ifade eden diğer bir iktisatçı ise Frank Knight'tır. Knight 1921 yılında yayınladığı 'Risk, Uncertainty and Profit' isimli eserinde, Knightian belirsizliği olarak adlandırılan bir kavramı ortaya atmış, risk ve belirsizlik kavramlarını birbirinden ayırmıştır. Riskin geçmişte yaşanan benzeri olaylara dayanarak ölçülebileceğini, belirsizliğin ise geçmişte hiç yaşanmamış olaylara dayandığını ve olasılıklarının ancak hesap edilmeye çalışılabileceğinden bahsetmiştir²⁴. Knight'a göre; riskte "ölçülebilirlik", belirsizlikte ise "ölçülemezlik" esastır. Belirsizliğin, riski kapsayıcı özelliği ile ilgili olarak da Knight, riskin ölçülebilen ve sigorta edilebilen belirsizlik olduğunu belirtmektedir²⁵.

Entelektüel kişiliği çağdaş iktisatçılara göre çok daha güçlü olan Jeremy Bentham girişimciliğe verdiği önemle klasik iktisatçılar arasında neredeyse tek başındadır. Klasik okul girişimciye fazla yer ayırmamış, kapitalisti ekonomik hiyerarşinin en üst noktasına yerleştirmiştir.²⁶ Bentham toplumda girişimcinin rolünü dikkate almadığı için Smith'i eleştirmiştir. Bentham onu ünlü bir ekonomist haline getiren "Defence of Usury" (1787) adlı eserinde, ödünç verilen ve alınan kredi miktarını sınırlayan tefeciliğe karşı nasıl yasal önlemler alınabileceğini ve yabancı paranın yurtiçi sermaye piyasalarından nasıl uzak tutulabileceğine ilişkin önlemlere yer vermiştir. Bu sorunların başarılı girişimcilerin aktivitelerini bozacak nitelikte olduğundan bahsetmiştir²⁷.

Bentham, işletmeyi hapisane modeline atıfta bulunarak çözümlemeye çalışmış ve "panopticon" adını verdiği bir hapisane modelini ortaya atmıştır. Bu model merkezde bir gözetim kulesinin bulunduğu dairesel bir binadır. Mahkum hücreleri binanın iç cephesine bakacak şekilde konumlanmıştır. Merkezi kuledeki tek bir gözetmen, hücrelerdeki mahkum, işçi, öğrenci yada akıl hastası kişiyi görebilmektedir²⁸. Bentham oluşturduğu bu modelde, gözetilen kişinin bunu

²⁴Joel Moky, **The Oxford Encyclopedia of Economic History**, 2003, s.210.

²⁵ Koivisto William, **Principles and Problems of Modern Economics**, John Wiley & Sons Inc., 1957, New York, s.741'den aktaran Timuçin Yalçınkaya, "Risk ve Belirsizlik Algılamasının İktisadi Davranışlara Yansımaları", Muğla Üniversitesi İİBF Tartışma Tebliği, No:2004/05, Muğla, 2004.

²⁶Albert Link, **Entrepreneurship, Innovation and Technological Change**, University of Kansas, 2007.

²⁷ Hebert, and Link, a.g.m., s.590

²⁸ Michael Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, İstanbul: İmge Yayınları, 2006, s. 72

görmediği ancak her an bunun farkında olduğu bir tasarım düşlemiştir. Yani merkezi kulede görülmeden her şey görülmektedir. Bu sadece düşsel bir yapı değil, ideal biçime getirilmiş bir iktidar mekanizmasıdır²⁹. Bentham bu modeli ile girişimcilikte disipline ve yeniliğin önemine farklı bir açıdan yaklaşmıştır.

Klasik ve Neo Klasik iktisadi yaklaşımda, piyasada denge varsayımı ve rasyonel olarak davranan piyasa katılımcılarının tam bilgiye sahip olmaları gibi varsayımlar çerçevesinde ele alınan biçimiyle girişimci üretim fonksiyonu içinde bir girdi olarak değerlendirilmiştir. Girişimciye kâr beklentisi ile hareket eden ve bu beklentisini sürekli kılmakla motive olan bir unsur olarak bakılmasıyla, onun yerine getireceği görevlerin diğer piyasa katılımcıları tarafından rahatlıkla başarılacağı sonucuna ulaşılmış olduğu düşünülebilir. Öyle ki 19. yüzyıl ekonomistlerinin üretim faktörleri içinde emeğe yaptıkları aşırı vurguyu sermayeye yaptıklarını söylemek oldukça zordur. Örneğin W. Petty'e göre iki temel üretim faktörü emek ve tabiattır. Çünkü bu iki faktör birbirine dönüştürülemez. Ona göre sermaye emeğin tabiata uygulanması neticesinde elde edilen bir faktördür³⁰. Ayrıca Klasiklerin ekonomik sistemin işleyişinde sermayedarın rolünden farklı olarak girişimcinin rolünü tanımlamadıkları dile getirilmektedir³¹.

Serbest piyasa ve bireycilik açısından iktisadi olaylara yaklaşan Klasik Okul ve onun devamı niteliğindeki düşünce geleneğinde, bir üretim faktörü olarak girişimcinin rolünün yeteri kadar dikkate alınmadığı görüşü yaygın kabul görmektedir. Laissez faire ideolojileri doğrultusunda, serbest girişimi desteklemeleri öngörülen Klasik Okul mensuplarının analizlerinde girişimciye merkezi bir rol tanımlamaları beklenirdi. Ancak onlar girişimciye beklenen önemi vermemişler, kapitalisti analizlerinin en üst noktasına taşımışlardır. Onların temelini oluşturdukları Neo Klasik Okul mensupları da, Klasiklerden farklı davranmamışlardır.

²⁹ Foucault, **a.g.e.**, s.73

³⁰ Klein, **a.g.m.**, s. 796.

³¹ Israel M. Kirzner, **Preception, Opportunity and Profit: Studies in The Theory of Entrepreneurship**, Chicago, IL: The University of Chicago Pres, 1979, s.71'den aktaran Murat Nişancı, Mütteşebbis- Piyasa Etkileşimi ve Ekonomik Dengesizliğin Çözümünde Mütteşebbisin Rolü, AÜEHFD, Cilt: VIII, 2004, s. 2.

1.2.3. Neo Klasik Okul ve Girişimcilik

Tarihsel süreç içinde toplumların nasıl değiştiğini incelemek yerine, dikkatlerini piyasa koşullarında üretici ve tüketicilerin verdikleri kararlar ve onların sonuçları üzerinde yoğunlaştıran Neo-Klasik İktisatçılar, analizlerinde matematik kullanmışlar ve iktisatı daha bilimsel ve daha evrensel bir noktaya taşımaya çalışmışlardır³². Tam rekabet koşullarının geçerli olduğu Neo klasik İktisadi modelde tüm İktisadi aktörler eksiksiz bilgiye sahiptirler. Asli amaçları kâr maksimizasyonu olan iktisadi aktörler, bunu sağlayabilecek üretim düzeylerini belirlerler. Aynı şekilde fayda maksimizasyonu amacını taşıyan tüketiciler veri bütçeleri ile, bunu sağlayabilecek tüketim düzeyini seçerler. Malın arzı ile talebinin birbirine eşitlendiği noktada oluşan denge ile piyasa dengesi sağlanmış olur. Rasyonel davranan bireyin oluşturduğu bu denge, aynı zamanda toplumsal refahı da beraberinde getirecektir. Böyle bir model içerisinde belirsizlik kavramına da yer yoktur.

Tam rekabet koşullarında eksiksiz bilgi söz konusu olduğundan fazladan yeni bir fikre ya da bilgiye sahip olan ve bunu ticari bir kazanca dönüştürebilecek bir girişimci de var olamamaktadır. Ayrıca gelecek kesinken belirsizliğin yükünü taşıyacak bir girişimcinin var olması da mümkün değildir. Genel denge modelleri içeriden kaynaklanabilecek değişimleri dışlamaktadır. Girişimcinin varlığı da içsel bir değişken olacağından, alacağı kararlarla bir değişim yani genel dengeden bir sapma yaratacaktır. Bu yüzden genel denge sistemleri girişimciye rol vermemektedir.

Genel denge modelini ilk geliştiren kişi olan Leon Walras'a göre girişimci; toprak sahibi, kapitalist ve işçinin dışında ekonomideki dört oyuncudan biridir. Walras, girişimcinin asli rolünün üretken değerleri talep ve arz etmek olduğunu ifade ederek girişimcinin mübadelesi olmadan ücretlerin, faizlerin ve rantların hiçbir zaman belirlenemeyeceğini ileri sürmüştür. Walras, W.S.Jevons'a 1878 yılında yazdığı mektupta, Jevons'un eseri *The Theory of Political Economy*'i değerlendirirken, iktisatta girişimcinin rolü konusunda büyük bir boşluk olduğunu, bu konunun Jevons'un eserinde yeterince yer almadığına işaret etmiştir. Jevons ise Walras'a yazdığı cevabi mektupta girişimci hakkında yapılan değerlendirmelere katıldığını ve bu konudaki boşluğun giderilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak

³² Neşe Erim, a.g.e. , s. 124-125

Jevons, bu değerlendirmesine rağmen, 72 bölüm olarak düşündüğü Principles of Economics'de tek bir bölümü bile girişimcilik konusuna ayırmamıştır. Ayrıca Jevons'un girişimciyi, risk ve belirsizlik gğsleyebilen, yenilik ve keşif yapabilen karar verici boyutu ile değil, sermayeyi, beceriyi, emeği ve emeğin idaresini bir araya getiren ve bu vazifesi karşısında kr getirisi elde eden bir birey olarak tanımladığı bilinmektedir³³. Jevons gibi Walras da girişimcinin öneminden bahsetmesine rağmen, girişimciyi kendi denge modelinin içerisinde kullanmamıştır.

Mikro iktisadın oluşturulmasına kurduğu genel denge analizi ile en büyük katkılardan birini sağlayan Alfred Marshall da Leon Walras gibi ekonomide girişimcinin önemli bir rol oynadığının farkında olmasına rağmen, girişimciye önemli bir yer ayırmamıştır. Ancak Marshall oluşturduğu denge modeline, somut dünyaya ait bir unsur katabilme konusunda diğer Neo Klasik İktisatçılara göre biraz daha çabalamıştır ve analizinde girişimciyi az da olsa ele almıştır.

Üretim için girişimciliğin gerekliliği ilk olarak 1890 yılında Marshall tarafından vurgulanmıştır. Marshall nl eseri İktisadın İlkeleri'nde üretim için gerekli dört faktörden bahseder: Toprak, emek, sermaye ve organizasyon. Organizasyon diğer faktörleri bir araya getirir. Marshall'a göre girişimcilik organizasyon faktörünün itici gücüdür. Yaratıcı organizasyon ile girişimcinin yeni bir mal üreteceğinden veya mevcut bir malın üretim tekniğini geliştirebileceğinden bahsederek, girişimcinin yaratıcılık ve yenilikçilik özelliklerine de vurgu yapmıştır. Marshall girişimcilerin, talep ve arz dengesindeki değişmeleri öngörme yeteneğine sahip olmaları ve riskli bir iktisadi ortam içerisinde faaliyette bulunmaya istekli olmaları gerektiğinden bahseder³⁴.

Neo Klasik Okul temsilcilerinden, Lokasyon teorisinin sahibi, Von Thünen'in 1.cildi 1826, 2.cildi ise 1850 yılında yayınlanan Der Isolierte Staat (The Isolated State) adlı eseri girişimciliğin vasıflarını ne çıkarması bakımından bir köşe taşı olarak değerlendirilebilir. Thünen'e göre girişimcinin kazancı, yatırılmış sermayenin

³³ Din Alada, "İktisadi Düşünce Tarihinde Girişimcilik Kavramı zerine Notlar", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 23-24, Ekim 2000 – Mart 2001, s.17

³⁴ David Burnett, "The Supply of Entrepreneurship and Economic Development", 2000 , <http://www.technopreneurial.com/articles>, (01.10.2009)

bugünkü faizi, işletmecilik ücreti ve kayıpların hesaplanabilen riskleri karşılığı olarak sigorta priminin, firmanın gayri safi kazancından çıkartılması ile elde edilir. Thünen'in "bakiye" getiri olarak tanımladığı girişimci kazancı, önceden hesaplanamayan, dolayısıyla öngörülemeyen bir gelir kategorisidir³⁵.

Thünen, kamu hizmeti yeterli bilgi ve eğitimi alabilecek servete sahip birinin, devlet memuru olma gibi bir şansı olabildiğini söyler. Bu kişi, eğer kendisi için uygunsa endüstriyel girişimci olma yolunu da seçebilir. Bu mesleklerden ilkinin seçtiği takdirde yaşamının idamesi için ihtiyaç duyacağı asgari geçim düzeyini sağlamış olur. Ancak ikinci yolu seçtiği takdirde, öngörülemeyen bir ekonomik durum onun bütün varlığını alıp götürebilir. Thünen bilinmeyen bir geleceğin varlığında, kazanacaklarının kaybedeceklerinden fazla olacağını garanti edemeyen kişiyi girişimci olma konusunda teşvik edecek olan faktörü sorgulamıştır³⁶.

Thünen, kendi hesabına çalışan bir girişimci ile başkasının hesabına çalışan yönetici kavramlarını ayırmıştır. Thünen, her ikisi de aynı bilgi ve yeteneğe sahip olsa bile girişimcinin sarfettiği çabanın, endişe ve huzursuzluk da içermesinden dolayı bir çeşit kumar olduğunu, dolayısıyla yöneticinin çabasından farklı olduğunu ileri sürmüştür. Bu sarfettiği çaba ve edindiği endişe ile girişimci pek çok uykusuz gece geçirmektedir. Diğer taraftan yönetici eğer gün boyu yorulacak kadar çalıştıysa amacına ulaşmıştır³⁷.

Thünen aynı zamanda girişimciyi hem risk alıcı hem de yenilikçi olarak betimlemiştir. Girişimciliğe ait geliri de bu bağlamda, girişimsel riskin getirisi ve yaratıcılığın getirisi olarak ayırmıştır³⁸.

Newyork Üniversitesi ekonomi profesörü William J. Baumol 1968 yılında American Economic Review'e yazdığı Entrepreneurship in Economic Theory isimli makalede, teorik bir firmanın girişimciden yoksun olduğunu belirtmiştir. İlgili

³⁵ Alada, **a.g.m.**, s.2-3

³⁶ J.H. Von Thünen, "The Isolated State in Relation to Agriculture and Political Economy", **Chicago, Loyola University Press**, Vol: 2, 1960 s: 247'den aktaran Hebert, Link, 2006, s.591.

³⁷ Hebert and Link, **a.g.m.**, s. 591

³⁸ Thünen, **a.g.m.**, s.249 'dan aktaran Hebert and Link, 2006, s.592

makale ekonomistler açısından ekonomik gelişim sürecinde girişimciye daha fazla önemin verilmesi konusunda itici bir güç yaratmıştır³⁹.

Neoklasik model içerisinde girişimciye gerekli önemin verilmemesi, kavramın ekonomik organizasyon veya ekonomik gelişim sürecindeki bağlantılarının zayıflığına bağlanmamalıdır. Söz konusu sorunun nedenlerinin metodolojik olduğu söylenebilir. Neoklasik modeli oluşturan analitik çerçeve girişimciliğin ve girişimcinin fonksiyonunu büyük ölçüde dışarıda bırakmıştır⁴⁰. Neoklasikler epistemolojik bakış açıları dolayısıyla girişimciyi rasyonel karar verici ötesine taşıyamamışlar ve onu hak ettiği konuma ulaştıramamışlardır.

1.2.4. Avusturya Okulu ve Girişimcilik:

Girişimcilik üzerine yapılan çalışmalarda, piyasa sürecini insan eylemi temelinde açıklayan Avusturya İktisat okulunun da ayrı bir yeri vardır⁴¹.

Avusturya Okulu'nun kurucusu Böhm-Bawerk'in öğrencisi olan Carl Menger, Jevon ve Walras ile birlikte 'Marjinal Devrim'in üç liderinden biri olarak anılmaktadır. Menger geliştirdiği üretim teorisinde, üretimi yüksek düzeyli malların düşük düzeyli mallara dönüştürüldüğü bir süreç olarak, girişimciyi ise bu süreçte sermaye mallarını bir araya getirerek planlayan, yöneten kişi olarak tanımlamıştır⁴². Menger üretim süreci boyunca girişimci için risk alıcı fikrine katılmadığını, onun karşılaştığı riskin tesadüfi olabileceğini belirtir. Kaybetme şansı kazanma şansı ile dengelenmiştir. Menger ayrıca girişimcilik aktivitelerinin şunları içerdiğini belirtmiştir⁴³:

- 1) Ekonomik durum hakkında bilgi edinmek,

³⁹ Milo Bianchi and Magnus Henrekson, Is Neoclassical Economics Still Entrepreneurless?, **SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance**, Kyklos, No: 584, 2005.

⁴⁰ Bianchi and Henrekson, 2005

⁴¹ H.Bahadır Akın, "Görünen Elden Görünmeyen Ele" Girişimcinin Dönüşü: İnternet Çağında Kapitalizm ve Girişimcilik Üzerine Bir Değerlendirme, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, C.2,S.2, 2007, s.99, <http://girisim.comu.edu.tr/dergi/2007/2in2/akin.pdf>, (04.09.2009)

⁴² Fikret Adaman ve Pat Devine, "A Reconsideration of the Theory of Entrepreneurship: A Participatory Approach", Review of Political Economy, Cilt: 14, Sayı:3, 2002, 329-355, s. 330

⁴³ Carl Menger, "Principles of Economics, Glencoe", The Free Press, 1950 <http://www.mises.org/Books/Mengerprinciples.pdf>, (22.10.2009),s. 160-161

- 2) Üretim süreci boyunca karşılaşılabilecek tüm durumlar hakkında ekonomik hesaplamalar yapmak,
- 3) Belli bir üretim sürecine hangi yüksek düzeyli ve ya genel malların tahsis edileceğine karar vermek,
- 4) Üretim planının en ekonomik şekilde gerçekleşmesini sağlamak.

Avusturya Okulu'nda girişimcilik üzerine birşeyler söyleyen bir isim de, Ludwig von Mises olmuştur. Mises'e göre girişimci piyasa verilerinde meydana gelen değişimlere göre eylemde bulunan kişidir⁴⁴. Mises, girişimciyi, her faaliyetinde belirsizlik içinde iş yapan kişi olarak tanımlamıştır. O'na göre girişimci bir spekülátördür. Geleceğin belirsiz konularını çözmeye çalışır. Girişimcinin başarısı, bu belirsiz konuları tahmin etmekteki başarısına bağlıdır⁴⁵.

Piyasa süreci ve girişimcilik konusunda en ciddi katkılar kuşkusuz aynı okulun temsilcisi Israel Kirzner'den gelmiştir⁴⁶. Buna göre, dinamik piyasa sürecinin keşfedilmiş geliri olan kârın ortaya çıkması girişimsel faaliyetlere bağlıdır. Kirzner'in girişimcilik teorisi spontane öğrenme ve bu süreci mümkün kılan zihinsel durum anlamında uyanıklık/gözü açıklık (alertness) kavramı ile bağlantılıdır. Kirzner uyanık olmayı “piyasa verisini nerde bulacağı” konusunda gözü açık olma şeklinde tanımlar. Yaklaşımı tamamlayan bir diğer unsur da arbitrajdır. Girişimci ucuz alıp pahalı satmalıdır. Bunu yapabilmek için de kârlı bir arbitraj fırsatı keşfetmesi gerekir. Keşfi yapabilmesi de yeni ihtimaller karşısında uyanık olmasını gerektirir. Uyanıklık keşfe sebep olurken, kesif de eylemle sonuçlanır⁴⁷. Sonuç olarak, rekabet, girişimcilik ve kâr birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Geleceğin belirsizliği, girişimcilere tahminlerde bulunma ve fırsatlar yakalama imkanı sunar. Ancak yenilik, yaratıcılık ve girişimcilik faaliyetleri siyasi ve iktisadi açıdan özgür bir ortama ihtiyaç duyar. Girişimcinin yapacağı keşifler ile piyasanın rekabetçi yapısı

⁴⁴ Ludwig Von Mises, Human Action, 3rd Ed., Chicago: Henry Regnery Co, 1966, <http://www.mises.org/humanaction/pdf>, (22.10.2009), s. 254

⁴⁵ Mises, **a.g.e.**, s.290

⁴⁶ Oğuz, F., “Rekabet, Girişimcilik ve Kesif Süreci: Piyasa Süreci Teorisinin Anahatları”, **Liberal Düşünce**, Sayı: 23, 2001, ss.86-88

⁴⁷ Koppl, R. “What is Alertness”, **Journal des Economistes et des Etudes Humaines**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2002, ss.3-13'den aktaran H.Bahadır Akın, a.g.m.,s. 99

yakından ilişkilidir. Piyasa mekanizmasının düzgün işlemediği, rekabetin olmadığı ortamlarda girişimcilik ve keşif faaliyetlerinin de söz konusu olmayacağı açıktır⁴⁸.

Avusturya Okulu üyeleri içinde girişimcilik konusunu ele alan farklı bir isim de Joseph Schumpeter olmuştur. Schumpeter sadece mensubu olduğu bu Okul'da değil, tüm iktisatçılar arasında da girişimciliği en kapsamlı şekilde ele alan ve en gelişmiş yaklaşımı sunan kişi olmuştur.

1.2.5. Girişimcilik Teorisinde Devrim: Joseph Schumpeter

Avusturya Okulu mensubu ve aynı zamanda Max Weber'in de tesiri altında olan Joseph Schumpeter, girişimcinin merkezi bir rol oynadığı bir iktisadi gelişim teorisi geliştirmiştir.

Schumpeter, günümüzde büyük ölçüde rekabetin dinamik süreci teorisiyle girişimcinin merkezi rolünü ortaya koyması ile ve statik "tam rekabet" modelini reddetmesiyle tanınmaktadır⁴⁹.

Schumpeter, girişimcinin dinamik değişimin kaynağı olduğu bir teori oluşturmuştur. Neo klasik iktisatçıların denge teorisine karşın Schumpeter girişimciyi dengesizlik yaratan yıkıcı bir faktör olarak görmüştür. Piyasada girişimcinin oynadığı yenilikçi role atıfta bulunarak, 'yaratıcı yıkım' kavramını kullanmıştır. Schumpeter bir girişimcilik özelliği olarak riski dışlamış ve diğer ekonomistlerden keskin bir çizgi ile ayrılmıştır⁵⁰.

Schumpeter'in çalışmalarındaki çekirdek kavram yenilik kavramıdır. Schumpeter Business Cycles isimli eserinde, kapitalist sistemdeki iktisadi devreleri analiz etmiştir. İktisadi devreler 18. yy.'ın sonundan 1930'lara kadar olan dönemdeki kapitalist evrimi kapsamaktadır ve bu uzun dönem boyunca kurumsal yapının değişmeden kaldığını kabul eden Schumpeter iktisadi devreler analizini adımlar

⁴⁸ Akın, **a.g.m.**, s. 100

⁴⁹ Mark Skousen, **İktisadi Düşünce Tarihi Modern İktisadın İnşası**, Ankara: Adres Yayınları, 2005, s. 477.

⁵⁰ Christopher Russell Brown, "Economic Theories Of The Entrepreneur: A Systematic Review of the Literature", September 2007, <https://dspace.lib.cranfield.ac.uk/bitstream>, (04.09.2009).

halinde ilerleyen üç yaklaşımla geliştirir. Ardından önemli miktarda tarihi ve istatistiki malzeme kullanarak 1787-1938 arası dönem için kapitalizmi analiz eder. Birinci yaklaşımda denge halindeki ekonomide yenilik ortaya çıkar. Yenilik ile birlikte ise dengeden uzaklaşma hareketi oluşur. Bu canlanmadır. Schumpeter'e göre yenilik kapitalist süreçte temel harekete geçiricidir. Yenilik ekonomik süreci başlattıktan sonra onu diğer yenilikler izler. İktisadi devrenin birinci safhasında canlanma ile birlikte fiyatlar ve faiz oranları yükselirken, bir süre sonra yenilikler azalmaya, miktarlar, fiyatlar ve faiz oranları düşmeye başlar. Ardından dengeye yani durgunluğa geri dönülür. Yeniden durgunluğa girilmesiyle denge tekrar kurulur. İkinci yaklaşımda durgunluk daha da derinleşerek bunalıma dönüşür. Spekülasyon, ne olacağını tahmin etmenin güçlüğü ve bunun gibi nedenlerle bunalım sürecine girilmektedir. Bununla birlikte her şey dengenin yeniden kurulmasına yönelik olarak işler ve yeniden canlanma başlar. Yeniden canlanma ile de bu süreç yeni bir dengeye doğru ilerler. Tekrar yenilikler oluşur ve süreç yeniden başlar. Schumpeter'in analizinde yenilikler en önemli etken olarak ele alınmaktadır⁵¹.

Schumpeter için yenilik yalnız yeni ürünlerden oluşmayıp, değişik üretim yöntemleri ve yeni satış piyasaları da bu kavrama girmektedir. Böyle yeniliklerin ancak piyasada kendilerini kabul ettirdikleri ve rakip firmaları buna bağlı olarak yenilikler yapmaya teşvik ettikleri ve böylelikle ekonomiyi ileri götürdükleri zaman tam olarak ekonomik olduklarını ileri sürmüştür. Fakat yenilikler yalnız düzensiz aralıklarla ortaya çıktıklarından yenilik ile durgunluk arasında karşılıklı bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Konjonktürdeki bu devri dönüşümler Schumpeter'e göre kapitalizmin doğasında vardır. Schumpeter girişimci ile sıradan iktisadi işlevleri yerine getiren işadamlarını birbirinden ayırt etmiştir. Schumpeter'e göre girişimci kapitalist ekonomiye dinamizm katarken, sıradan iş adamı ancak statik dönemde varlığını sürdürebilmektedir⁵².

Başlığı girişimcilik teorisindeki devrim olarak tanımlanmasındaki neden, teoriye günümüze kadar ki bilinen en önemli katkıyı yapan kişinin Schumpeter oluşudur.

⁵¹ S.Selim Dolanay, "Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Yıl:1 Cilt:1, Sayı:2, 2009, ss.171.

⁵² Ertuğrul Kızılkaya, "Bir Büyük İktisatçının Metafizik Değer Yargılarına Bakışı: Joseph A. Schumpeter'in Vizyon Kavramı", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2003, s. 18

1911 yılında yayınladığı ‘‘The Theory of Economic Development’’ adlı eserinde girişimciyi yeniliği sunan birey olarak tanımlayan Schumpeter, girişimci ve yenilik arasındaki mükemmel ilişkiyi vurgulayarak daha önceki birçok teorinin aksine ekonomik gelişme sürecinde girişimciye merkezi bir rol yüklemiştir. Schumpeterin girişimcisi ekonomik değişimin itici gücüdür. O kapitalizmin düşüşü ve yükselişinden sorumludur. Yeni teknolojiler yaratarak, yeni ürünler keşfederek ve yeni marketler geliştirerek ekonomik hayatta yenilik yaratma işlevini başarı ile üstlenmiştir⁵³.

Schumpeter, yeniliği büyümenin vazgeçilmez bir kaynağı olarak görür. Schumpeter, bir girişimci için yeniliğin beş farklı çeşidini ve yönünü listelemiştir⁵⁴:

- a. Yeni bir mal oluşturma veya bir malın kalitesini artırmak,
- b. Yeni bir üretim metodu geliştirmek,
- c. Yeni bir pazara açılmak,
- d. Hammaddeler veya ara malları için bazı yeni arz kaynaklarını kullanmak,
- e. Bazı yeni organizasyonel endüstriler başarmak.

Schumpeter’in bahsettiği bu yenilik çeşitleri zaten piyasada var olan ve girişimcinin kontrolü altında olan kaynaklardan gelen yeniliklerdir. Bu durumda yenilik bir icadın sonucu değildir. Girişimciler icatçı olabilirler, fakat bir yeniliğin doğması için icat bir zorunluluk değildir. Bu nedenle girişimci bir icatçı değildir, fakat normal bir kapitalist de değildir. Schumpeter'e göre, bir ürünü dizayn etme, geliştirme, üretme ve pazarlamaya girişme kapasitesi, yaratıcı etkinliklerde bulunma kapasitesi ile özdeş olmadığı gibi, bir malı ilk kez piyasaya sunma ile onun yaygınlaşmasını sağlama arasındaki farka da dikkat etmek gerekir. Bilinen ama yaygın olarak kullanılmayan bir malın yaygın kullanımını sağlamak da, Schumpeter'a göre, önemli bir yeniliktir⁵⁵.

⁵³ Hebert and Link, **a.g.m.**, s., 592

⁵⁴ Joseph A Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, NewYork, Oxford University Press, 1961, s. 66.

⁵⁵ C.Freeman, **Schumpeter's Business Cycles Revisited**, 1990, s. 47-48'den aktaran Ömer Demir, Joseph A. Schumpeter: Hayatı, Eserleri ve Katkıları, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 50, s.1, s. 162, <http://dergiler.ankara.edu.tr> , (07.08.2009)

Piyasada gerekli olan tüm kaynaklar mevcutken sadece küçük bir grup insan yani girişimciler kâr fırsatlarını kovalamaktadır. Ekonomik sistemdeki bu girişimci azlığının sebebi aslında yeniliğin etkilerinde yatmaktadır. Mevcut dengenin bozulabilmesi ekonomik sistemde kökleşmiş kurumsal ve sosyal engellerin üstesinden gelinmesini gerektirir. Sonuç olarak girişimci zihinsel bir özgürlüğe sahip olmalıdır. İşte bu yüzden sayıları çok fazla değildir.

Schumpeter girişimci tipolojisinin belirleyici özelliğinin liderlik olduğunu vurgulamıştır. Yani girişimci sadece yenilikçi değil, aynı zamanda bir liderdir. Schumpeter'e göre girişimcinin uygulamaya soktuğu üretim yönteminin mucidi olması gerekmemektedir. Lider düşüncesiyle değil, davranışının somutluğu ile kendini gösterir. Yani önemli olan düşünsel değil davranışsal yeniliktir.

Schumpeter'in kurgulamaya çalıştığı girişimci tipolojisinin belirleyici özelliği olan liderlik, marjinalist iktisadın yetersizliğine gönderme yapar. En güçlü bireyler onları izleyen vatandaşları kendi kurallarına tabi kılarak, yasal veya yasal olmayan yollarla ya da her halükârda mübadeleden farklı yöntemler vasıtasıyla ekonominin doğal rotasını değiştirdiklerini belirtir⁵⁶. O'na göre yeni bir düşünce, liderin yardımı olmadan bir yenilik olarak karşımıza çıkamaz.

Schumpeter'e göre, statik teorinin benimsediği insan tipinin aksine, liderin yani girişimcinin eylemi çok farklı niteliklere sahip olduğunun göstergesidir:

“Bir çok insan ispatlanmış yollardan gündelik ihtiyaçlarını kazanmak ister. Yeni olan herhangi bir şeyi denemeye de yanaşmaz. ...Bunlar kitlelerdir. Daha keskin bir zekâyâ ve daha canlı bir hayal gücüne sahip bir azınlık ise sayılamayacak kadar çok bileşimin farkındadır. ...Ayrıca, çok daha küçük bir azınlık vardır ki bunlar eylemde bulunurlar. Eylemlerinin plânlarını kendilerinin tasarlaması ya da bir çok plândan

⁵⁶ Becker ve Knudsen, “New Translations from Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung by Dr. Joseph Schumpeter”, **American Journal of Economics and Sociology**, Vol:61, No.2, 2002b, ss.405-437'den aktaran Ertuğrul Kızılkaya, J.Schumpeter'in Girişimcilik Fikrine Dair Bir Not“, **Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:10, 2005, ss.26-45.

herhangi birini kullanması fark etmeyecektir. Hedonist dengeyi bozan ve korkusuzca riskle yüzleşen bu tiptir⁵⁷.”

Schumpeter'in iktisat düşüncesi üzerinde neoklasik iktisat düşüncesinin, özellikle de Léon Walras'ın etkisinin önemli olduğu yönünde geniş çaplı bir uzlaşma vardır. History of Economic Analysis (1954)'te de vurguladığı üzere, Walras tüm iktisatçıların en büyüğüdür⁵⁸. Walras'ın akademik kimliğine hayran olan Schumpeter, çıkış noktasını da iktisatçının statik teorisi olarak belirlemiştir. Özellikle Walras'ın genel denge yaklaşımı Schumpeter için bir başlangıç noktası teşkil etmiştir. Schumpeter Walras'tan farklı olarak iktisadî gelişmeyi yaratan kaynakları ortaya çıkarma çabası içinde olmuştur. Sosyalist iktisadî savunan ve kapitalizmin yıllacağını öngören Schumpeter açısından, statik denge modelini ortaya atan Walras'ın yaklaşımı sadece statik bir iktisadî düzeni açıklayabilmekte ve değişim karşısında çaresiz kalmaktadır. Dolayısıyla neoklasik yaklaşım somut dünyanın iktisadî meselelerini çözümlenmekte yetersizlikler sergilemektedir⁵⁹. İşte Schumpeter'in katkısı bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Çalışmasında iktisadi düzeni dengeli bir sistem olarak kabul eden Schumpeter, girişimciliği söz konusu dengeyi bozan bir faktör olarak kabul eder.

Schumpeter'in yaratıcı yıkım kavramsallaştırması, sürecin temelini teşkil eden inovasyonları, yeni kombinasyonların gerçekleştirilmesi olarak tanımlama avantajına sahiptir. Bunlar sadece sanayideki teknolojik ve örgütsel inovasyonları değil, aynı zamanda ekonomiyi yeni kanallara başarıyla götüren bütün ticari inovasyonları da (örneğin yeni açılan bir Pazar, yeni bir ticaret yolu, yeni bir ikmal kaynağı, yeni bir ürünün pazarlanması yada emtia tedariki ve satışında yeni bir organizasyonel uygulama) içerir. Schumpeter buna önderlik eden özneleri 'girişimciler' diye adlandırır⁶⁰.

⁵⁷ Becker ve Knudsen, **a.g.m.**, s. 413'den aktaran E.Kızılkaya, 2005,s. 28.

⁵⁸ Joseph A Schumpeter, History of Economic Analysis, London, George Allen and Unwin Ltd., 1954, s. 827'den aktaran Mark Skousen, **a.g.e.**, s: 34

⁵⁹ Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, 1961, NewYork, Oxford University Press, s. 62

⁶⁰ Arrighi Giovanni, **Adam Smith Pekin'de**, 2009, çev: İbrahim Yıldız, İstanbul: Yordam Kitap, ss.96-97

Schumpeter herhangi bir toplumsal sınıftan gelen birinin yeni kombinasyonlar gerçekleştirdiği takdirde girişimci olacağını vurgulamıştır. O'na göre girişimciler, toprak sahipleri, kapitalistler ya da işçiler gibi toplumsal bir sınıf oluşturmamaktadır. Eğer başarılı olurlarsa daha ayrıcalıklı bir sınıfsal konum kazanacaklardır⁶¹.

Schumpeter'in terminolojisiyle ifade edersek, tarihsel perspektifte denge kavramıyla açıklanamayan iktisadî değişim sahnesinin baş aktörü, yaratıcı yıkım sürecinin lideri konumundaki girişimci olmuştur. Girişimci, sezgi, irade ve liderlik özellikleriyle iktisadî yenilenmenin yöneticisi konumundadır⁶². Girişimcinin karakteristik özellikleri içerisinde başarı, hırs, heves ve irade gibi özellikleri barındırmaktadır. Girişimci sınıf bir bakıma iradi ve fikirsel yönlerden üstün kişilerden oluşmaktadır.

Schumpeter'e göre girişimciler istikrarın temeli ve meşruluğun sembolüdürler. Toplumda örnek alınan kişilerdir. Onlar ekonomik ve sosyolojik bağlamda burjuva sınıfına dayanan kapitalist iktisadî yapının sürekliliğini sağlayan yeni fikirleri ve taze kanı üretmektedir⁶³. Farklı davranış özelliklerine sahip olan bu insan tipi, özellikle gelecekle ilgili sınırlı bilgi kısıtı karşısında, üstün özellikleri ve yaratıcılığıyla cesurca davranmakta; iktisadî kaynakları beklenmedik, sıradışı ve şaşırtıcı yönlerle sürüklemek suretiyle iktisadî yenilenmenin önündeki engelleri yıkmaktadır. Bu girişimcinin yarattığı değişim ve yenilik ortamının bir başka görünümü iktisadî yapıdaki devrevî harekettir. Böyle bir süreçte kredi hacmi genişler, fiyatlar yükselir, faiz oranları artar ve nihayetinde fiyat, maliyet ve miktar ilişkileri olarak tanımlanabilecek olan denge durumu bozulur. Üstelik bu dönemde gelecekle ilgili rasyonel kriterlere dayanan plânlar yapmak zorlaşır, çünkü yapılacak plânların ihtiyaç duyacağı veriler ya henüz tam anlamıyla elde edilmemiştir, ya da güvenilir analizler yapmayı kolaylaştıracak eğilimleri tespit etmekten uzaktır. Dolayısıyla, girişimci çevresindekiler için bir risk ve belirsizlik ortamı yaratmış olur.

⁶¹ Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, 1961, ss.66-78'dan aktaran Arrighi Giovanni, 2009, s. 97

⁶² Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, 1961, ss.131-136'dan aktaran Arrighi Giovanni, 2009, ss. 87-94.

⁶³ R.N. Langlois, Schumpeter and the Obsolescence of the Entrepreneur, Working Paper, (2002-19), **Department of Economics Working Paper Series**, University of Connecticut, Connecticut, 2002, s. 20-22.

Bu çerçevede Schumpeter,' rasyonel üstü' özellikleri vasıtasıyla girişimcinin, rasyonel davranışın temsilcileri konumundaki yöneticilere üstünlük sağladığını göstermeye çalışmaktadır⁶⁴.

Schumpeter'e göre ekonominin gerçek aktörleri, ekonomiye yenilik getiren girişimcilerdir. Büyümenin ve zenginliğin öncüleri, Keynes'in ileri sürdüğü gibi efektif talep yaratan tüketiciler değil, yenilikçi işletme yöneticileri ve müteşebbislerdir⁶⁵.

Schumpeter, Neo-Klasiklerin hedonist insanı ve Walras'ın genel dengesinden yola çıkarak, bu statik teoriye gönderme yaparak, gelişmenin aslında bu döngü dışına çıkmayı başaran rasyonel üstü girişimci vasıtasıyla gerçekleştiğini, statik kabul edilen teorinin ancak kurgusal ve teorik kabul edilebileceğini, ancak reeli açıklamakta yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Bir bakıma sürekli var olan dengeden ziyade, sistemin sürekli değişimi yaratan içsel bir gücü olduğunu savunmuştur. Denge ile açıklanamayan değişimin aktörü ise girişimcidir.

Schumpeteryan girişimci, yaptığı yenilikler sayesinde ekonomiyi bir denge noktasından alıp daha iyi, daha yüksek bir denge noktasına taşıyan kişidir. Yani, mevcut dengeyi bozar ve yeni denge oluşumunu gidişi hızlandırır. Girişimci Schumpeter için anahtar bir figürdür. Çünkü ekonomik gelişimin bizzat nedenini teşkil eder⁶⁶. Schumpeter, bir dengeye yönelen ya da onun etrafında dönen hareketleri içeren geleneksel iktisat teorisi anlayışıyla kendisinin ekonomik kalkınmaya bakışı arasında bir ayrım koymayı amaçlamıştır. Schumpeter ekonomik kalkınmayı ' dengenin kendiliğinden ve kesikli bir biçimde ... bozulması ' olarak alıyordu, bu da daha önce mevcut olan denge durumunu durmaksızın değiştirip yerinden ediyordu⁶⁷.

Schumpeter'e göre, ilerlemenin düşünsel temellerini kaybedip ruhsuzlaştığı ve otomatikleştiği bir ortamda, girişimciler de yavaş yavaş fonksiyonlarını kaybetmeye

⁶⁴ Kızılkaya, 2005, s.7

⁶⁵ Ömer Demir, a.g.m., s. 163.

⁶⁶ Hebert and Link, **a.g.m.**, s. 592

⁶⁷ Arrighi, **a.g.e.**, s.53

başlayacaklardır. Bu noktada işletmelerin karşı karşıya kaldığı tehlike, bürokratik bir yapıya bürünmeye başlamaları ve başlarına gerçek girişimciler yerine idareci ya da müdür olmaktan baska ayırt edici vasıfları bulunmayan kişilerin geçmekte olmasıdır. Schumpeter'e göre kişisel girişimciliğin yerini bürokrasinin almasıyla, kapitalist sistem yerini sosyalizme bırakacaktır. Bu açıdan, bütün burjuva sınıfının bekası girişimci sınıfın varlığına bağlıdır. Liberal kapitalist sistemi sonlandıracak olan sosyalistler değil, bürokratik yapılanma batağına saplanarak yenilikçi ve dinamik özelliklerini kaybeden girişimciler ile beceriksiz hükümetler olacaktır⁶⁸.

Schumpeter'in içerisinde bulunduğu dönemin önemli düşünürlerinden de etkilendiği ve girişimci profilini bu bağlamda oluşturduğu görülmektedir. İktisadi Devreler (Business Cycles) isimli çalışmasında Arthur Spiethoff'un iktisadi devreler üzerine olan çalışmasından yararlanmıştı. 1920'li yıllarda Gustav von Schmoller'in çalışmasını yeniden değerlendirmiş ve tarih araştırmasına daha olumlu bir yaklaşım geliştirmiştir. Ona göre ekonomik teori ampirik verilerle daha yakın ilişki içinde geliştirilebilir ve böylece yeni tür bir ekonomi teorisi olanaklı hale gelebilirdi⁶⁹. Schumpeter'in özellikle yaratıcı yıkımın gerçekleşmesi düşüncesi ünlü filozof Nietzsche ile benzetilmektedir. Eğer Enrico Santarelli ve Enzo Pesciarelli'nin yaklaşımı kabul edilecek olursa, Schumpeter'in girişimcisi Friedrich Nietzsche'nin Üstün'üne benzetilmektedir⁷⁰. Söz konusu Nietzsche-Schumpeter ilişkisinden bahseden başka bir yazar Alexander Ebner, Schumpeter'in girişimcisinin yaratıcılık açısından, Nietzsche'nin kurguladığı *Güç iradesi* kapsamında karşımıza çıkan ve insan davranışlarını yönlendiren motivasyonların benzerlerine sahip olduğunu vurgulamaktadır⁷¹.

Nietzsche'nin de kendi döneminde okuduğu, düşüncelerini bildiği veya etkilendiği bazı Alman düşünürlerin olduğu görülmektedir. Dönemde Alman

⁶⁸ Uğur Dolgun, "Schumpeter'e Göre Ekonomik Gelişmede Girişimcinin Dinamik Rolü", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: I, Sayı:1, 2006, s.

⁶⁹ Dolanay, **a.g.m.**, s.174

⁷⁰ Santarelli E. ve Pesciarelli E., "The Emergence of a Vision: The Development of Schumpeter's Theory of Entrepreneurship", **History of Political Economy**, Cilt: 22, Sayı:4, 1990, ss.677-696'dan aktaran E.Kızılkaya, Friedrich Nietzsche'nin Joseph A. "Schumpeter'in İktisat Düşüncesi Üzerindeki Etkisine Dair Bir Not", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004, ss.198-200.

⁷¹ A.Ebner, "Schumpeter and the 'Schmollerprogramm': Integrating Theory and History in the Analysis of Economic Development", **Journal of Evolutionary Economics**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2000 s. 367'den aktaran E.Kızılkaya, 2004,s. 201.

ekonomisinde, yaratıcı güçler ulusal zenginliğin anahtarı olarak yansıtılmaktadır. Alman Tarihçi Ekol'ün önemli isimlerinden Friedrich List bu düşünceyi savunanlardan biridir. Büyük Alman şairi Goethe de List'in eserlerini takip etmiştir. Goethe eserlerinde yaratıcılık kavramını kullanmıştır⁷².Jürgen Backhaus, Schumpeter'in The Theory of Economic Development kitabının önceden yayınlanmayan yedinci ve son bölümünün İngilizce'de ilk defa yayımlanmasıyla ilgili tanıtım yazısında, girişimci tipinin Nietzsche'nin Böyle Buyurdu Zerdüş (1883) isimli eserinden neredeyse aynen alındığını ve bölümün Nietzsche'nin Schumpeter üzerindeki etkisini gösteren önemli bir metin olarak görülebileceğinden bahsetmektedir⁷³.

Benzerlik taşıyan yaratıcı yıkım düşüncesi, eski olanın yıkılması ve onun yerine yenisinin gelmesidir. Bunu gerçekleştirecek olan üstün insan daha iyiye doğru gidişin başını çekmekte ve ilerlemenin öncülüğünü yapmaktadır. Nietzsche'de, herhangi bir yaratıcılık olgusu yaşanabilmesi için öncelikle bir yıkımın olmasının zorunlu olması fikri vardır. Nitekim ona göre, yaratıcı gelişme eğiliminin, bir başka ifadeyle *Üstinsan'a* ilerlemenin aksi durgunluktur⁷⁴. Schumpeter'de iktisadi anlamda yaratıcılığın karşısında durgunluğu gösterir.

Schumpeter yenilik ve karşısındaki direnç kavramının durduğundan bahsetmiştir. Schumpeter bu konuda şunları söylemiştir: “Kemikleşmiş düşünce alışkanlıklarının gerçek doğası ve enerji tasarruf eden işlevi, bilinçdışı hâle gelmelerine, kendiliğinden sonuçlar üretmelerine, eleştiriden muaf olmalarına ve bireysel nedenlerle aykırılığa izin vermemelerine bağlıdır. Ama tam da bu nedenle, [düşünce alışkanlıkları] yararlılıklarını kaybettiklerinde birer prangaya dönüşürler. İktisadî dünyada da aynen böyledir. Yeni bir şey yapma isteği duyan kişinin karşısına alışkanlıkların güçleri dikilir... O yüzden mücadele için, yeni ve farklı türde bir iradî çaba gereklidir... Bu

⁷² H. Reinert ve E. S. Reinert, “Creative Destruction in Economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter, The Other Canon Foundation working paper, from.” 2003, <http://www.othercanon.org/papers/>, (07.08.2009), s.4

⁷³ Backhaus, J. “The Economy as a Whole”: The Seventh Chapter of Schumpeter's The Theory of Economic Development”, **Industry and Innovation**, Cilt: 9, Sayı: 1/2, 2002, ss.91-92.

⁷⁴ Kızılkaya, 2004, s.200

zihinsel özgürlük, günlük ihtiyaçlara göre büyük bir üstünlüğü gerektirir, özel ve doğası gereği nadir bir şeydir⁷⁵.”

Schumpeter'in girişimci tipolojisini belirlerken nasıl yola çıktığı ve bu kavramı nasıl şekillendirdiğini kısaca tekrar açıklamaya çalışırsak; Schumpeter girişimcilik kavramının teori haline gelmesi konusuna önemli katkılar sağlamıştır. Schumpeter Walras'ın genel denge sisteminin pasif bir unsuru olarak ele aldığı girişimciyi, aktif bir unsur halinde değerlendirmiştir. Schumpeter statik teoriye atıfta bulunarak, ekonomik sistemde ekonomik değişime sebep olan temel aktör ve yeniliğin öncüsü olan girişimcinin, rasyonel üstü davranışlarıyla iktisadi dinamizmi gerçekleştirdiğini anlatmıştır. Bu bağlamda statik teoriyi iktisadi düzlemdeki gelişmeleri açıklayamadığı için eleştirerek dinamik bir teoriyi savunmuştur. Schumpeter girişimcinin liderlik özelliklerini vurgulamış, girişimciye ekonomik teorideki hak ettiği yeri geç olsa da vermiştir.

Schumpeteryan analizin çekirdeğini oluşturan yenilik kavramı ile ilgili bazı güncel istatistikî bilgiler de, Schumpeter'in haklılığını ortaya koymaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) verilerine göre, 1970 ve 1995 yılları arasında gelişmiş ekonomilerde büyümenin yarısından fazlasının kaynağını inovasyon oluşturmuş bulunmaktadır. İnovasyon yeni ürünler yaratılmasına, verimliliğin artmasına, küresel pazarlarda rekabet gücünün büyümesine, ekonomilerin ve dolayısıyla refahın tırmanışa geçmesine imkan vermektedir. İnovasyon, sınırların ortadan kalktığı bir dünyada gerçek bir girişimcinin sahip olması gereken bir özellik olmalıdır⁷⁶.

1.3. Kapitalist Sistemde Girişim ve Girişimci

1.3.1. Kapitalizm ve Girişimci

⁷⁵ Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, New York, Oxford University Press 1961, s.86.

⁷⁶ Şafak Altun, **İnovasyonla Başarıyı Yakalayan Türkler**, İstanbul: Media Cat Kitapları, 2. Baskı, 2008, ss. 12-19.

Geç ortaçağ dönemlerine kadar Avrupa halkının sürdürdüğü hazine biriktirme tutkusu, sahip oldukları birçok başka değerden üstün bir konumda olmuştur. Hatta bu olgu günümüzde de bazı toplumlarda sürmektedir. Altın tutkusunun yerini ise zamanla para tutkusu almıştır. Bu dönüşümün tarihini Werner Sombart 13.yy olarak tahmin etmektedir⁷⁷.

15. ve 16. yüzyıllardan başlayarak Batı Avrupa’da paranın hakim bir konum kazanmasıyla devlet politikalarında yön değiştirmiş, uygulanmaya başlayan merkantalist politikalar yaklaşık 18.yy’a kadar devam etmiştir.

İnsanların kazanç tutkusu zamanla abartılmış ve bir çeşit oyuna (kumara) dönüşmüştür⁷⁸. Bu sınırsız servet edinme güdüsüne çok fazla örnek verilebilir. 1634’de Hollanda’daki lale çılgınlığı, 1844’de İngiltere’de insanların demiryolu hisselerine hücumu bunlar arasında sayılabilir. Bu örnekler az sayıda insanı zenginleştirirken, çok sayıda kişinin mal varlığının büyük bölümünü kaybetmelerine yol açmıştır.

İnsanların altın ya da para tutkusunun ve bu bağlamdaki davranışlarının kapitalist zihniyeti geliştirdiği söylenemez. Kapitalist girişimcilik anlayışının asli kaynağı girişim ve kazanç hırsı arasındaki birliktelik olarak vurgulanabilir. Bir girişimden söz edilebilmesi için uzun vadeli bir plan yapılmalı, gerçekleştirilme aşamasında ise birçok insan arasında uzun süreli bir işbirliğini zorunlu kılmalıdır⁷⁹. Yukarıda verilen para kazanma amaçlı örnekler bu yüzden girişim niteliğinde sayılamaz.

Sombart yaptığı tespitlerle kapitalizme uzanan yolda etkin faktörün ‘girişimci’ olduğunu ortaya koymaktadır. Sombart girişimin zorunlu kıldığı bir takım özelliklerden bahseder. Girişim yapabilecek kişinin plan yapabilecek kapasitede zihinsel özgürlüğe ve yaratıcılığa, bu planı gerçekleştirecek hırs ve arzuya, aynı zamanda hedeflediği amaçlardan şaşmayan azimli bir kişiliğe ve önüne çıkabilecek engelleri aşabilecek kararlılığa sahip olması gerektiğini söyler. Ayrıca girişim yapan

⁷⁷ Werner Sombart, **Burjuva**, çev: Oğuz Adanır, Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2008, ss.39-40.

⁷⁸ Sombart, **a.g.e.**, s. 58- 60

⁷⁹ Sombart, **a.g.e.**, ss.63-64

kişinin, iradesine boyun eğecek başka insanları örgütlemesi ve bu insanları zorlamadan ikna edebilecek müzakere yeteneğine sahip olması gerekmektedir⁸⁰.

Yani insanların servet elde etme çabaları veya kazanç hırslarından çok, yukarıda bahsedilen girişim özelliği taşıyan servet elde etme biçimleri kapitalizmin ruhunu beslemiştir. Sombart, kapitalist zihniyet olarak adlandırılan şeyin oluşumunda girişimci ruhu ve elde etme iç güdüsü ya da kazanç aşkının yanısıra, burjuva erdemleri olarak nitelediği bir takım psikolojik niteliklerden de bahseder. Onun bu niteliklerle kastettiği, iyi bir burjuva ya da aile babası, sağlam ve duyarlı bir iş adamında bulunması gereken düşünce ve ilkelerdir. Bu noktada Sombart burjuvayı, olgun kapitalist girişimci ile özdeşleştirmektedir⁸¹. Sombart'ın burjuva erdemleri olarak kavramsallaştırdığı nitelikler, rasyonel bir ekonomik anlayış ve davranış, tasarruf zihniyeti (para ve zaman açısından), iş ahlakı yani dürüstlük gibi özelliklerdir⁸².

Ortaçağ ekonomisinin genel özellikleri itibariyle kapitalist olup olmadığı sorusu oldukça fazla tartışılmıştır. Sombart'a göre yukarıda bahsedilen kapitalist sisteme has özellikler bu dönemde tam olarak bulunmadığından, ortaçağ ekonomisi pre-kapitalist veya gayri kapitalist olarak adlandırılabilir. Bu durumda ortaçağ ekonomisine ancak zanaatkarlık adı verilebilir. Buna karşın Sombart'ın düşüncesini haksız çıkartacak bir çok örnek de verilmekte ve bu görüşe karşıt düşünceler de var olabilmektedir. Herbert Heaton, çok sayıda fırsatın, sermaye sahibi kişilerce yalnızca kâr amacıyla değerlendirildiğini savunmaktadır. Heaton tarafından bazı araştırmacıların bu konudaki görüşleri de aktarılmaktadır: 11. y.y.'in hem mal hem de para mübadelesi alanlarında kapitalistlerin oynadığı rol önemlidir. 12.y.y.'dan itibaren Flaman ve İtalyan kumaş endüstrileri, bir ücretli emek sistemi ve gelişmiş bir işbölümüne dayanmaktadır ve büyük girişimciler tarafından uluslar arası pazarlara yöneltilmişlerdir. Uluslar arası ticaret ve uluslar arası finans gelişkin bir kredi sistemine dayalı olarak, sınırsız bir kazanç arzusuyla harekete geçirilmiştir ve 13.y.y.

⁸⁰ Sombart , **a.g.e.**, ss.64-66

⁸¹ Sombart, **a.g.e.**, s.114

⁸² Sombart , **a.g.e.**, ss.116- 135

İtalya'sında parmaklarının ucuna kadar kapitalist olmuşlardır⁸³. 14.y.y. büyük tekstil tüccarlarından ve aynı zamanda banka sahibi Marco Datini⁸⁴ ve 15.y.y. tüccarlarından Andrea Barbarigo'nun mektupları, dönemdeki girişimcilerin kararlarını büyük bir özenle verdiklerini, farklı bölgelerdeki kazanma fırsatlarını kolladıklarını göstermektedir. 14.y.y. tüccarlarının kayıt defterleri, bu insanların karmaşık işleri akılla, öngörüyle ve mali durumları hakkındaki ayrıntılı bilgiyle yönettiklerini göstermektedir⁸⁵.

1.3.2. Kapitalist Girişimcinin Ortaya Çıkışı

Kapitalist zihniyetin bugünkü anlamına yakın olarak ilk ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı ülkenin, genellikle İtalya olduğu söylenmektedir. Heaton ise bir girişimcinin öncülüğündeki ayrıntılı işbölümüne sahip ve kapitalist ilk işletmenin İtalya'daki örneklerden önce alçak ülkelerde ortaya çıktığını söyler⁸⁶.13.- 14. yüzyıllarda Flemenk kasabalarında kumaş üzerindeki ticaret öylesine kıyasıyaydı ki, örneğin çuha çırpıcılar sektörün sermayedarı sayılan tüccarın egemenliğine girmemek için direnmekteydiler⁸⁷.

Kapitalist işletme örneklerinin ilk olarak ortaya çıktığı genel kabul gören İtalyan kentlerinde ise özellikle Cenova ve Fransa'da 13.yüzyıldan itibaren yüksek iş bölümü ve kitle üretimine dayalı kumaş sanayi kurulmuştur. Burjuva erdemleri olarak bahsedilen niteliklerle ilgili somut belirtiler İtalyan kentlerinde görülmüştür. Hesap ve örgütlenme yetenekleri de oldukça gelişmiştir.

Ancak 16.yy'dan itibaren İtalyanların girişimcilik ruhlarında gevşeme olmuştur. Kazanç aşkı, risk ve yöneticiliğe boş vererek, daha kolay bir yaşam biçimini seçme yoluna gitmişlerdir. Çalışmanın küçümsenmesi ve soyluluğa özenilmesi söz konusu olmuştur. Kapitalizm İspanyada da erken tarihlerde görülmüş, liman kentlerinde altın

⁸³ Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, çev: M.Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Ankara: Paragraf Yayınları, 2005, s. 170-171

⁸⁴ Francesca Trivellato, "Discourse and Practice Of Trust In Business Correspondence During The Early Modern Period", <http://www.econ.yale.edu/seminars/echist/eh04/trivellato-041013.pdf>, (07.01.2010)

⁸⁵ Heaton, **a.g.e.**, s. 136

⁸⁶ Heaton, **a.g.e.**, s. 136

⁸⁷ N.S.B.Gras, **Ekonomik Sosyolojiye Giriş**, çev.Niyazi Berkes, Ankara: A.Ü. Yayınları, 1941, s.88

tutkusu ve gözü pek bir girişimcilik anlayışı 16.yy boyunca halkı etkisi altına almıştır. Bu yüzyılda sanayi de kapitalist zihniyetin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak 17.yy'dan itibaren girişimcilik ruhu zayıflamış, ticaret önemini yitirmiştir. Kapitalist zihniyetle bütünleşme konusunda nispeten isteksiz olan Fransa'da neredeyse 18.yy'a kadar ticari ve sınai etkinliğe karşı küçümseme tavrı görülmüştür. Almanya'da 18.yy'da sanayi ve ticaret yaşamında görülen atılım 19.yy'da hızla yukarı tırmanmıştır. Almanya'da kapitalist zihniyet ancak 1850 yılında sözcüğün gerçek anlamında yeniden doğmuştur. 17 yy.'da kapitalist zihniyetin en kusursuz örneğini oluşturan Hollanda ticaret sanatının ve burjuva erdemlerinin öğretildiği bir okul gibi olmuştur. Ancak 17.yy boyunca deniz aşırı girişimleri zayıflamış, 18.yy.'da ise tefecilik faaliyetleri ile ilgilenmelerinden dolayı girişimcilik zihniyetlerinde zayıflama olmuştur⁸⁸.

16.yy boyunca İngiltere'deki serüven aşkı ve fetih arzusu güçlü bir girişimcilik ruhu oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde feodal senyör kapitalist bir girişimciye dönüşmüştür⁸⁹. 1870'lerden itibaren girişimcilik ruhundaki zayıflama ve 2.\ 3. kuşak girişimcilerin öncelleri kadar başarılı olamamaları, İngiltere'nin sanayileşme bayrağını kaptırmasına neden olmuştur.

Kapitalist girişimci, 17.yüzyıl İngiltere'sinde tekstil üretiminde uygulanan 'putting out' yani 'dışa iş verme'⁹⁰ sistemi ile karşımıza çıkar. Dönemde lonca kontrollerinden ve vergi yükümlülüklerinden kaçmak için kırsal bölgede üretim yapan ve elinde fazla sermayesi bulunmayan küçük üreticiye hammadde temin eden ve ürününü şehre pazarlamasını sağlayan kapitalist tüccardır. Modern kapitalizmin ilk belirtileri olarak değerlendirilebilecek bu sistemde, tüccar hammaddeyi üreticiye sağlamakta ve parça başı üzerinden ödeme yapmaktadır. Yani girişimci istediği malları elde edebilmek için endüstriye sermayesini koymaktadır. Evde üretim yapılmasını öngören bu sistem, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkacak fabrikaların da temelini oluşturur. Aynı zamanda bu sistem sanayi devrimine ve kapitalizme giden

⁸⁸ Sombart, **a.g.e.**, ss. 141- 154

⁸⁹ Sombart, **a.g.e.**, ss. 155-157

⁹⁰ Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, çev. M.Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 300, Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev.F.Akar, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 461

yolun önemli basamaklarından biri olarak kabul edilebilir. Girişimci bu tarihten sonra iktisadi sahnedeki rolünü büyük bir hızla arttıracaktır.

Bu sistemi örgütleyenler genellikle tüccar müteşebbisler olmuştur. Sistemde usta zanaatkar ile müşterisi arasına tüccar girişimci girmektedir. Üretimin artırılması gerekliliği yada daha fazla oranda sermaye kullanma zorunluluğu, üretim araçlarının sağlanmasının tüccar müteşebbislerce gerçekleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum gerçekleştiğinde doğrudan üretici, artık üretim araçları sahipliğinden ayrılmış ve ücretliliğe geçişi kesinleşmiştir⁹¹.

16. ve 17. yüzyıllarda, yaşanan ticari gelişmeler ve okyanus aşırı kıtalardan gelen değerli madenlerin giderek daha fazla parasallaştırdığı ekonomide önemli oranlarda servet birikimi oluşmuştur. Bu kapitalist girişimci ruhunu canlandırıcı bir faktör olmuştur. Bu gelişimin farklı bir sonucu da değerli ve zengin bir insan sermayesinin oluşmasıdır ki, insanlara iş ahlakı, riske girme tecrübesi ve açık fikirlilik sağlamıştır⁹².

15.y.y. dan itibaren görülmeye başlanan, 16. ve 17. y.y.'da giderek artan dış ticaret kumpanyaları önemli tekel haklar elde etmişlerdir. Bu örgütler son derece kapalı bir yapı sergilemiş, yeni girişimcilerin sisteme katılmasının önünde büyük engel teşkil etmişlerdir. Özellikle 17.y.y. ile birlikte lonca yönetmeliklerinin daha sıkı hale getirilmesi, girişimciliği neredeyse zengin kesimin faaliyeti haline getirmiştir⁹³.

17.y.y.'dan itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler ve ortaya çıkan yeni endüstriler sermaye ihtiyacını arttırmıştır. Sermaye ihtiyacı bu endüstrilerde çalışan tüm usta ve zanaatların bir araya getirebileceği meblağın çok ötesine ulaşmıştır⁹⁴. Endüstriye karşı gelişen olumlu beklentiler sermayeyi zamanla çekmiş, kısa zamanda önemli şirketler ortaya çıkmıştır. 1691'de kurulan English Cooper Company

⁹¹ Maurice Dobb, 1992, ek bölüm: Geçiş Tartışmaları, İsaye Üşür, 1992, s. 461

⁹² Tefvik Güran, **İktisat Tarihi**, İstanbul: Damla Ofset,1990, s. 96

⁹³ Dobb, **a.g.e.**, ss.105- 107.

⁹⁴ J.U.Nef, "Rise of British Coal Industry", **The Economic History Review**, Cilt:5, No:1, 1937 s. 5'den aktaran Maurice Dobb, 1992, s. 128.

bunlardan biridir. Şirket 700 hissedenden oluşan 40.000 poundluk bir sermayeye sahiptir⁹⁵.

Serflik, lonca veya kumpanya tekelleri, endüstride, ücretlerde veya fiyatlarda devlet düzenlemesi, iç gümrükler, dış ticaret oranlarındaki kısıtlamalar, vergi iltizamı ve Orta Çağ'ın veya merkantalist dönemin diğer mirasları 1750'lerden sonra eleştirilerin hedefi haline gelmişlerdir. Eleştirilerin bazıları, devlet politikalarını çözümleyen ve bunların çoğunu ekonomik sağduyudan yoksun bulan Adam Smith'inkiler gibi akıllı ve bilgilidir. Diğer eleştiriciler, işletmelerinin gelişmesine engeller gören büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve imalatçılardır⁹⁶. Bu gelişmelerden hareketle 1750'lerden sonra girişimcinin biraz daha serbestleşmiş olduğu söylenebilir.

Denizaşırı toptan ticaretin gelişmesi de Avrupa sanayileşmesini hazırlayan ana unsurlardan olan girişimci karakterinin pekişmesine katkıda bulunmuştur. Denizaşırı tüccarın çoğunlukla müşterisi ile etnik, kültürel ve dinsel bağları söz konusu değildir ve aradaki ilişki salt bir ticari ilişkidir. Bu muamelelerde ikna kabiliyetinin pekişmesi, memlekette kalan ortağa hesap verme bakımlarından ayrıntılı kayıt tuma ve belgeleme, mukavelesiz iş yapmama gibi nizami tüccar özellikleri ister istemez pekişmiştir⁹⁷.

Kapitalizme giden yolda yada kapitalist dönüşümde etkili olan en önemli faktörlerden birinin girişimcilik kavramı olduğu kesindir. Ancak söz konusu dönüşüm farklı içsel özelliklere de sahiptir. Süreçte kapitalizmi doğuran şartlar engellenemez bir biçimde gelişmiştir. Yaratılan ticari ve teknolojik birikimin yol açtığı yeni girişim fırsatları kapitalizmin önünü büyük bir hızla açmıştır.

Özellikle 18.yüzyıl Britanya'sında girişimcilerin üretimi devrimci bir nitelikte dönüştürebildiğini görmekteyiz. Bu konuyu irdelediğimizde, karşımıza üç önemli kavram çıkmaktadır. Bunlardan ilki, ülkede üretilen mallar için en büyük satış alanını

⁹⁵ Henry Hamilton, **The English Brass and Copper Industries to 1800**, 2.b., Londra: Frank Cass and Company Limited, 1967, s.101.

⁹⁶ Heaton, **a.g.e.**, ss. 334-335

⁹⁷ Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı İktisadında Büyüme ve Gerileme Süreci**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1979, s. 391.

sağlayan ‘iç pazar’, diğeri bundan daha dinamik ve genişleme imkanı fazla olan ‘dış Pazar’ ya da ‘ihracat pazarı’, sonuncusu ise ‘devletin’ yaratmış olduğu pazardır⁹⁸. Bunlar Britanya için üç önemli talep dilimini oluşturmuşlardır. Aynı zamanda devletin sömürgeleştirme ve bunu sürdürme politikası da bahsettiğimiz devrimci değişimde yani sanayi devriminde etkili olmuştur. İngilizlerin Avrupa’yı ve diğer ülkelerin dış pazarlarını ele geçirmelerinde, girişimcilik ve yaratıcılık yetenekleri etkili olmuştur. Ancak en az bu faktörler kadar etkisi olan diğer faktörler, politikaları ve sahip oldukları güçleridir. Bu güçleri elde ettikleri deniz aşırı sömürge pazarlarına yoğunlaşmalarını ve bunu devam ettirebilmelerini sağlamıştır.

İngilizlerin yükselişinde dış ticaretteki başarıları önemli rol oynar. Dış ticarete başarılı olma nedeneleri şöyle sıralanmaktadır: Denizliğe yatkınlıkları, riske yatkın oluşları ve çevrelerinde sermaye sahibi tüccar sınıfının varlığı, İngiltere’de kredi merkezlerinin varlığı ve desteği, işadamlarına desteklenmesi gereken bir anlayışla yaklaşan hükümetler ve anayasal miras⁹⁹. Girişimci düzeyinde ise İngiliz işadamının üretimden ve teknik hünerden çok ticari kıvraklıkla ayakta kalabildiği, çünkü periyodik krizleri atlatmada tüccarlık birikiminin rol oynadığı ileri sürülür¹⁰⁰. Tüm bu etkenlere rağmen İngiliz sanayileşmesinin orjinalliği, kendiliğinden ortaya çıkması ve kendisini örnek alan sonrakiler gibi zorlama değil, özel teşebbüsün öz kaynakları ve fırsatları değerlendirmesiyle gerçekleşmiş olmasındadır¹⁰¹.

18. yüzyılda sanayi devrimi ile bir yandan kapitalist girişimci sınıf ya da burjuvazi güçlenirken, diğer yandan üretim araçları mülkiyetinden tamamen yoksun bir işçi sınıfı (proleterya) doğmuştur. Birleşik Amerika'nın bağımsızlığı ve Fransız ihtilalinin, özgürlük ve bireycilik gibi kavramları öne çıkarması ile feodal kurumlar ve merkantilist politikalar tamamen etkisiz hale gelmiştir. Sanayi Devrimi sonrası, 18. yüzyılda kapitalizm tüm kapasitesiyle çalışmaya başlamıştır. Kapitalizmin dönüştürme gücü hızlanmış, kapitalizm 20. yüzyıla kadar bütün dünyayı kuşatmıştır.

Kapitalizm; ticari birikim, bir dizi teknolojik değişim, yeni pazarlar bulma yoluyla satış yapılacak pazarları genişletme ve ucuz hammadde temini ile sağlanan

⁹⁸ E.J.Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, çev: Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Yayınları, 2008, s. 39

⁹⁹ Phillis Deane, **İlk Sanayi İnkılabı**, çev.Tefvik Güran, Ankara: TTK Yayınları, 1988, ss.48- 49.

¹⁰⁰ Phillis Deane, **a.g.e.**,s.252

¹⁰¹ Oğuz Aktan, **Türk İşadamları ve İşletmesi**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000, s. 39.

ölçek ekonomisi yoluyla düşen maliyetler neticesinde sağlanan ciddi üretim artışları, uygulanan sömürge politikaları, makinelerin emeğin gücünü gölgede bırakmasıyla sermayenin emek karşısında kazandığı zafer ve neticesinde düşen ücretler ile birlikte gelişmiş ve giderek büyümüştür. 12.yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa 'da başlayan ekonomik gelişmeler, 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleştirilen dönüşüm ile birlikte durduralamayacak düzeye erişmiştir. Artan nüfus, ticari ilişkiler, yoğunlaşan sermaye, beraberinde hayat standartlarında önemli ölçüde bir artışı da getirmiştir.

18.yy'ın son yarısında gerçekleştirilen önemli keşif ve icatlar, 1800'den sonra genişletilmiş ve geliştirilmiştir. 1850 yılından sonra birçok endüstri dalında makineye dayalı üretim kendini kabul ettirmiştir. Buhar gücü yalnızca imalatçı ve madenciler tarafından değil, ama aynı zamanda demiryolları ve gemilerde kullanılır hale gelmiştir. Ucuz demir üretimi her yıl %6 oranında artmaktadır. Tarım yeni yöntemler öğrenmiş, emek-sakıngan teçhizat edinmiş, kimyevi gübrenin değerini anlamış ve köy haritasını yeniden çizmiştir. İşletme sistemi geniş ölçüde endüstriyel girişimcilerin kendi fonlarına bağlı olarak kurulmuştur, ama artık diğer sermaye talepleri daha kolay karşılanabilir hale gelmiştir, çünkü yasal düzenlemelerle hisseli şirketler kurmak kolaylaşmıştır. Yüzyılın ortalarında ticaret iç ve bazı dış kısıtlamalardan kurtulmuştur. Merkantalist siyaset geniş ölçüde yok olmuştur. Bu ekonomik ilerlemelerin çoğu Britanya'da meydana gelmiş, 1850'den itibaren artan şekilde kıtaya yayılmıştır¹⁰².

19. y.y. ile birlikte teçhizat ve teknik bilgidaki ilerlemeler bir çok işletme biçiminin örgüt ve yönetimine yansımıştır. Girişimci geride kalıp kaybolmak istemiyorsa bu yenilikleri benimsemek, daha karmaşık yönetim ve politika sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Öncelikle daha fazla sermayeye ihtiyaç duymuştur. Endüstriyel gelişimler, örneğin çelik yapımı, kanal, uçak, havaalanı gibi ulaştırma alanındaki yatırımlar sermaye ihtiyacını günden güne arttırmıştır. Sermaye ihtiyacının artmasıyla ekonomi her dalda kapitalist hale gelmiştir. Firma ölçeklerinin de büyümesi ile kredi ihtiyacı artmış ve hisseli şirketler kurma gereği gündeme gelmiştir. Büyük ölçekli birimlerde girişimcinin rolü, daha büyük önem ve

¹⁰² Heaton, a.g.e, ss. 340-341

sorumluluk üstlenmek olmuştur. Girişimcilerin önlerindeki fırsatlar 19.y.y.'da genişlemiş çeşitlenmiştir. Büyük başarı fırsatları büyük riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu çağ büyük riskler çağı olmuştur. Girişimci her an yanlış karar verebilmektedir. Patentleri rakipleri tarafından taklit edilebilmekte, icatları ile sağladığı karlar taklitçiler nedeniyle erkenden aşağı çekilmektedir. Zamanla serbest rekabetin nimetleri bir tehdit haline gelmiştir. 19.y.y.'ın son çeyreğinde her türden girişim sıkı bir rekabetle damgalanmıştır¹⁰³.

1850'lerde, devletin denetim mekanizmasının işlemez hale getirilmesi girişimciyi çok daha serbest kılmıştır. Bireyler istedikleri yerde, istedikleri faaliyeti uygulama özgürlüğünü elde etmişlerdir, dışta ve içte istedikleri yere gidebilirler ve kendi amaçlarına en uygun gördükleri pazarda hiçbir engelle karşılaşmaksızın alım ve satım yapabilmişlerdir. Artık bir özgür girişim, laissez faire ve nispeten serbest ticaret çağı açılmıştır¹⁰⁴.

20. y.y.'a doğru yaşanan gelişmeler; demiryolu ağındaki genişleme, iletişimdeki olağandışı hızlanma, uluslar arası ekonominin ağıнын sıkılaşması, coğrafi bakımdan çok uzak bölgeleri bile dünyanın geri kalanıyla, yazınla sınırlı kalmayan doğrudan ilişkiler içine sokmuştur. Dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen bir gelişme, millerce uzakta yer alan bir bölgeyi dolaysız ve kapsamlı bir şekilde etkileyebilmiştir¹⁰⁵. Bu gelişim sürecinde multi milyoner kapitalistler ülkelerinin ve genel olarak kapitalizmin gelişimine damgalarını vurmuş, tarihin en tanınan isimleri arasına girmişlerdir. ABD'deki Morgan ve Rockefeller, Japonya'da Mitsui bu isimler arasında gösterilebilir.

Sanayileşme süreci ile girişimci bireyin niteliğinde ve fonksiyonlarında değişimler meydana gelmiş, teknolojik ve ekonomik alanda da birçok değişiklikler ve ilerlemeler olmuştur. Devrin hırslı girişimcileri teknoloji ve endüstriyi daima yeniliğe ve ileriye itmiştir.

Mücadele ve savaş ortamı dolayısıyla, 20.y.y. en çok kan dökülen dönemlerden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu yüzyıla damgalarını vurdukları konusunda üzerinde

¹⁰³ Heaton, **a.g.e.**, ss. 330- 341

¹⁰⁴ Heaton, **a.g.e.**, s. 335

¹⁰⁵ Eric Hobsbawm, **Sermaye Çağı**, 1995, s.62

hemfikir olunan bir takım gelişmelerin oldukça önemli olduğu söylenebilir: 1.Dünya Savaşı, savaş sonrası resesyonu, Rus Devrimi, Almanya’da Nazilerin seçimler kazanması, 2.Dünya Savaşı, Doğu ve Batı arasındaki nükleer mücadele ve soğuk savaş gibi tarihsel olaylar bunların arasında sayılabilir¹⁰⁶.

20.y.y. girişimcisi böyle bir ortam içerisinde gelişmiştir. Servetin ön plana çıkması ile birlikte, kapitalist üretim biçiminin güçlü bir şekilde egemen olması sonucunda, ister burjuva-kapitalist ister girişimci grup denilsin, belli bir insan grubunun ekonomik liderliği ele geçirmiş olduğu ve daha sonraları aynı grubun giderek siyasal süreci kontrolü altına almaya başladığı genel kabul görmektedir¹⁰⁷. Bu süreçte modern sanayi toplumunun; yetkinin uzmanlığa ve başarıya verildiği, kan, hısım ve klan bağlılığı düzeninin atomize olmuş aile ve ulusal bağlılık düzeyine çıktığı, iş bölümünün arttığı, sanayileşmenin doğurduğu sınıf çatışmalı toplum yapısının ürettiği paylaşılan, çoğulcu bir iktidar yapısına sahip bir toplum¹⁰⁸.

Devletin girişimci grubunun güçlenmesi için hazırladığı ortam, mutlak krallıkların ortaya çıkışı ile artmış ve girişimci sınıfın güçlenmesi hız kazanmıştır. Devlet, ilk aşamada özellikle merkantilist siyaset çerçevesinde girişimci sınıfları desteklemiş, bu dönemin ardından, hukuk devleti ve "bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler" düşüncesi çerçevesinde hakemlik işlevi ile görevlendirilmiş, sonunda da refah devleti kimliğine bürünmüştür¹⁰⁹. Bu süreçte mübadelenin gelişmesi, tarım bünyesinin geçirdiği süreç, endüstri alanında artan üretim, kentleşme olgusunun hızlanmasına yardım etmiş, böylece Ortaçağın ilkel aristokrasisi yavaş yavaş zayıflamış, şehirlerde yaşayan halk anlamına gelen burjuvazi güçlü bir sosyal sınıf olarak ortaya çıkmıştır. Şehirlerin durmadan artan nüfusu, tarım bünyesindeki değişimler yüzünden köyden kente başlayan akımın hızlanması, piyasa ekonomisinin güçlenmesi, mal üretimini hızlandırmak için, nüfusun ve emek gücünün belirli merkezlere akın edişi yepyeni şartlar yaratmıştır¹¹⁰. Önce küçük ticaret daha sonra da büyük ticaret yaparak oluşan burjuvazi, bir toplumsal sınıf olarak üstünlüğünü,

¹⁰⁶ Torbjorn Knutsen, "Twentieth Century Stories", **Journal of Peace Research**, Vol: 39, No: 1, 2002, ss. 119-127.

¹⁰⁷ Şaylan, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁰⁸ Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul: Gerçek Yay, 1983, s.15.

¹⁰⁹ Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Ankara: ODTÜ Yay., 1974, s. 16.

¹¹⁰ Aydın Yalçın, **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara, 1991, s.180

sanayi kapitalizmiyle sağlamıştır. Avrupa'da Ortaçağ'dan çok önceleri, siyasal açıdan çok iyi örgütlenmiş tüccar sınıfları vardı; ama bunlar, burjuvazinin oluşumu açısından tarihsel bir rol oynamadılar¹¹¹. Bundan dolayı sanayi kapitalizmine yol açan endüstri devriminin toplumsal alandaki en önemli sonucu 17. yüzyıldan beri burjuvazinin önderliğinde feodal soylulara karşı süregelen mücadelenin doruk noktasına ulaşarak başarıya ulaşmasıdır. Liberal doktrinin doğrultusunda gerçekleştirilen Fransız Devrimi, son feodal kalıntıları tasfiye ederek oligarşik bir yönetimle ulusal birlikleri pekiştirmiştir. Toplumda burjuvazinin egemenliği, merkantilist ekonomi politikasının yerini, ona tam karşıt bir politikaya, "bırakınız yapsınlar" politikasına bırakmasına yol açmıştır¹¹². Bu süreç günümüze kadar da, bazı inişler ve çıkışlar yaşasa da devam etmiş, tüm bu gelişmeler sonrasında bugünkü güçlü Avrupa medeniyetine ulaşılmıştır. Kalkınmada çok önemli bir motor konumunda bulunan Avrupa girişimci sınıfının temelinde, yaşanan bu uzun deneyimler yatmaktadır.

1.3.3. Kapitalist Girişimcinin Oluşumunda Psikolojik ve Kültürel Ortam

Kapitalist dönüşüm sırasında içinde bulunulan ortamı etkileyen farklı koşullarda mevcuttur. Bunlardan bir tanesi oluşturulan hukuksal zemindir. Hukuk sistemi, kapitalist girişimciyi ve kapitalist sistemi besleyen bir faktör olmuştur. Özellikle özel mülkiyet hakları ile ilgili düzenlemeler bu açıdan önemli sayılabilir.

Kapitalizme giden yolda farklılaşan psikolojik ortam da önemlidir. Bu anlamda insanların hayata bakış açısını değiştiren bir takım gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler yaşanan dönüşüme uygun bir ortamın doğmasında önemli rol oynamıştır. Farklılaşan psikolojik ortamı etkileyen belki de en önemli faktör, Avrupa'nın değişen ahlak anlayışıdır. Weber, Batı'nın Ortaçağ geri kalmışlığından kurtularak ilerleyebilmesini "Protestan ahlakı" ile "kapitalizmin ruhu" arasındaki ilişki ile açıklamıştır. Dünyayı yani dünyevi hayatı dışlayan bir zihniyete sahip olan Ortaçağ'a karşın Protestan anlayış, dünyayı kutsallaştırmış ve dünyevi eylemlerin yerine getirilmesini tanrının isteği olarak göstermiştir. Değişen dinsel düşünüş, ahlak

¹¹¹ Gelişim Hachette, İstanbul: Gelişim Yay,1988, s.655.

¹¹² Muzaffer Sencer, "Toplumların Evrimi", **AİD**, Cilt: 20, S: 1, 1987, s.55.

anlayışının da değişmesini beraberinde getirmiş, bahsedilen psikolojik ortam da yavaş yavaş hazırlanmıştır.

Ortaçağın batıl inançlarla örülü dini anlayışına oranla Protestanlık, her türlü akıl dışı ve dünya ötesi metafiziksel unsurları dışlayarak akılcı ve pozitivist bir dini görüşü geliştirmiştir: “Gerçek püriten, mezarda bile dini törenle ilgili her işareti reddetti ve hiçbir “batıl inanç,”büyü ve ayin ile kurtuluşa ulaşılacağı inancının ortaya çıkmaması için en yakınlarını şarkısız ve ilahisiz gömdü¹¹³” Bu uygulamalarla beraber Protestanlık, en önemli görevi olan “güdüsel yaşam zevkinin vurdumduymazlığını” yıkmış ve böylelikle “mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşlarının zincirlerini koparıp bunu yalnız sosyal hale getirmekle kalmamış, ayrıca doğrudan doğruya Tanrının isteği olarak görme”yi sağlamıştır¹¹⁴.

Weber’e göre Protestanlık “kazanmak insan yaşamının amacıdır¹¹⁵”gibi önermeleri geliştirerek; aktivist, rasyonel, bilinçli ve uyanık bir ahlaki kişiliğin oluşmasında rol oynamıştır. Protestanlık düşüncesinin dünyayı olumlayıcı ve kutsayıcı tutumu, dünyaya karşı aktif bir bilinçliliği doğurarak biriktirme, kazanma ve çalışma eylemlerini motive etmiştir. Bu da kapitalist ruhun gelişmesine katkıda bulunarak, toplumsal gelişmeyi sağlamıştır. Artık Weber için kapitalist gelişmenin “sırrı” çözülerek, toplumsal kalkınmanın temeli idealist bir model çerçevesinde açıklığa kavuşmuştur.

Zamanın dünyevi amaçlar doğrultusunda kullanılmasının meşrulaşması, tüccarın dünyevi işleri Tanrı'nın kaşmadığı bir alanda sürdürebileceği anlamına gelmektedir¹¹⁶. Bu, dünyevi etkinliklerden biri olan ekonominin dinden uzaklaşması anlamına gelmektedir.

¹¹³ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Arrioba, İstanbul: Hil Yayınları, 1985, s. 83

¹¹⁴ Weber, **a.g.e.**, ss. 95-96

¹¹⁵ Weber, **a.g.e.**, s.42

¹¹⁶ Immanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**, çev: Nazmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 1996, s.13.

Avrupa'da kapitalizmin gelişmesiyle Protestan dindarlığı arasındaki ilişkiyi gösteren Weber, Hindistan'da Budizm yüzünden, Çin'de Konfüçyanizm yüzünden, Ortadoğu'da ise İslam yüzünden modern ekonominin gelişemeyeceğini, "ortaçağ esnafılığı"nın ötesine geçilemeyeceğinden söz etmektedir. Çünkü, Weber'e göre, bu dinler, pratik anlamda "rasyonelleşmeye", yani modern ekonominin gerektirdiği "hesaplama, verimlilik, kâr, sermaye yönetimi" gibi rasyonelliklere uygun değildir¹¹⁷.

Max Weber, Protestanlığı bir toplumsal gelişme modeli olarak kullanırken, İslam toplumlarının yapıları ile de ilgilenmiş ve özellikle bu toplumların neden kapitalizmi üretmediklerini anlamaya çalışmıştır. Yaptığı çeşitli tarihsel sosyolojik yorumlar sonucunda İslam'ın patrimonial bir yönetim biçimi olması nedeniyle batıya benzer özerk şehir toplulukları ve esnaf birliklerini içermediğini ve dolayısıyla kapitalizmin doğmadığını söyler¹¹⁸.

Kapitalist bir yapının toplumda oluşabilmesi kültürel değerlerle de ilgilidir. Toplumda yaşayan birey, o toplumda egemen olan kültürel değerleri de taşır. Dolayısıyla girişimcilik ruhunun oluşumunda kültürel değerlerin de büyük bir payı vardır.

Sosyo- Kültürel ortamın yönetim, liderlik ve insan kaynakları uygulamaları üzerindeki etkisini inceleyen önemli çalışmalardan biri, 40 değişik ülkede ulusal kültürleri araştıran Geert Hofstede tarafından yapılmıştır¹¹⁹. Ulusal kültürleri eril ve dişil; bireycilik ve Kolektivizm; güç mesafesi; belirsizlikten kaçınma boyutlarında araştıran Hofstede'in çalışmasındaki girişimcilikle ilgili hususlar dikkate değerdir.

Hofstede'e göre örgütlerde eril değerler, başarı, yarışma, hırs ve benzeri üzerinde yoğunlaşırken; dişil değerler yaşamın kalitesi, yakın ve samimi ilişkiler olmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, eril toplumlar ve kültürler, dişil toplumlara göre daha fazla girişimci özelliklere sahip olmaktadır. Bu araştırmaya göre Türkiye dişil

¹¹⁷ Max Weber 1985'den aktaran Taha Akyol, "İslamda Yenilenme", Milliyet Gazetesi, (28.01.2006).

¹¹⁸ Turner, S.B, **Max Weber ve İslam**, Ankara: Vadi Yayınları, 1991, ss. 70-72.

¹¹⁹ Sargut, S., **Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim**, Genişletilmiş 2. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2001, ss. 170- 200.

değerlerin egemen olduğu grupta yer almaktadır. Türkiye bireyciliğin gelişmediği, kolektif davranmayı önde tutan kültüre sahip ülkeler arasındadır. Hatta Sargut, Türklerdeki hemşehrilik ve adam kayırmanın, karşılaşılan problemleri devlete, Allah'a veya başka bir güce havale etme alışkanlığının veya kurtarıcı bekleme eğiliminin kökeninde bu kolektif davranış kültürünün yer aldığını vurgular. Yine bu araştırmaya göre belirsizlikten kaçınma özelliğinin yüksek olduğu toplumlarda, insanlar riskten kaçınmakta ve kendilerini güvenceye almak istemektedirler. Örneğin Türkiye ve Japonya'da belirsizlikten kaçınma durumu yüksek bulunurken, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu özelliğe fazla rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye ve Japonya'da bireyler yaşam boyu garanti sunan işleri ve meslekleri tercih etmekteledir¹²⁰.

¹²⁰ Semra Güney ve Aysun Çetin, "Kültürün Girişimciliğe Etkisi ve Türkiye'de Girişimcilik Kültürü", **H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2003, ss. 189-210

II. BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE GİRİŞİMCİLİK ORTAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Cumhuriyet Öncesinden Devralınan Miras

2.1.1. Model Arayışları

Türkiye’de girişimcilik ortamının değerlendirilebilmesi için bir modele ihtiyaç olduğu açıktır. Batı toplumlarının gösterdiği ilerlemeyi ve bunun için de girişimcinin rolünü ortaya çıkaran modeller arasında, Max Weber’in modeli önemli bir yere sahiptir. Türkiye üzerine yapılan araştırmalarda bu modele müracaat edilerek girişimcinin rolü ve yeri anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Max Weber toplumsal ilerlemeyi ve kapitalizmin doğuşunu, Protestanlığın dünyaya yönelik aktivist ve olumlayıcı tutumuna bağlamıştır. Aynı gelişmenin Doğu-İslam toplumlarında ortaya çıkmamış olmasını da irdeleyerek; nedenini patrimonyal siyasal örgütlemeyle dayandırmıştır. Ona göre Doğu toplumlarının tarihsel gelişiminde merkezîyetçi siyasal otoritenin egemenliği nedeniyle özerk hukuk, sivil toplumsal birlikler ve yine özerk siyasal birlikleri içeren kentler gelişmemiştir. Bu da Batının gösterdiği ilerlemeyi, İslam toplumlarının göstermesine imkân tanımamıştır¹²¹.

İslam dünyasında “geri kalmışlığın” nedenini arayan ya da kapitalizmin neden bu toplumlarda doğmadığını sorgulayan araştırmacıların birçoğu, Max Weber’in bu alandaki çalışmalarının etkisi altında kalmıştır. Örneğin Fransız filozof ve yazar E. Renan 1883 yılındaki “İslam ve Bilim” adlı konferansında “İslamiyet’in ilerlemeye mani olduğu” görüşünü savunmuştur. Renan’a göre İslam âleminin yaşanan modern dönemde geri kalmasının nedeni İslamiyet’tir. Çünkü İslamiyet’in dindarlığında bireyin kafasını darlaştırma ve bilimi algılamama problemi bulunmaktadır. İslamiyet, bilim ve felsefeye daima baskı yapmış ve sonuçta onları

¹²¹ Turner, a.g.e., ss. 70-72

yok etmiştir¹²². Renan'ın İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğu için İslam dünyasının geri kaldığı yaklaşımı, Müslüman aydınlar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Bunun sonucunda, İslamiyet'in bir din olarak toplumsal ilerlemeye engel olmadığı konusu yoğun olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Prof. Sabri Ülgener'de bu yaklaşımı eleştirenlerden biridir. Tarih boyunca İslam dininin ticareti son derece geliştirdiği dönemlerin de olduğunu, İslamiyet'te bizzat Peygamber'in ticareti teşvik ettiğini ve devletin piyasaya müdahalesine de karşı çıkmış olduğundan söz etmiştir¹²³. Fakat daha sonra ekonomik 'daralma' asırlarında "ortaçağ zihniyeti" ağır bastığını, ticaretin hor görüldüğünü, devletlerin narh gibi uygulamalarla sermaye birikimini kösteklediğini ve "girişimcinin yerine ortaçağ esnafı ve kanaatkârlık ahlakının hâkim olduğundan bahsetmektedir¹²⁴. Osmanlı Devleti feodalizmden kapitalizme geçmek için gerekli olan zihniyet değişimini yaşamamıştır. Kapitalizme ilk itkiyi verecek insan, kapitalizme geçisi sağlayacak zihniyetin taşıyıcılığını yapamamış ve dolayısıyla Ortaçağ zihniyetine geri dönüş yaşanmıştır. Ülgener'in esnaflaşma ve içe kapanma olarak gördüğü Ortaçağ zihniyeti de Osmanlı ekonomik ve toplumsal düzeninde bir intihata, yani çözülmüşe neden olmuştur.¹²⁵

Weber'in riyazî insanı (Protestan Batı) ile Ülgener'in zahid insanı (müslüman Osmanlı-Türk) yüzyıllar boyunca tezat içinde kalmıştır. Ülgener, Osmanlı ekonomik düzleminin rasyonelleşmemesini batınî¹²⁶ tasavvufun etkisinde kalmasına bağlamaktadır. Osmanlı'nın kapitalizme geçememesinin en önemli nedeni batınî tasavvuftur. Esnaf ve zanaatkârlara farklı bir dünya görüşü yansıtan tasavvuf; hizmete hazır, kaderci bir kitleyi etkilemiş, fonksiyonel aklı işleterek bu dünyaya yönelik bir dürtü vermek yerine tarikat ahlâkı pasif ve uysal bir alt tabaka ruhiyatını işlemiştir. Batınîliğin etkisinde kalan tasavvuf Osmanlı-Türk insanını anti-maddeci davranışa mahkum ederek insanların kanaatkâr

¹²² Renan E., “İslam ve Bilim” İç., *Nutuklar ve Konferanslar*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1946, ss183-206

¹²³ Sabri Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara: Mayaş Yayınları, 1989, s. 117

¹²⁴ Ülgener, *a.g.e.*, s. 148

¹²⁵ Eda Yazıcıoğlu, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri Üzerine Bir İnceleme*, YBAD Lisanüstü Seminer Çalışmaları, No: 1, Eylül 2009, <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/eyazicioglu.pdf>

¹²⁶ Belirli bir insan topluluğunun dışında kimseye bildirilmeyen, yalnızca sınırlı, dar bir çevreye aktarılan (her türlü bilgi, öğretisi)

olmasına neden olmuş, ortalama faaliyet düzeyi geçimlik-götürü düzeyinde kalmıştır¹²⁷.

Batı dünyası, Kalvinizm ile dindar insanı iş ve meslek adamı olarak ekonomik düzleme taşımış, sağlıklı bir iş organizasyonu kurmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'nde din (İslamiyet) ile ekonomik düzlem arasında müslüman girişimcinin dinini ekonomiye taşıdığı bir köprüden söz edemeyiz. Çünkü Osmanlı Devleti'nde Weber'in vurguladığı “dervişçe riyazet” (tasavvufi perhiz) hiçbir zaman Batı'daki gibi bir meslek ahlâkı haline dönüşmemiştir¹²⁸. Osmanlı-Türk insanı ekonomik hayata ilgisiz kalmış ve dinine gösterdiği özeni ekonomik hayata yansıtamamıştır. Ticaret alanında sadece Hacı Şakir ve Hacı Muhiddin Ali Bekir, Webergil anlamda dinine gösterdiği titizliği ekonomik hayata taşıyan kişiler olmuşlardır¹²⁹.

Girişimci sınıfın oluşmamasının diğer bir nedeni ise; “ilm-i tedbir-i devlet” anlayışıdır. Bu anlayışta her şeyin üstünde ve herşeyin içinde devlet felsefesi geçerlidir¹³⁰. Devlet ekonomiye hakim bir konumdadır ve ekonomiyi bireylerin eline bırakmak istememektedir. Kontrol bireylerin eline bırakılırsa, ekonomik güce sahip bir sınıfın ortaya çıkma olasılığı vardır. Servet sahibi bir girişimci sınıf devletin gücünü tehdit edebilir. Devlet bunu istememiş ve kuralları kendisi belirlemiştir. İktisadi sistemde bu müdahaleciliğin olması Osmanlı-Türk insanının iktisadi hayatı kendi kararları ile şekillendirememesine, aksine sonuçlarına katlandığı bir düzeni kabullenmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda, sistemli iktisadi karar birimleri ortaya çıkamamış; iktisadi çıkarların peşinde koşulması ve bir maksimizasyon ilkesi etrafında birleşilmesi mümkün olmamıştır. Kısacası sistem kendi çıkarları peşinde koşan girişimci ve kapitalist bir sınıfın oluşmasını engellemiştir¹³¹.

Bu olumsuzluklara karşın, Osmanlı toplumunda günlük ve geçimlik kazanç peşinde koşan insanlar olmuş ancak, bu insanların iktisadi ahlâkı, mal ve servet

¹²⁷ Ahmet Güner Sayar, 1998, **Bir İktisatçı'nın Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener**, İstanbul, Eren Yayıncılık, s.308-310

¹²⁸ Ahmet Güner Sayar, 1998, s.306

¹²⁹ Ahmed Güner Sayar, 2001, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefine Ait Değişmeler**, Ötüken, İstanbul, s:53

¹³⁰ Sayar, 2001,s.123

¹³¹ Sayar, 2000, s,138

biriktirmeye yönelik olmamıştır. Mevki ve yükselme ile birlikte ele alınan mal mülk edinme isteği Osmanlı'nın bir diğer yüzünü yansıtmaktadır. Ülgener, bu zihniyetin katı bir tabakalaşmanın hakim olduğu Ortaçağ'da sadece yüksek tabakaya mahsus bir anlayış da olmadığını; orta ve aşağı tabakanın asıl iddiasının mevki edinme ve zenginleşme isteginin bir göstergesi olduğunu söylemektedir¹³².

Türkiye'de girişimciliğin gelişimini daha iyi anlamamızı sağlayacak bir model de Mehmet Genç'in modelidir. Buna göre Osmanlı ekonomik sisteminin üç temel unsuru Osmanlı-Türk insanının girişimci-kapitalist birey olamamasına yol açmıştır. Bu unsurlar iâşe yada provizyonizm ilkesi, gelenekçilik ve fiskalizmdir İâşe ilkesi, ekonomik faaliyete tüketici açısından bakan görüşün dayandığı ilkedir. Buna göre ekonomik faaliyetin amacı, insanların ihtiyacını karşılamaktır. Bu yüzden üretilen malların kaliteli, ucuz ve bol olması, yani piyasada mal arzının olabildiğince yüksek tutulması gerekmektedir. Osmanlı devletinin bu ilkeyi geçerli kılmak için, üretim ve ticaret üzerinde sıkı bir müdahalede bulunduğu belirtilmektedir¹³³.

Osmanlı ekonomik sisteminin ikinci ilkesi gelenekçiliktir. Bu ilke, sosyal ve ekonomik ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri ve eğilimleri mümkün olduğunca koruma, değişme eğilimlerini engelleme ve değişim ortaya çıktığında onu ortadan kaldırma iradesini hâkim kılmaktır. Bu konuda korunacak ilk denge, üretim ile tüketim arasındaki dengedir ve tüketimi artıracak nitelikteki her değişme bertaraf edilmektedir¹³⁴.

Osmanlı ekonomik sisteminin üçüncü ilkesi ise fiskalizmdir. Bu ilkeye göre devletin gelirlerini azamileştirmek, giderlerini ise asgariye indirmek esastır. Fakat giderlerin arttığı, ekonomide teknolojik yeniliğin olmadığı dönemlerde, fazla giderleri ağır vergilerle dengelemek gerekmiş, bu da büyük sorunların doğmasına yol açmıştır. Devlet üretimde verimlilikten ve dolayısıyla ekonomik gelişmeden çok kalite ve ihtiyaç tatminine önem vermektedir. Bu yüzden kâr hadleri üzerinde genel

¹³² Sabri Ülgener, 1991, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der Yayınları, İstanbul, s.108

¹³³ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003, s. 45-48.

¹³⁴ Genç, **a.g.e.**, ss. 48-50.

bir baskı bulunmakta ve bu durum bir yandan burjuva sınıfının doğmasını önlerken, öte yandan imalat faaliyetlerinin cazibesini azaltmaktadır¹³⁵.

Bu ilkeler ile mevcut iktisadi sistemin sahip olduğu düzenin korunması amaçlanmış, sistem çeşitli kısıtlamalara yol açmıştır. Bu da Osmanlı insanının bireyciliğinin, dolayısıyla da girişimcilik ruhunun gelişmesini engellemiştir.

Kapitalizm temelde üreticilerin kendileri için değil, pazar için üretim yaptıkları ve sürekli sermaye birikimini amaçladıkları bir sistemdir. Kapitalist üretimin asıl hedefi salt tüketim değil, sürekli sermaye birikimidir. Oysa Osmanlı'nın sahip olduğu ekonomik sistemi ve bu sistemin dayandığı temel ilkeler; bireycilik ve kişisel çıkar, özel mülkiyet, Pazar için üretim, serbest rekabet, sürekli sermaye birikimi gibi kapitalizmin temelini oluşturan ilkelere farklılıklar arz etmektedir. Sürekli devlet gözetimi ve boyunduruğu altında bulunan bireyin kendi başına, kişisel çıkarını gözeterek, kâr amacıyla çaba sarf etmesi düşünülemez, devlet karşısında birey olarak reayanın girişimde bulunması, birikim sürecine girmesi beklenemezdi¹³⁶.

Osmanlı ekonomisinin geleneksel yapısı incelendiğinde, tarım ekonomisine dayandığı görülmektedir. Bu konuda Şerif Mardin'in değerlendirmesi şöyledir: "Osmanlı Devleti, başlıca ekonomik politikasını kırsal kesimden vergi alımını azamileştirme çabasına dayandıran mali bir devlettir¹³⁷. Ziraat yapılan yerlerin özel mülkiyete konu olmadığı Osmanlı İmparatorluğunda toprağın mülkiyeti devlete ait olmuştur¹³⁸. Devlete ait topraklar, büyüklüğüne göre, belli bir miktar vergi vermek ya da belli sayıda asker yetiştirmek üzere tımarlı sipahilere verilmiştir. Tımarlı sipahiler toprağın mülkiyetine sahip olmadıklarından, onu tasarruf etme hakları da olmamıştır. Dolayısıyla tımarın verasetle de geçmesi mümkün olmamıştır. Hatta tımar sahiplerinin mali özerklikleri bile yoktur. Dolayısıyla onların arasından Batılı anlamda bir 'burjuva sınıfının' oluşması olanaklı olmamıştır. Toprağı işleyen köylüye gelince, Osmanlı toplumunda her köylü ailesine bir çift öküz ile

¹³⁵ Genç, **a.g.e.**, ss.50-52.

¹³⁶ Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat - Milli Burjuvazi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 2.

¹³⁷ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 207.

¹³⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s.3.

sürülebilecek olan tapulu toprak tahsis edilmiş, fakat mülkiyeti devlete ait olduğu için satılması, hibe ve vakıf edilmesi yasaklanmıştır. Babadan oğla geçen bu toprakları köylünün kendisinin işletmesi şart olmuştur. Devlet, gelirlerinin büyük bir kısmını bu sınıftan aldığı vergiler dolayısıyla sağlamaktadır. Bu durum devletin reayayı korumak için azami çabayı göstermesi sonucunu doğurmuş, bu yüzden ayanlık önlenmiş ve ticarete kâr hadlerine müdahale edilmiştir¹³⁹.

Geleneksel Osmanlı sisteminin, temelde, sipahilerin vergi toplayıcısı olarak işlevlerini yerine getirmelerine dayandığı söylenebilir. Servetin asıl kaynağının toprak olduğu bir çağda, mülkiyetin devlete ait olması, Osmanlı'da zengin bir sınıfın doğmasını önlemiştir.

Girişimciliğin modern insanın bir özelliğinin olması ve "19. yüzyılın ortalarına kadar, bütün dünyada kâr güdüsünün ve dolayısıyla bir teşebbüs ruhunun görülmediği dikkate alındığında, bir düşünsel eğilim ve eylem olarak girişimciliğin anlamlandırılması, modern / endüstriyel uygarlığın algılanmasına dönük olarak önem kazanmaktadır. "Servetin her zaman mevcut olabilmesine rağmen, topluma bütünüyle nüfuz eden servet yolunda genel bir mücadele, modern zamanlara özgü bir tavidir. Bu yüzden içinde bulunulan toplumun ve dönemin, düşünsel ve eylemsel boyutta bir analizinin, girişimcilik tavrının şekillenmesini kavramlaştırmaya yardımcı olacağı açıktır¹⁴⁰.

Bütün bu söylenenlerden, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu yapının kapitalist sürece girmesine ve onu taşımasına uygun şartları barındırmadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde de girişimci sınıfın zayıflığı, Osmanlı rejiminin sosyal ve kültürel özelliklerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir¹⁴¹. Kapitalizme uygun olmayan böyle bir ekonomik yapı temelinde oluşturulan Cumhuriyet'in, kapitalist girişimciyi oluşturup oluşturmadığı, tarihsel ekonomik gelişmeler analiz edilerek anlaşılacaktır.

¹³⁹ İncalcık, a.g.e, ss.1-4.

¹⁴⁰ Baştürk, a.g.m., s.

¹⁴¹ Alec P. Alexander, "Industrial Entrepreneurship in Turkey: Origins and Growth", **Economic Development and Cultural Change**, Vol:8, No:4, Part 1 July-1960, s. 350.

2.1.2. Tarihsel Sürec

2.1.2.1 Osmanlı Devlet'inden Devralınan Girişimcilik Mirası: 1908–1922

Osmanlı Devleti'nde 17.y.y.'dan III. Selim'e kadar (1789) devamlı askeri yenilgiler ve büyük çaplara varan toprak kayıpları ile fütuhat kapısının kapanması sonucu, çözüme süreci yerini çöküşe bırakmıştır. Bu yeni süreç devlet adamlarını harekete geçirmiş ve çöküşe mani olacak tedbirlerin aranması ile sonuçlanmıştır. Ancak hep ordunun ıslahı ile noktalanın bölük-pörçük reform kıpırdanışları sorunun iktisadi bir bakış açısıyla kuşatılması gereğini Osmanlılara öğretememiştir¹⁴².

Ekonomik hayata ve ticarete bir bütün olarak yaklaşımı antimerkantil bir zihniyetin ürünü olan Osmanlıların, Batı'da Merkantilizm'den beri üretilen iktisadi fikirlerle tanışması III. Selim'in reformları ile olmuştur. Osmanlı tarihinde III. Selim ile birlikte Batı'ya açılma teşebbüsleri somut bir zemine oturmaya başladığı zaman Avrupa'da aydınlanma felsefesi en etkin düşünce akımıdır. Bu felsefi yaklaşım aklın üstünlüğünü vurgularken Batı insanının madde karşısındaki tavrı artık belirlenmiştir. Aydınlanma akımına yabancı kalmayan ilk devir klasik iktisat düşüncesi de "laissez faire"i insan davranışına nakşediyor, onu da rasyonalizme bağlayıp evrensel bir iktisat sistemi kurmayı amaçlıyordu. III. Selim'in reform hareketleri sonucu imparatorluk bünyesine girmesi söz konusu olan iktisat düşüncesi Smith'in taslağını çizdiği iyimser İngiliz politik iktisadı olmuştur. II. Mahmut döneminin son 10 yılında (1829-1839), Batılı gazeteci, seyyah ve diplomatlar Klasik iktisat düşüncesini, ağırlıklı olarak ekonomik liberalizmi, sistemli ve bilinçli bir şekilde Osmanlı düşüncesine aktarmaya çalışmışlardır¹⁴³. Özellikle Tanzimat ile birlikte siyasal ve iktisadi alanlarda liberalizm birçok yandaş bulmuş, Aydınlanma Çağı Fransız düşüncesi Osmanlı liberallerini yönlendiren temel düşün akımını oluşturmuştur. Bu akım Liberal çağın bireyciliğini gündeme getirmiştir. II. Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı devlet anlayışı yeni bir boyut kazanmış, mali devlet yerine iktisadi devlet görüşü belirginleşmiştir¹⁴⁴. Bu tarihten sonra 'serbesti' kavramına yazında sık sık

¹⁴² Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesi'nin Çağdaşlaşması**, 2.baskı., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000, s. 167

¹⁴³ Sayar, **a.g.e.**, ss. 168-169

¹⁴⁴ Toprak, **a.g.e.**, s. 2

rastlanılmaya başlanmış, serbest-i ticaret benimsenmiş, serbest-i rekabet iktisadi yaşamda temel yönlendirici olmuştur. Bundan böyle birey girişimci kılınacak, teşebbüs-i şahsi Osmanlı toplumunun yaşam felsefesini oluşturacaktır¹⁴⁵.

Ekonomik liberalizmin içselleştirilmesinin başlangıcı 1838 Ticaret antlaşması olmuştur¹⁴⁶. İngiltere’de yaşanan sanayi devrimi ile İngiltere’nin 19. yy başlarından itibaren kapitalist dünya pazarındaki iktisadi ilişkileri yaygınlaşmaya ve derinleşmeye başlamıştır. Buna paralel olarak Osmanlı-İngiliz arasındaki ticarete de gelişmeler görülmüştür. Osmanlılar açısından İngiltere ile yapılan ithalat ve ihracat kalemlerinde ciddi artışlar olmuştur. 1838 İngiliz-Osmanlı ticaret sözleşmesiyle Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalist dünya piyasası ile bütünleşmesinde yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin devam eden dönemlerde bazı Avrupa devletleriyle sözleşmeler yapmalarıyla, Osmanlı ekonomisi Avrupa’daki sanayi birikimi için açık bir pazar haline gelmeye başlamıştır. Pamuk Osmanlı Devleti’nin Avrupa ülkeleriyle olan dış ticaret hacimlerini incelediği çalışmasında, 1840-1913 arasında sabit fiyatlarla ihracatın 10 kat, ithalatın ise 12 kat arttığını göstermiştir¹⁴⁷.

Osmanlı engelsiz dış ticarete açıldığı dönemde, ülke içindeki girişimci sınıf, ya da diğer bir deyişle varlıklı yerli sınıf bu gelişmeyi adeta sevinçle karşılamıştır. Hatta 1820’lerde bir toprak beyinin, ‘‘Dış ticareti olanaklı her yol ile desteklemek ve kolaylaştırmak hükümetlerin görevidir, çünkü arazilerimize değer veren ve ürünlerimizi servete dönüştüren tek şey ticarettir.’’ demesi yerli varlıklı çevrelerin, serbest ticareti kendi çıkarlarına uygun bulduklarını göstermektedir¹⁴⁸. Aynı şekilde azınlık Türk girişimcilerde serbest ticaretten yana bir tavır sergilemişlerdir. Hatta Osmanlı hükümeti adına görüşmeleri sürdüren heyette zengin bir Rum’un bulunması dikkate değerdir¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Toprak, a.g.e., s. 2

¹⁴⁶ Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesi’nin Çağdaşlaşması, 2.b., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000, s. 205*

¹⁴⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, 1984, Ankara: Yurt Yayınları, s:24*

¹⁴⁸ David Urquhart, *Turkey and its Resources*, London: Saunders and Otley, 1833, s. 200

¹⁴⁹ Puryear V.J., *International Economics and Diplomacy in the Near East 1934-1953*, London: Stanfords University Press, s.123

1838 sözleşmesi ve ardından diğer Avrupa devletleriyle yapılan benzer sözleşmeler, yabancıların Osmanlı üzerinden sahip oldukları kapitüler haklarını arttırmış, Osmanlı Devleti içerisinde, vergiler ve yasalar bağlamında yabancılara Türk-Müslüman girişimcilere oranla sayısız avantajlar sağlayan ayrıcalıklı bir konum sağlamıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı tüccarları ödemeye devam ettiği halde, İngiliz tüccarları iç gümrüklerden muaf olacaklar, istedikleri gibi iç ticarete girebileceklerdir¹⁵⁰. Bu da bize Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemindeki girişimcilerin neden genellikle azınlıklar olduğunu gösteren önemli bir ipucu olarak görünmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlarla yabancılara sağladığı avantaj, sanayi devriminin oluşturduğu rüzgârla birleşince devletin ithalat ağırlıklı dış ticareti hızla artmıştır. Artan bu dış ticaretin yurtiçindeki ortağı ise gayri Müslimler olmuştur. Avrupa şirketlerinin Osmanlı liman şehirlerine açtıkları acentelerde, aracı olarak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını çalıştırmaları, Müslüman tacirleri giderek saf dışı bırakmıştır. Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin Avrupalı şirketlere aracılık yapmasıyla başlayan süreç nedeniyle, 19.y.y. başlarında Müslüman orta sınıfın hızla gerilediği görülmüştür. Hatta çoğu kez ufak çaptaki ticareti bile azınlıklar ele geçirmiş, dolayısıyla Müslümanlara yapacak tek iş olarak küçük bir memuriyetle devlete memur olmak kalmıştır¹⁵¹.

Bu dönemde yaşanan farklı bir gelişme, yabancılarla birlikte yerli azınlık tüccarlara da tanınan imtiyazların 1820'lerin sonunda Müslüman kesime de tanınması ile 'Hayriye Tüccarları'nın oluşmasıdır. Mehmet Genç Hayriye Tüccarları'nın, Batı'nın rekabeti karşısında yerli sermayedar oluşturmanın ve onları korumanın ilk girişimi olduğunu söylemektedir¹⁵².

1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan bir yıl sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı, taşıdığı ekonomik ruh itibari ile 1838'in kesin bir uzantısı olmaktadır. Tanzimat Fermanı öteden beri yasallaşmak isteyen özel mülkiyetçi eğilimleri

¹⁵⁰ Lonca'dan Oda'ya, İstanbul Ticaret Odası'nın 125.yılı Anısına, 2007,s. 104

¹⁵¹ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 2. Cilt, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s. 24

¹⁵² Çerçeve Dergisi, 2005, Sayı: 35, s.22,

http://www.musiad.org.tr/img/arastirmalariyayin/pdf/cerceve_dergisi_35.pdf, (22.03.2010)

pekiştirmesi, dolayısıyla asırlardır Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısında kesin ve etkin bir söz sahibi olmuş 'mutlak mülkiyet' anlayışına indirdiği darbe ile 1838 Ticaret antlaşmasına çok şey borçludur¹⁵³. Tanzimat Fermanı ile özel mülkiyeti ve dolaylı olarak şahsi teşebbüsü kanunlar önünde koruyacak ve güvence altına alacak yeni bir iktisat anlayışı doğmasına zemin hazırlanmıştır¹⁵⁴. Ferman Osmanlı Devleti'nin "birey"ine kendi mesuliyet alanından önemli bir parçayı vermesinin resmi bir belgesi olmuştur. Böylelikle Türk tarihinde ilk defa devlet otoritesi bağımsız bireyin varlığını kabul etmiştir¹⁵⁵.

Tanzimat Fermanı içerdiği vergi düzenlemeleri, mal ve can güvenliğinin sağlanması yolundaki önlemler, askeri sistemdeki değişiklikler bakımından ele alındığında Türk girişimcilik tarihi açısından önem taşımaktadır. Yüksek görevlerde bulunanların biriktirdikleri servetin, ölümlerinden sonra devlet hazinesine kalması sermaye birikiminin önündeki engellerden biri olmuştur. Ayrıca eşitsiz bir biçimde alınan vergilerin de girişimcilik eğilimlerini olumsuz etkilediği söylenebilir. Dönemde artan askeri ihtiyacın karşılanabilmesi için bazı yerlerden kaldırabileceğinin üstünde asker alınması da tarım ve ticaretin önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Bu düzenlemelerden Gayri Müslimlerinde yararlanmaları istenmiştir¹⁵⁶. Tanzimat'ın ilanından ve yabancı devletlerle ticaret anlaşmaları yapılmaya başlandıktan sonra tekeli uygulamalar ile gedik uygulaması, ticaret ve sanayinin gelişmesi istenildiğinden kaldırılmıştır¹⁵⁷.

1838 yılında imzalanan Baltalimanı Antlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1858 yılında düzenlenen miri topraklarda şahsi teşebbüsün kabul edildiği Arazi Kanunnamesi genel olarak değerlendirildiklerinde Osmanlı Devleti'nde liberal anlayışa sıcak bakıldığının somut göstergeleri olarak kabul edilebilir. Bu düzenlemelerin her biri girişimcilik anlayışındaki olumlu dönüşümler olarak nitelenebilir.

¹⁵³ Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesi'nin Çağdaşlaşması**, 2.b., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000, s. 229-230

¹⁵⁴ Sayar, **a.g.e.**, s. 230

¹⁵⁵ Sayar, **a.g.e.**, s. 231

¹⁵⁶ Lonca'dan Oda'ya, İstanbul Ticaret Odası'nın 125.yılı Anısına, 2007,s.104

¹⁵⁷ Lonca'dan Oda'ya, 2007, s.106

Ancak bu dönemde yapılan düzenlemelerin sermaye birikimi ve girişimci sınıfın gelişimi açısından çok fazla olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkün değildir. Osmanlı Devleti bir girişimci sınıfı ortaya çıkarabilecek iç dinamiklere sahip olamamıştır.

1857-1858'de Türkiye'de bulunan ünlü iktisatçı N.W.Senior İzmir'de Türk nüfusunun ve refahının gerileme göstermesinin ana nedeni olarak Türklerin üretici olmamasını gösterir. Eline para geçiren, onu göstermelik olarak harcamakta, ticari hayata katılmamaktadır. Türklerin sahip olduğu bir ticarethane, Türklerden bir banker ya da tüccar ve imalatçı işitilmiş değildir¹⁵⁸.

Osmanlı Devleti'nde 17.yy'dan itibaren sarraflık faaliyetleri dışında bir alandan sermaye birikimi sağlanamamış olması ile sermaye birikiminin oldukça cılız kalması sonucu girişimci sınıf gelişmemiştir. Sanayileşme olgusunun önündeki en önemli engellerden biri de girişimci yokluğu olmuştur. Osmanlı Devleti 1830'lardan sonra sanayileşme çabaları göstermiştir. Tanzimatçı grubun özellikle tekstil ve porselen alanlarında devlet fabrikaları kurdukları bilinmektedir. İzmir kağıt fabrikası, Bakırköy bez fabrikası, Beykoz teçhizat-ı askeriye fabrikası, Tophane, Beykoz-İnceköy porselen fabrikaları gibi tesisler bunlara örnek olarak gösterilebilir¹⁵⁹. Ancak bu yıllarda kurduğu çoğu fabrika varlığını uzun yıllar sürdürememiştir. Devlet 1850'li yıllara kadar bu çabalarını sürdürdüyse de, çok verimli bir sonuç alamamış ve 1930'lu yıllara kadar bu çapta bir sanayi girişiminde bulunmamıştır.

Dönemde fabrikaların hepsinin devlet tarafından kurulduğu da söylenemez. Bazı bölgelerde yabancı sermayeye ve özel yerli girişime rastlanmaktadır. Hariciye teşrifatçısı (protokol müdürü) ve Galata- Beyoğlu Belediye Reisi Kamil Bey'in, 1854'de Selviburnu'nda bir bez fabrikası kurduğu veya Hayriye tüccarından (Müslüman tüccar) Ömer Efendi ile ortaklarının hasır fabrikası açtıkları bilinmektedir¹⁶⁰.

¹⁵⁸ N.W.Senior, **A Journal Kept in Turkey and Greece**, London, 1859, s.210-211'den aktaran Ahmed Güner Sayar, 2000, s.238.

¹⁵⁹ İ.Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 203.

¹⁶⁰ Başb.Osm.Arş.İrad-Mec. Vala, No: 13970, Cemaziyelahir 1271\ 13 Mart 1855, aynı tasnif, No: 14075, 24 Receb 1271\12 Nisan 1855'den aktaran İ.Ortaylı, 2005, s. 203

Osmanlı Devleti sanayi girişimlerinde bulunmakla kalmamış, Müslüman ve Gayri Müslim girişimcilere çeşitli kolaylıklar sağlamaya çalışmıştır. Özellikle yeni teknoloji getirenlere vergi muafiyeti benzeri çeşitli imtiyazlar vermiştir. 1860'lerden sonra esnaflık üretimi özellikle büyük şehirlerde (İstanbul, İzmir, Halep gibi liman şehirleri) ciddi sıkıntılar geçirdiğinde, devlet özellikle dış ticaret alanında çeşitli teşviklerde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin dönemde uyguladığı başka bir politika da, bazı üretim alanlarının gelişimi için teşvikler uygulamak ya da tekeli imtiyazlar vermek gibi kolaylıklar sağlamaya çalışmasıdır. Tanzimat döneminde bazı üretim dallarında teşvik edici ruhsat ve imtiyazlar verilmesine başlanmıştır. İmalat sektöründe verilen ruhsatlar 1860'lı yıllarda daha çok Rumeli, Ege ve Doğu Akdeniz bölgelerinde önemli limanlar veya yol kavşakları civarında olmuştur¹⁶¹. Ancak 1880'lerden sonra yerli Müslüman girişimcilerin de tarım ürünlerini değerlendiren değirmen, pres, tuğla ocakları ve hafif sanayi dallarında ruhsat aldıkları görülmektedir. Bu kuruluşlara makine ithalinde gümrük muafiyeti, bazı durumlarda miri araziden karşılıksız arazi verilmesi, ithal hammaddeler için gümrük muafiyeti gibi birtakım teşvikler verilmiştir¹⁶².

1860'lı yıllarla beraber sanayileşme modeli gelenekselden moderne kaymış, yerli sanayiye dayalı bir gündem oluşmuştur. 'Esnafın Dönüştürülmesi' çabaları bu bakımdan oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti'nin bu dönüştürme faaliyetleri, esnafın birleştirilerek şirketleştirilmeleri çabalarıdır. Devlet esnafı yeni bir organizasyon ve üretim tekniklerine kavuşturmak suretiyle faaliyetlerini etkinleştirmeye çalışmıştır. Kooperatifçilik gibi esnaf-şirket arası bir örgütlenme oluşumuna çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti yine bu yıllarda sanayiye koruma amaçlı, 1862 Ticaret Antlaşması Müzakeresini imzalamıştır. Daha önceki tarihlerde provizyonist ilke gereği korumacı politikalara sıcak bakmayan Devlet, ilk defa korumacı anlayışa

¹⁶¹ Gündüz Ökçün, "19.Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen İmtiyazların Ana Çizgileri", **S.B.F. Dergisi**, Cilt:27, No: 1, 1972, s.136

¹⁶² Ortaylı, **a.g.e.**, s. 204

sahip olduğunu bu antlaşma ile göstermiştir. Antlaşma ile gümrük duvarlarının yükseltilmiş, tuz ve tütün gibi bazı malların ithalatı yasaklanmıştır.

Osmanlı Devleti sanayide kullanılmak üzere kalifiye eleman yetiştirilebilmesi için, sanayi mektebi ve mühendis mektebi kurmuştur. Ayrıca yabancı rekabetinden esnafı korumak için Islah-ı Sanayi Komisyonu oluşturmuştur. Komisyon içerisinde Gayri Müslim üyelerde bulunmuştur. Komisyon 1874 yılına kadar yani 7 yıl boyunca toplanmış ve faaliyetlerini raporlamıştır. Bu kuruluş, dönemde girişimciliğe verilen önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Emek arzı bakımından da Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı Devletler ile karşılaştırıldığında, onlar kadar rahat bir tavır sergilemedikleri söylenebilir. Osmanlı otoritesi sanayi yapılarındaki, imalathanelerdeki ve atölyelerdeki işçilerin kullanılması hususunda tereddüt göstermiş, bu da emeğin ucuzlamasını engellemiştir. Ayrıca Osmanlı yönetimi köylülüğün proleterleştirilmesini onaylamamıştır. Osmanlı toplumunda, en önemli üretim faktörü olan toprak mülkiyeti, belirli ellerde yoğunlaşmış bir üretim faktörü olmaktan ziyade, mutlak mülkiyeti devletin inhisarında bulunan ve kira karşılığı sadece toprağı işleyen köylülere tahsis edilebilen bir üretim faktörü olmuştur. Bu durum devrin en önemli üretim faktörü olan toprak mülkiyetinin, devlet elinde bırakılması suretiyle sınıflı yapıların oluşmasını engellemiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşebilecek her türlü kapitalizme geçiş, hâkim ve korunan toplumsal ilişki olan bürokrasi- bağımsız köylülük ilişkisinin kıyısında yavaşça ilerlemek zorunda kalmıştır¹⁶³.

1900'lere gelindiğinde sanayi yatırımı hem çok yetersizdir hem de oransal olarak yabancı ülkelere bağımlı bir haldedir. Yatırımın yaklaşık %10'u devletin elinde, %80 gibi büyük bir oranı ise yabancı sermayedarın elindedir.

Kısacası Osmanlı Devleti'nin kapitalizmin gelişmesini istemeyen klasik yapısı sonucu sermaye birikimi oldukça sınırlı kalmış ve oluşan birikim de tahrip olmuştur. Osmanlı'nın Cumhuriyet'e devrettiği sermaye oranı yok denecek kadar az olup, bu

¹⁶³ Keyder, a.g.e., s. 107

oran ileriki bölümlerde tekrar deyineceğimiz, sanayileşmenin Devlet tarafından tekrar ele alındığı 1930'lu yıllarda yine çok düşük olarak karşımıza çıkacaktır.

Osmanlı Devleti Batı'nın geçirmiş olduğu ve sosyal yapısını yeniden yoğuran ayanlık devrimi, pazar devrimi ve sanayi devrimi gibi önemli tarihsel gelişmelerden uzak kalmıştır. Burada ayanlıktan eşraf birliklerinin hâkimiyeti anlaşılmaktadır. Fransız devrimini bunlar başlatmıştır. Pazar devrimi ise modern devletin Batıda ülke genişliğinde pazarlar yaratma çabası olarak belirtilmektedir. Sanayi devrimi ise makine kullanımı ile başlayan ancak en önemli sonuçları toplumsal olan bir aşamadır. Burada sanayileşmenin önemi sanayi proletaryasının ortaya çıkmasını sağlamasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devlet'inde, her biri sosyal yapı yoğurması gerektiren bu hareketlerden ayanlık son derece zayıf kalmış, diğerleri görülmemiştir¹⁶⁴. Dolayısıyla girişimci sınıfın oluşması çok geç kalmıştır.

Osmanlı'nın dış ticaretinde 19. ve 20. yy başlarında meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak, ihracat gelirlerindeki artışın, tüketim malları ithalatının bile tamamını karşılayamadığı görülmektedir. Dış ticaret dengesizliği sonucu oluşan bütçe açığı ise çeşitli devletlerden yapılan borçlanmayla kapatılmaya gidilmiş, dolayısıyla kapitalist sistemde merkezlere olan sanayi ve ticaret bağımlılığına mali yönden bağımlılıkta eklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin sanayi ve ticari bağımlılığına eklenen mali borçlanmalarla birlikte oluşan yarı-sömürge statüsü, sanayi ve sermaye birikiminin hem devlet hem de yerli özel girişimci aracılığı ile gerçekleşmesinin önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir.

Buna ek olarak iç Pazar yeni sanayi işletmelerine ihtiyaç duyduğunda, büyük ölçüde ayrıcalıklı konumdaki yabancı kapitalistler ya da yabancıların koruduğu yerli gayri Müslimler ortaya çıkan olanaklardan yararlanmışlardır. Bu olanaklara Osmanlı Hükümetinden aldıkları işletme tekelleri gibi özel ayrıcalıklarda eklenmiştir¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Şerif Mardin, “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, İstanbul, Alfa Basım Yayın, tarihsiz, s. 49.

¹⁶⁵ Gündüz Ökçün, “19.Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen İmtiyazların Ana Çizgileri”, *S.B.F. Dergisi*, Cilt:27, No: 1, 1972, ss.136-166

1913 ve 1915 yıllarında yapılan, İttihat ve Terakki'nin çabaları olarak görebileceğimiz sanayi sayımları, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinde, yani ülkenin en gelişmiş bölgelerinde, 1908'den önce kurulmuş sınaî tesislerin; 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen, 11 tabakhane, 7 marangoz, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 6 dokuma, 35 matbaa, 8 sigara kâğıdı, 5 madeni eşya ve 1 kimyasal ürün fabrikalarından ibaret olduğunu ortaya koymaktadır¹⁶⁶. Bu listede bir takım eksikler olabileceğini göz önüne alsak bile, 1908 yılı itibariyle çağdaş ve gelişmiş bir Osmanlı sanayi ve girişimci sınıfından bahsetmemizin ne kadar imkansız olduğunu görebilmekteyiz.

Uzun bir dönem boyunca sanayinin temellerini kuramayan, dolayısıyla ileri sanayi ülkeleri için bulunmaz bir pazar görünümünde olan Osmanlı Devleti'nde 1913 sanayi sayımları mevcut durumu ortaya çıkarmak ve önlemler alabilmek amacıyla yapılmıştır. Bu sayım ayrıca Türk sanayisindeki azınlık ve yabancı payların ortaya çıkarılmasında önem arz etmektedir¹⁶⁷.

Tablo 2. Azınlık ve Yabancı Girişimlere Ait Sermaye ve Emek Miktarları

MİLLİYET	SERMAYE	EMEK
TÜRK	%15	%15
RUM	%20	%60
ERMENİ	%20	%15
YAHUDİ	%5	%10
YABANCI	%10	

Kaynak: (DİE, 1973, s. 143)

Osmanlı Devleti'ni bu dönemlerde gözlemlemiş bir yabancının ifadesiyle, ‘‘kahve ve bakkallarıyla Rum, modası ile Fransız, paltosu ile İngiliz, birahaneleriyle Alman, musikisiyle İtalyan ve İspanyol, bekçisi ve hamalıyla Türk bir İstanbul doğdu’’¹⁶⁸. Şöyle ifade edilebilir ki, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına

¹⁶⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Yayınları, 2007, ss. 20-21.

¹⁶⁷ Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973, s. 140-143

¹⁶⁸ Bareilles B., Constantinople, 1918, Paris'den aktaran Yahya Sezai Tezel , **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)** , Ankara: Yurt Yayınları, 2002, s:80

doğru kazandığı kimlik, Osmanlıların bir yarı-sömürgeye dönüşmesinin de göstergelerindedir.

Osmanlının böyle bir statüye gelmesi ile bu sadece uluslar arası boyutlarda kalmamış, hâkim Avrupa devletleri, Osmanlı iç işlerine de karışma hakkını kendilerinde görmüşlerdir. Bu konunun bizi ilgilendiren boyutlarından olan dış ticaret kalemini incelersek, önemli bir sorunu da gözlemlemiş oluruz. İlgili dönemle birlikte Osmanlı ihraç mallarının içerisindeki toptan ticareti bile yabancı şirketlerin denetimine girmiş, ithalatla ilgili ticaret işlevleri, metropol burjuvazilerin koruduğu yerli gayri Müslimlerin tekel denetimine geçmiştir. Ticaret gelirleri bakımından en büyük payı alan bu kesim kendilerine önemli bir sermaye birikimi sağlamışlardır.

Osmanlı ekonomisinde emperyalist sömürü büyük ölçüde ticaret olgusuna dayanmıştır. Bankacılık kesiminde yapılan yabancı girişimler ticaret ilişkilerinin mali kanallarını oluşturmuştur. Bununla beraber Avrupalı girişimciler sermaye birikimlerini destekleyecek olan ulaştırma alt yapısını da sağlayarak, kazanımlarını arttırmak ve beslemek istemişlerdir. Bu amaçla altyapı ve ulaştırma sektörü de yine onların himayesine girmiştir. Avrupalı sermayedarlar demiryolu yapımı için bazı ayrıcalıklar almışlardır. 1915 yılına kadar inşa edilen 6107 km'lik demiryolunun 4037 km'si yani yaklaşık %70'i yabancılar tarafından yapılmıştır¹⁶⁹.

Dış ticareti tekeline alan yabancı girişimciler, bu alanla ilgili olarak deniz taşımacılığında da, payın büyük çoğunluğunu almışlardır. Hatta 1911 yılında Osmanlı limanlarından yapılan yükleme ve boşaltmaların %90'ının yabancı gemilere ait olduğu saptanmıştır¹⁷⁰.

Osmanlılar yarı-sömürge statüsüne geldikleri için siyasi anlamda da bazı güçlerini yitirmişlerdir. Hatta oldukça önemli olanlarının bu gruba dahil olduğunu da söyleyebiliriz. Osmanlılar yabancıları ve Avrupa devletlerinin koruması altındaki yerli gayri Müslimleri vergilemek ve yargılamak haklarını yitirmişlerdir. Bu dönemlerde ve aynı zamanda Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türk girişimci sınıfının

¹⁶⁹ İ.H.Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul: İ.Ü. Yayınları, 1964, s. 42-50

¹⁷⁰ Eldem V, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara: İş Bankası Yayınları ,1970,s:165

çoğunluğunu oluşturan bu sınıfın söz konusu konularda denetim dışı kalmaları Osmanlı'nın ne kadar teslimiyetçi bir tavır sergilediğinin çok açık göstergeleridir.

Dış ticaret, deniz ve demiryolu taşımacılığı, liman ve rıhtımlar, elektrik, madencilik, su ve tramvay tesisleri ile belli başlı yapım sanayi yabancı girişimcilerin denetimine girmiş, imparatorlukta varlığını sürdüren yabancı anonim şirketlerin kârları 1900-1909 döneminde yılda 3 milyon sterlini aşan bir düzeye erişmiştir¹⁷¹. Sermaye birikimi açısından bu durumu irdeleyecek olursak, ticaret ve üretim denetimlerini ellerine geçiren yabancı ve azınlık girişimcilerin, elde ettikleri sermaye birikimi ya da iktisadi fazlayı tam olarak nasıl kullandıklarını söyleyebilmek için kaynak eksikliği bulunsa da, sahip çıktıkları bu fazlanın önemli bir kısmı yurt dışına aktarılmıştır. Osmanlı içerisinde de elde ettikleri yüksek gelirle lüks içinde yaşadıkları Türk Halkı tarafından gözlemlenmiştir.

1908 yılında örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti yarı-sömürge durumunda, siyasi, ticari ve mali bakımlardan Avrupa'ya bağımlı hale gelmiş bir devletin yönetimini devralmışlardır. Artarak devam eden ve gittikçe de yaygınlaşan kapitüler ayrıcalıklar zinciri ülkenin iktisadi, askeri ve siyasi bakımlardan emperyalizmin denetimi altına girmesine yol açmıştır. İttihat ve Terakki'nin düşüncelerinin oluşumu belirli tarihsel gelişmelerden etkilenmiştir. Bu gelişmeler Tanzimat dönemine kadar gitmektedir. Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan, gelişen ve Cumhuriyet dönemine kadar uzanan iki temel fikir akımından bahsedilebilir. Bu iki akım Tanzimat'a bir tepki olarak oluşan Yeni Osmanlılar hareketi içerisinde türemiştir. Yeni Osmanlılar içinde çeşitli ideolojiler bir arada bulunmuştur. Bunlar İslamcılıktan, sosyalizme kadar uzanan geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Girişimcilik ortamını etkileyen politikalar bu iki düşünce akımı açısından değerlendirilebilir.

Yeni Osmanlılar içerisindeki asıl ayırım 1902 Jön Türk Kongresinde belirginleşmiştir. Kongrede azınlıklarca desteklenen Sabahattin ve Lütfullah Beylerin özgürlükçü bir devrim için Batılı ülkelerin Osmanlı devletine müdahalesini savunmaları cemiyeti ikiye bölmüştür. Prens Sabahattin taraftarları Osmanlı Hürriyet

¹⁷¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, 2. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1984; 1994, s. 164

Perveran Cemiyeti adında yeni bir örgüt oluşturmuşlardır. Ahmet Rıza ve yandaşları ise İttihat ve Terakki Cemiyetini oluşturarak Şura'yı Ümmet adlı bir gazete çıkarmışlardır. Prens Sabahattin kanadı bölgesel özerklik, yerinden yönetim, bireysel girişim ve kişisel özgürlükleri savunurken; ittihatçı kanat merkeziyetçi, Türkçü, seçkinci, otoriter bir anlayışa sahiptiler ve Alman Friedrich List'in millî iktisat düşüncesini savunmaktaydılar. Oysa Sabahattin kanadı İngiliz iktisadî görüşü olan serbest ticaret anlayışına sahiptiler. Her iki kanatta ulusal bir burjuvazi yaratılması hususunda hemfikirdiler. Prens Sabahattin'in Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin 1906 yılında yayınlanan programı bir hürriyet teorisi niteliğinde olmuştur. O, devletten bağımsız olarak kişilerin kendi kişisel yeteneklerini kullanabilmeleri anlamında teşebbüs-i şahsilik düşüncesini ve devlet yönetiminde âdem-i merkeziyet talep eden liberal fikirleri savunmuştur. Prens Sabahattin ekonomik, sosyal, siyasal ve idarî olmak üzere her alanda bireyci kişilik özelliklerini taşıyan bireylerin yetiştirilmesini istemiştir. Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" adlı bir kitabı bulunan Prens Sabahattin özel teşebbüs taraftarı olmakla beraber, diğerlerinden farklı olarak, iktisadi görüşlerini bireyci bir toplumsal teoriyle temellendirmiştir. Ona göre, bireyci toplumlar komüniteryen toplumlara göre daha üretken, girişimci ve bağımsız karakterlidirler. Bu nedenle, bütün diğer Doğu toplumları gibi cemaatçi bir toplumsal yapısı bulunan Osmanlı devletinin bunalımdan çıkabilmesi için bireyselliğin gelişmesi gereklidir. Özel teşebbüsü geliştirmek Osmanlı'nın kurtuluşu için gösterdiği yollardan biri olmuştur. Bu mesele Sabahattin için aynı zamanda bir eğitim meselesi de olmuştur. Ona göre Anglo-Sakson eğitimi yolu ile bireycilik, özel teşebbüs ruhu ve alışkanlıkları aşılmalı, memurluk ruhu kaldırılmalıdır.

Bunun karşısında Ziya Gökalp'in temsil ettiği 'mefkûreci' düşünüyü görürüz. Mefkûrecilik, idealist milliyetçilik demektir ve hem liberalizme hem sosyalizme karşıdır. Kavramın ekonomik ifadesi Gökalp'de solidarizm ve mesleki temsilcilik dediği şeylere varmıştır. Amacı eski lonca esnafını ve modern meslek zümrelerini devletin ekonomik desteği ile kalkındırmak ve modern bir burjuvazi yaratmaktır. Fakat bu burjuvazi hem milli hem de milliyetçi olacaktır. İçeriden yetişen bir

kapitalist sınıf olacak, fakat sınıflar arası çatışmaları yaratmayacak kadar milliyetçi olacaktır¹⁷².

İttihat ve Terakki'yi oluşturan grubun görüşleri temel olarak 'milli iktisat- milli burjuvazi' düşüncesine dayanmaktadır. Tanzimat'tan itibaren liberalleşme sürecine giren Osmanlı'da, ticareti ellerinde bulunduran gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliği artmıştır. II. Meşrutiyet liberalizmi, Tanzimat'tan beri süregelen Müslüman-Gayrimüslim iş bölümünü daha da belirginleştirmiştir. Geleneksel Müslüman Osmanlı sanatkârı ve esnafı, rekabet faziletinden yoksun oluşu ve 'bir lokma bir hırka' ile yetinişi nedeniyle mülksüzleşmiş, yoksullaşmıştır. 19.y.y.'ın başlarında loncaların çözülmesiyle çöküş süreci başlamıştır. Bir tür sosyal dayanışma örgütü olan loncaların II. Meşrutiyet ile kaldırılmasıyla, iktisadi liberalizme, diğer bir deyişle ticaret ve girişim özgürlüğüne ortam hazırlanırken, usta-kalfa-çırak dayanışmasıyla varlığını sürdürebilen Müslüman küçük üreticiye de ölümcül bir darbe vurmuştur. Böyle bir ortamda yeşeren Türk ulusçuluğu, liberalizme, özellikle iktisadi liberalizme bir tepkinin sonucu ortaya çıkmıştır¹⁷³.

İttihat ve Terakki üyeleri, özellikle İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı, millî iktisat denemesine girişmişler, 1914'de kapitülasyonları kaldırıp, devletin para basma yetkisini Osmanlı Bankası'nın elinden alarak, tarım ve sanayiye özendirecek yeni bir gümrük sistemi kurmuşlardır. Ayrıca Devlet eliyle *millî tüccar* yaratma politikası gütmeye başlamışlardır. İttihat ve Terakkinin başlattığı bu millî iktisat çabalarında Almanların büyük etkisi olmuştur. Türk ulusçuluğunun iktisadi boyutu *millî iktisat*, büyük ölçüde Alman iktisat geleneğinden esinlenmiştir. Milli İktisat görüşü, gerekirse savaşın yarattığı kıtlık koşullarından yararlanarak ve devlet desteği ile bir yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi gerektiğini; bunun hem mümkün hem de kalkınma ve modernleşme için zorunlu olduğunu ileri sürmüştür¹⁷⁴.

Tarih, Osmanlı aydınlarını nihayet ulusal bir devlet kurma zorunluluğuna kadar getirdikten sonra Gökalp'in 'halkçılık' ve 'sınıfsal mücadelesiz' ekonomik kalkınma

¹⁷² Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 54

¹⁷³ Toprak, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁷⁴ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Yayınları, 2007, s. 27

görüşleri, Şarklı'lıktan Garplı'lığa geçiş sürecini yürüten Atatürk devrimleri ile bütünlendirilerek İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar yürümüştür¹⁷⁵.

Bu doğrultuda oluşturulan politika ve çabalar Cumhuriyet dönemine, özellikle İzmir İktisat kongresiyle aktarılacak ve sonrasında ortaya konan devletçilik uygulamalarıyla sürdürülecektir. İsmail Cem'e göre Millî iktisattan beklenen, zaferden önce yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik güçlerin bu kez yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmesinden ibarettir. Temelde aynı kalacak olan ekonomik yapının üst kademelerinde görev devir teslimi olacak ve Türkiye'nin bu sayede kalkınması beklenecektir. Yerli özel sektör, millî kurtuluşun kendisine açtığı yeni ufuklar karşısında heyecan ve sabırsızlık içinde, devletin desteğini sağlamak çabasıdadır. Bu destek kısa zamanda verilecektir. Bu hazırlığın içindeki millî burjuvalar kendilerine sağlanan çeşitli ayrıcalıklardan sonuna kadar yararlanacaklardır. Zaten o günlerde devlet, millî burjuvaları açıktan desteklemekte, yurt kalkınmasını onların kalkınmasına bağlı görmektedir.

Burjuva ideolojisinin beynelmilelci değil milliyetçi varyantını ifade eden bu görüşün, 20.yüzyılın başlarında bir yarı- sömürge ülkede 'yerli burjuvazinin yetiştirilmesine' dönük bir programı içermesi ve bu programı sunması başlangıçta adeta zorunlu olmuştur¹⁷⁶.

Osmanlı Devletinin son dönemlerini oluşturan 1908–1922 yılları çok sayıda savaş ve ayaklanmalarla oldukça zor geçmiştir. Bu yıllarda atılan adımlar kapitalizme doğru emekleme çabalarına sahne olmuştur. Dönemdeki siyasi aktörleri olan İttihatçılar ve 1919 sonrasında çoğunlukla bu grubun meydana getirdiği Kemalist devrimciler, devletin yarı-sömürge statüsünü kırmaya çalışarak bir Türk burjuvazi sınıfı yaratmaya çabalamışlardır. Oldukça zor koşullar altında karşılına çıkan büyük problemlerle baş etmeye çalışan grubun en büyük problemlerinden birinin ise, aslında oluşturmaya çalıştıkları grubun, buldukları toplumda bir toplumsal tabanının mevcut olmaması olduğu söylenebilir. Toplumda yer alan küçük burjuvazi sınıfı ticaret açısından gelişmiş ve bu nedenle komprador özellik taşıyan ve

¹⁷⁵ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 55

¹⁷⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Yayınları, 2007, s. 27

büyük oranda yerli Gayri Müslimlerden oluşan bir gruptur. Bu grubun ülkenin iktisadi ve siyasi çıkarlarını Türk'ler kadar düşünebilmesi ve göz etmesi zaten beklenemeyeceğinden, bu görevi İttihatçılar ve sonrasında Kemalistler üstlenmişlerdir.

Osmanlı toplumunda fabrika üretimine geçmek ve müteşebbis sınıf yaratmak çabaları Tanzimat dönemi ile birlikte başlamıştır. Özellikle 19. yüzyıl sonlarına doğru müteşebbis sınıfın zayıf olmasının zararları görülmüş ve teşebbüs fırsatları genişletilerek Türkiye'de müteşebbis bir sınıf oluşturulmak istenmiştir. Bu istek doğrultusunda müteşebbis sınıfı güçlendirmeye yönelik bazı faaliyetlerde bulunulmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi, iktisadî uyanışın başladığı bir dönemdir. Bu dönemde milli ekonominin geliştirilmesi ile bir müteşebbis sınıfın yaratılması özdeş olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Millî İktisat görüşüne uygun politikalarla, Müslüman-Türk unsur müteşebbisliğe teşvik edilmiştir. 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayicilere önemli imtiyazlar ve muafiyetler tanınmıştır.¹⁷⁷ I. Dünya Savaşı sırasında ekonomi gümrüklerle korunmuş; yabancılara verilmiş imtiyazlar kaldırılmış; millî bankaların kurulması teşvik edilmiştir. Bu dönemde uygulanan politikaların sonucu olumlu olmuştur. Zira geçmiş döneme kıyasla bu dönemde sanayi ve ticarete atılan Müslüman-Türk unsurunun sayısı artmıştır¹⁷⁸.

Milli İktisat görüşüne göre modernleşmek ve kalkınmak için yerli bir burjuvazi sınıfı yaratmak ve geliştirmek bir zorunluluk olarak düşünülmüş ve gerekirse bunun devlet desteğiyle sağlanması gerekliliğine inanılmıştır. Bir toplumun kapitalizm sistemine entegre olması ve ulusal bir ekonomiye dönüşebilmesi için bu koşulun sağlanması gerekli görülmüş, hatta olumsuz görünen bazı savaş koşulları bu amaca giden yolda mubah görünmüştür. İttihatçılar bazı olumsuz koşullar ile mücadele ederlerken, birikimi de desteklemişlerdir. Dönemin gazeteleri savaş yıllarında, "Ey Türk, zengin ol" diye başlıklar atmışlardır. Dönemin etkili yazarlarından olan Yusuf

¹⁷⁷ Bu kanun hakkında detaylı bilgi için bkz. A.Gündüz Ökçün, Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı 1913, İktisat Tarihi Yazıları, Bütün Eserleri: 3, SPK Yay.No: 58, Ankara, 1997, ss. 87-104

¹⁷⁸ AYTEKİN ALTIPARMAK, "Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi", **Bahkesir Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 1, 1998, s. 65

Akçura, savaş esnasında Türk'ü iktisaden yükseltmek, mutavassıt bir burjuvazi ihdas etmek hedefini savunmuştur¹⁷⁹.

Bu olumsuz koşullardan biri, savaş döneminde kıtlık koşullarından doğan vurgun ve karaborsa olaylarının artmasıdır. Ama aslında bu durum meyvelerini Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında verecek bir ilkel birikimin sağlanmasında ana mekanizmaları oluşturmuştur. Örneğin Anadolu'dan İstanbul'a hububat sevki savaş yıllarının en kârlı faaliyeti olmuş, buğday nakli için vagon tahsis edebilen bir tüccar, gıda maddelerini spekülâtif kârlarla pazarlama imkanı bulmuştur. İttihatçılar bu gibi durumlarla mücadele eder gibi görünseler de, kendilerinin yakın çevreleri bu durumdan nemalanarak, ilkel bir birikimin gelişmesine yol açmışlardır¹⁸⁰. Aslında bu örnekten çıkarılabilecek başka bir sonuç da, Cumhuriyetin hemen öncesi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında girişimcilik adımlarının ne kadar ilkel koşullar ve kıt kaynaklarla atılmaya çalışıldığıdır.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın ulusal girişimci sınıf yaratma konusunda 1913 Kanunu'ndan daha önemli bir uygulama, ticaret kanunu ve mülkiyet esaslarını özel girişimciliğe uygun hale getirmeye çalışmalarıdır. Diğer bir gelişme de, İttihat ve Terakki'nin üyelerinin girişimci olarak iş hayatında yer almaları olmuştur.

Genel anlamda sermayenin ve özel olarak yerli sanayi sermayesinin lehine olan uygulamalarından biri de, Meşrutiyetin ilanından sonra çıkartılan Tatil-i Eşgal Kanunudur. İlgili kanun çığ gibi büyümekte olan işçi ve emekçi örgütlenmelerine karşı grev ve sendikalaşma yasağı getiren, aynı zamanda Osmanlı'da çalışma hayatını düzenleyen ilk kanunlardan biridir. Bunun dışında girişimciler lehine çıkarılan diğer önemli kanunda yukarıda bahsettiğimiz Teşvik-i Sanayi Kanunudur. Bu iki düzenleme özellikle savaş yıllarında yerli sermayeli şirketleşmenin etkili bir biçimde desteklenmesini sağlamıştır. Ayrıca 1908'i izleyen yıllarda İttihatçıların tarımsal üretimin önem taşıdığı bölge ve ürünleri kapsayacak şekilde, özellikle zengin çiftçilere yönelik politikalar izledikleri görülmektedir. Üretici birliklerinin ve kooperatiflerinin kurulması gibi bu sınıf lehine uygulamalar gözlemlenmektedir.

¹⁷⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Yayınları, 2007, s. 29

¹⁸⁰ Boratav, **a.g.e.**, s.29

1908–1922 döneminde kurulan sanayi işletmelerinin sayılarını incelediğimizde; Osmanlı sanayisinin bahsettiğimiz paralelde büyük ölçüde sanayisiz bir ekonomi olduğunu ve genç Cumhuriyet’e bu zayıf mirası devrettiğini görmekteyiz. Sayılara geri dönersek, karşımıza çıkan tabloyu daha iyi anlama imkânımız olacaktır. 1915 sayımına göre 1908 öncesi işletme sayılarına yukarıda değinmiştik. 1908–1915 arası kurulan işletme sayısı ise 72 adettir. Toplam üretim değerinin 1913’de % 83,5’i, 1915’de ise %82,3’ü gıda ve dokuma sanayinden oluşmuştur. Bu iki endüstri aynı yıllarda toplam işçi sayılarının %71 ve % 75,8’ini çalıştırmıştır. Ayrıca toplam sanayi üretiminin 1915’de % 83,1’i değirmencilik, tütün işleme, debagat, yünlü dokuma, iplik ve ham ipek üretimini kapsamaktaydı. Yine 1915 yılında pamuklu dokuma tüketiminin % 9,5’i, pamuk ipliğinin ise %20’si üretimle gerisi ithalatta karşılanmıştır. Bu üretim faaliyetlerine bakıldığında Osmanlı’nın büyük ölçüde sanayisiz olduğu çıkarımı abartılı sayılmamalıdır¹⁸¹. Bu olumsuz tablonun yanı sıra, Türk girişimci sınıfının toplam girişimci sınıf içerisindeki oranı da dikkate alınmalıdır. 1922 yılı İstanbul’unda dış ticaret işletmelerinin %4’ü, taşımacı firmaların %3’ü, toptancı mağazaların %15’i, perakendeci mağazaların %15’i Müslümanlara aittir¹⁸².

Dönem içerisinde girişimcilik tarihini ilgilendirebilecek bir diğer gelişme de, Haziran 1922’de İktisad-i Tedkikat, Neşriyat ve Muamelat A.Ş.’nin kurulmasıdır. Şirket, çatısı altında bir ticaret salnamesi hazırlama veya Ahmet Hamdi’nin ifadesiyle Türk Ticaret Salnamesi hazırlama bahanesiyle İstanbul’da iktisadi istihbaratta bulunmuştur. Çalışmanın ana amacı, İstanbul piyasasında faaliyet gösteren tüccarların ne kadarının Müslüman- Türk olduğunu saptamak olmuştur. Üç ay süren istihbarat çalışması İstanbul piyasasını ortaya çıkarmıştır. Buna göre ithalat ve ihracat işleri ile uğraşanlar içinde Müslüman- Türk unsurun sayısı %4, komisyonculukta ise %3’ü geçmemektedir. Liman işleri tamamen bu unsurun dışındakilerin elindedir. Esham ve kambiyo borsasında mubayaacı ve simsarların %95’i bu unsurun dışındaki kişilerden oluşmaktadır. İki küçük banka yani İtibar-ı Milli Bankası ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası dışında Müslüman- Türk unsurun

¹⁸¹ Eldem V., **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yayınları, 1970’den aktaran Korkut Boratav, 2007, s. 33-34.

¹⁸² Yahya Tezel, **a.g.e.**, s. 88

elinde bulunan banka bulunmamaktadır. Su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay ve tünel gibi kentsel hizmetler, demiryolları, madenler ve tütün tekeli gibi işler imtiyazlı yabancı şirketlerin elindedir¹⁸³.

1908-1922 dönemini genel olarak değerlendirdiğimizde, Osmanlı yöneticilerinin sanayi teşvik tedbirleri ve Babiâli bürokrasisinin özel sermayedarı teşvik ederek yerli sanayiye devlet desteği ile kurma girişimlerinin arzuladıkları sonuca ulaşamamış olduğunu görmekteyiz. Kurulan imalathanelere rağmen Osmanlı tarihinin son yüzyılında güçlü bir sanayileşmeden söz edilemeyeceği açıktır. Sanayi toplumuna özgü değer normları ve girişimci bir işadamları grubu Osmanlı mirası arasında yoktur. Fakat teknik eleman yetiştiren eğitim kurumları ve devlet desteği ile sanayileşmeyi sağlamak geleneği Osmanlı yönetiminden kalmıştır¹⁸⁴.

Buna rağmen bu dönemdeki gelişmelerle Müslüman Tüccar sınıfının olgunlaşmaya başladığı söylenilebilir. Müslüman tüccarlar, Hristiyanlar karşısındaki ikincil konumlarına rağmen, İttihat ve Terakki döneminde gördükleri himaye sayesinde önemli bir ivme kazanmışlardır. İttihatçıların bir Müslüman burjuvazi oluşturma çabaları, özellikle 1.Dünya Savaşı sırasında ve kapitülasyonların kaldırılması sonucu belli bir başarıya ulaşmıştır. Bu ilk hız Rumlar ve Ermeniler sahneden çekildiğinde Müslümanların rollerin çoğunu üstlenebilmelerine yetecek örgütsel yetenek birikimine yol açmış olduğu söylenebilir. Maddi birikim açısından, Ermeni tehciri ile Rumların ülkeden ayrılması ve nüfus mübadelesi çifte önem taşımış, bu sayede ortaya çıkan olanaklarla beraber, oluşma sürecindeki Müslüman burjuvazi 1914- 1923 dönemindeki birikimi kullanarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha fazla kâr elde etme ve genişleme fırsatı bulmuşlardır¹⁸⁵.

2.2. Cumhuriyet İle Başlayan Girişimci Yaratma Süreci

2.2.1. Liberal Dönemde Girişimcilik: 1923-1929

¹⁸³ Ahmet Hamdi Başar, *Zaferden Sonra İstanbul'da Başlayan İktisadi Savaş..*, s. 53- 54'den aktaran Murat Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880- 1952)*, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002, s. 66- 67

¹⁸⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 204-213

¹⁸⁵ Keyder, *a.g.e.*, s. 131- 132

1923-1929 dönemi birçok bakımdan bir önceki incelediğimiz dönemden kopmamış, hatta ilgili dönemle bir süreklilik halinde olmuştur.¹⁸⁶ Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinin devraldığı sanayi mirası, toplamda 76.216 işçi çalıştıran, çoğu manifaktür düzeyindeki 386 sanayi kuruluşundan ibarettir¹⁸⁷. Toplumda temel sanayi kurulamamış, sanayi ile tarım ve maden üretimi arasında gerekli iç bütünlüşme sağlanamamıştır. Varolan sanayi ise, sadece yakın Pazar için üretim yapan hafif tüketim dallarından oluşmaktadır¹⁸⁸. Üretimin ancak çok küçük bir bölümü, itici güç kullanan ve ücretli işçi çalıştıran modern fabrikalarda sağlanabilmektedir¹⁸⁹. Cumhuriyet'in yazgısı yalnız yetersiz değil, aynı zamanda derin gelişme eşitsizlikleri bulunan bu ekonomik yapıyı modernleştirmek olacaktır¹⁹⁰.

Tablo 3. Türkiye'de Sanayinin İlk Üretim Bilançosu ve Sektörleri

<p>BANKACILIK: 37 banka mevcuttu. Bu bankalarda 1924 yılında 8.6 milyon dolarlık mevduat toplanmıştır.</p> <p>BEYAZ EŞYA: Arçelik, 1956'da çamaşır makinası, 1960'da ise buzdolabı üretti. 1960 yılında toplam 12 bin adetlik üretim gerçekleştirildi.</p> <p>BEYAZ ET: Yupi ve Güneşli Koçman 1963'te endüstriyel üretimi başlattı.</p> <p>BİRA: İlk üretim Osmanlı döneminde Bomonti'de başladı. 1939'da 5.4 milyon litre üretim gerçekleştirildi.</p> <p>BİSKÜVİ: Endüstriyel anlamda ilk üretimi Ülker gerçekleştirdi. 1944'de Sabri Ülker günde 200 kg. bisküvi üretebiliyordu</p> <p>CAM: 1935'de Şişecam kuruldu.-1936'da şirket 2 bin 662 ton cam üretmeye başladı.</p> <p>ÇİMENTO: Osmanlı döneminde başlamıştır. İlk fabrikalar olan Arslan ve Eskihisar 1920'de birleşti. 1923'de 12 bin 500 ton üretim yapıldı.</p> <p>DEMİR-ÇELİK: 1928'de Makina Kimya Endüstrisi olarak bilinen tesiste üretime geçildi. 1940'da üretim miktarı, 37 bin tondur.</p> <p>GAZLI MEŞRUBAT: 1930'da Mehmet Hakkı Erbak tarafından Nilüfer Gazoz fabrikası kuruldu. Fabrikanın günlük üretim hacmi 200 bin litredir.</p> <p>KAĞIT KARTON: 1936'da üretime başlayan SEKA'nın üretimi 3 bin 959 tondur.</p>
--

¹⁸⁶ 1923-1929 döneminde girişimciliğin gelişimi için uygulanan iktisat politikaları ve bu sürecin analizi için bkz. Yaşar Bülbül, 2010, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010:11, İstanbul

¹⁸⁷ A.Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayi\ 1913-1915 yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara, A.Ü, 1971, s. 9-10

¹⁸⁸ Gevgilili, **a.g.e**, s. 44

¹⁸⁹ A.Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayi\ 1913-1915 yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara, A.Ü, 1971, s. 6-8

¹⁹⁰ Gevgilili, **a.g.e**, s. 45

MAKARNA: Hasan Tahsin Piyale 1922'de ilk yerli makarnayı üretti. İlk üretimde 10.000 işçi çalıştı. Atölyenin kapasitesi 600 okka idi.

OTOMOBİL: İlk sanayi üretimini Otomobil Sanayi adlı şirket gerçekleştirdi. Bu şirket 1960 yılında 4 adet Ford Consul model otomobil üretti.

SERAMİK KAPLAMA: İbrahim Bodur 1960 yılında Çanakkale'de fabrikasını kurarak, sektörün ilk kurucusu oldu ve o yıl 1 milyon metrekare üretim yaptı.

SÜT: 1927'de Atatürk Orman Çiftliği ile ilk çalışmalar başladı. 1929'da bir milyon 843 bin ton süt üretildi.

ŞEKER: Türkiye'nin ilk şeker fabrikası 1926'da kurulan Alpullu Şeker Fabrikasıdır. 1935 yılında üretim 54 bin tondur.

TURİZM: 1930 yılında turist sayısı 50 bin kişi iken 1936'da 80 bin düzeyine ulaşmıştır.

Kaynak: Ebru Firat, ' Geleceğin Türkiye'si', **Capital**, Kasım, 2003, s. 79-84

Bir önceki dönemde de bahsettiğimiz milli iktisat görüşü, ana fikrinde korumacı ve sanayileşmeci politikaları barındırmaktadır. Ancak savaş sonrasında yapılan Lozan Antlaşması hükümleri, Avrupa devletlerine serbest gümrük politikalarının uygulanması önünde bir engel olmuştur. Ancak önceki dönemde temelleri atılan, incelediğimiz döneme de damgasını vuran ve iktisadi politikaların özünü oluşturan 'milli bir burjuvazi' oluşturulması tezi varlığını güçlenerek sürdürmüştür.

Dönemin liderliğini yapan askeri-bürokrat kökenli grup Aydınlanma Çağı'nın eşitlikçi fikirleriyle, kapitalist toplumsal gelişme modeline ulaşmaya çalışmış, devlet desteği ile yaratılacak bir yerli burjuvazi önderliğinde Türkiye'deki iktisadi kalkınmanın başlamasını amaçlamışlardır.

1820'lerde Hayriye Tüccarları ile başlayan yerli girişimciliği geliştirme politikası, İttihat ve Terakki yönetimince de desteklendikten sonra, Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür. Cumhuriyet'in kurucularının iktisadi bakış açıları da İttihat ve Terakki Partili seleflerinden pek farklı olmamıştır. Cumhuriyetçilerin de üzerinde durdukları en önemli nokta, ulusal kalkınmayı sağlamakta öncü rol üstlenecek bir burjuvazinin yaratılması olmuştur. Başka bir deyişle, Cumhuriyet'i kuranların amacı, ekonomiyi millileştirmeye yönelik bir programdır¹⁹¹.

¹⁹¹ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, Çev. Fikret Adaman, İstanbul: İletişim Yayınları, 5.Baskı, 2007, s. 143

Cumhuriyet öncesi dönemde azınlık girişimcilerin, Türk girişimcilere oranla çok daha baskın konumda olduğundan bahsetmiş, Tablo 1 'de 1913 yılına ait rakamlara yer vermiştik. Bu tablonun Kurtuluş Savaşı sonrası değişeceği beklenen bir gelişme olmuştur. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan azınlık sayısında azalmalar gerçekleşmiştir. 1.Dünya Savaşı öncesi yaşayan her beş kişiden biri gayrimüslimken, savaş sonrasında bu oran 1\40'a düşmüştür¹⁹². Alec P.Alexander'ın savına göre 1920'lerde Rumlar ve Türkler arasında gerçekleştirilen mübadele, Anadolu'nun girişimci sermayesi ve potansiyelini sıfırlamıştır. Alexander'ın 1961 yılında Yunanistan'da sanayiciler üzerinde yaptığı bir araştırma, sanayicilerin yaklaşık %20'sinin Anadolu kökenli olduğunu ve buradan göç ettiğini saptamıştır¹⁹³. Mübadeleden sonra azınlıklara ait işletmeler devralınarak millileştirilmiştir. Siyasi bağımsızlığını kazanmış ve ulusçuluk ideolojisi güçlü yeni bir devletin böyle bir politikaya yönelmesi, en azından gelişen çarpık ilişkilerin daha adaletli bir hale dönüştürülmesi için çaba sarfetmesi olağan görünmektedir.

Grubun lideri ve Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal 1923 başlarında çıktığı yurt gezisinde, dönem boyunca uygulanacak iktisat politikalarının da sinyalini vermiştir. Hatta iktisadi ve toplumsal gelişmenin sağlanabilmesi için zengin kesimlerinin güçlendirilmesi gerektiğinden söz ederek: "Bir çok milyonerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız" demiştir¹⁹⁴. Mustafa Kemal İzmit'te gazetecilerle aynı yılda yaptığı bir konuşmada, 'Türkiye Devleti, bir Devlet-i İktisadiye olacaktır.' demiştir¹⁹⁵.

Devlet desteğiyle yerli sermayedar yaratma çabalarına dair uygulamaları incelersek karşımıza dönem politikalarını şekillendiren gelişmeler çıkacaktır. Bunlardan ilk bahsedebileceğimiz, devlet tekellerinin özel şahıs ve şirketlerce işletilmesidir.

¹⁹² Keyder, **a.g.e.**, s. 67

¹⁹³ Industriel Entrepreneurship in Turkey: Origins and Growth, Economic Development and Culturel Change, Cilt:8, Temmuz 1960, s.4 , s. 349- 365'den aktaran Oğuz Aktan, 2000, s.130- 131.

¹⁹⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt.2, Ankara:Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959, s108

¹⁹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Cilt.3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978, s. 70

Lozan antlaşması hükümleri nedeniyle sınırlı uygulanabilen gümrük duvarlarından dolayı birçok malın ithalatı devlet tekeline alınmıştır. Sonrasında bu tekeller imtiyazlı kişi ve gruplara devredilmek suretiyle dönemin hakim felsefesi devam ettirilmiştir. Bu gruplar devlet tekelinin sağladığı durumdan yararlanmış ve yüksek bir kazanç elde etmişlerdir. Örneğin İstanbul Liman İnhisarının devredildiği şirket, belirli bir bedel ödemek bir yana işletme sermayesini dahi devletçe sağlamıştır. Bunun yanında kibrit ve çakmak, ispirto ve alkollü içkiler, barut ve patlayıcı maddeler, petrol-benzin ithali ve dört büyük limanın işletilmesiyle ilgili tekeller bu dönemin imtiyazlı şirketlerinin en önemli faaliyet alanlarını oluşturmuştur¹⁹⁶.

Türkiye'nin Türkler arasında zengin insanlar bulunmadığı için fakir olduğu fikri hakim olduğundan, İstanbullu ticaret çevreleri yönetici siyasi kadroyla iş birliği yoluna gitmiş, Müslümanlar arasından çıkarılmak istenen Türk girişimci sınıfı korunmuş, dolayısıyla devlet eliyle bazı kesimlerin zenginleştirilmesi gerekliliği düşünülerek, siyasi çevrelerce adımlar bu yönde atılmıştır. Devlet gücü ve olanaklarının çeşitli yollarla kişisel zenginleştirme için kullanılması ekonominin gelişmesi anlamında bir gereklilik gibi görülmüştür.

Ekonomideki gelişmenin uzun dönemli olarak devlet desteğiyle yaratılacak Türk girişimci sınıfına dayandırılması yönündeki bu zihniyete örnek başka bir uygulama da 1923 İzmir İktisat Kongresidir. Kongre toplumun yeniden düzenlenmesi sorununun liberalizmin yasaları içinde tartışıldığı ve dinamik bir iç pazar yaratıcı kararların alındığı bir forum olmuştur¹⁹⁷.

Kongre, ülke içindeki iktisadi dengenin kurulması ve iktisadi bir yapı oluşturabilmek amacıyla toplanmıştır. Kongrede sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi temsilcilerinin çekişmeli bir siyasi ortamı etrafında çeşitli kararlara ulaşılmıştır. Siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıktan ayrı düşünülemeyeceği ayrıca iktisadi bağımsızlık ile de desteklenmesi gerekliliği ve Türk girişimcilerinin güçlendirilmesi gerekliliği ilk sıradaki hedefler olarak belirlenmiştir. Bunun dışında Kongre genel

¹⁹⁶ Boratav, **a.g.e.**, ss. 40-41

¹⁹⁷ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara: A.Ü. Yayınları, 1971, ss. 390- 437

olarak toprak sahiplerinin ve özellikle İstanbul tüccarının sürüklediği ticaret burjuvazisinin hakimiyeti altında geçmiştir. Kongrenin sonunda ulaşılan kararlar, genel olarak kongreye katılan çeşitli meslek gruplarının istekleri doğrultusunda alınmış ve yeni kurulacak Cumhuriyet'in iktisadi siyasetinin temellerini oluşturmuştur. Kongrede ortaya çıkan ana unsurlar ve iktisadi felsefe, genel anlamda 1931 yılına kadar, Türk iktisat politikalarına hakim olmuştur.

Kongrede görüşülen belli başlı konular arasında yerli gayri Müslimlerin ticarete sahip olduğu etkinliğin azaltılması vardır. Bu Türk Müslüman girişimciler tarafından hoşnutlukla karşılanmıştır. Mustafa Kemal geçmişteki bağımlılık ilişkilerinden yakılarak, "Osmanlı ülkesinin ecnebilerin müstemlekesi" olduğundan bahsetmiştir. Bu görüşten hareketle yabancı sermaye ile olan ilişkilerde tedbirli olunması gerektiğinden bahsedilmiştir.

İktisat vekaleti tarafından oluşturulan raporda bir finans-kredi sistemi oluşturulması gerekliliğinden söz edilmiştir. Devletin özel girişimlere kredi, teknik yardım sağlayarak ve koruyucu gümrük politikalarını uygulayarak sanayileşmenin hızlanmasına katkıda bulunabileceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca girişimciler açısından çok önem taşıyan, demiryolu ve karayolu yapımına ağırlık verilmesi istenmiştir.

Kongrede Misak-ı Milli kararları kabul edilmiştir. Bu kararlar ile iktisadi anlamda bir milliyetçilik anlayışı anlatılmıştır. Yerli gayri Müslimlerin yabancılar ve Müslümanlar arasında aracılık yaptığından şikayet edilmiş, aradan çekilmeleri gerektiği söylenmiştir. Kongrenin genel atmosferi milli iktisat görüşüne uygun biçimde geçmiştir. Genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetimimin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezler ortaya çıkmıştır¹⁹⁸. Kongre'nin üzerinde birleştiği politika; yurt sanayiini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren, onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzeni, yasal çerçevesi ve kurumlarıyla oluşturmak ve kökleştirmektir¹⁹⁹.

¹⁹⁸ Boratav, a.g.e., s. 45-46.

¹⁹⁹ Gülten Demir, **Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1994, s. 51.

İzmir İktisat Kongresi kararlarında devletin iktisadi yaşamda fiilen üstleneceği belirli işlevlerin olduğu, bunların da ağırlıklı olarak altyapı ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Devlet demiryolu, karayolu ağını kuracak, limanlar inşa edecektir. Haberleşme örgütünü gerçekleştirecek, eğitim işlerini üstlenecektir. Ticaret ve sanayi bankalarının kurulmasına ve ortaklığına öncülük edecek, ancak buralardaki paylarını daha sonra özel kesime devredecektir. Devlet katıksız bir liberal iktisat politikası yani "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" yanlısı olmayacak ama, ekonomik yaşamın gereklerini bizzat üstlenip gerçekleştiren de olmayacaktır²⁰⁰.

Kongre'de alınan diğer kararlar şunlardır²⁰¹:

- Anonim şirketlerin kurulmalarını kolaylaştırmak,
- Milli Bankaların kurulması,
- Demiryolları inşasının hükümetçe bir programa bağlanması,
- Sanayi teşviki,
- Yerli malı giyilmesi,
- Amele denen iş erbabına bundan sonra işçi denilmesi ve sendika hakkı tanınması,
- Memlekette ticaretin tamamen serbest bırakılması.

Alınan kararlardan açıkça görülmektedir ki, uygulanacak iktisat politikasının liberal çizgiye yakın olması düşünülmüştür. Ancak bu dönemde benimsenen liberal politikaların zorunlu bir "laissez faire" uygulaması olup olmadığı tartışılabilir. Yeni Cumhuriyet Lozan Anlaşması gereği 1928 yılına kadar gümrükleri düzenleme yetkisine sahip olmadığından, kamu otoritesinin serbest ticareti terk etme seçeneği olmayacaktır²⁰².

²⁰⁰ Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadı**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1986, s.174.

²⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981, s. 348

²⁰² Ali Osman Balkanlı, **Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kriz**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2002, s. 87

Yeni Türk Devleti, Cumhuriyet'in başından beri özel sermaye birikimini ve bilhassa sanayi alanındaki özel birikimi uyarmak amacıyla elverişli bir sosyal, siyasal ve iktisadî ortamı yaratmak ve birtakım doğrudan destekler sağlamak için müdahaleci bir iktisat politikası takip etmiştir²⁰³.

Cumhuriyet kadroları ekonomik açıdan değerlendirildiklerinde, İttihat ve Terakki'nin politikalarını devam ettirdikleri açıkça görülmektedir. 2. Meşrutiyet Döneminde olduğu gibi Cumhuriyet Türkiye'sinde de ekonomik kalkınmanın, kapitalist ekonomiye işlerlik kazandırmak ile sağlanacağı öngörülmüş; bunun için de özel girişimcilerin devlet tarafından desteklenmesi, hatta yaratılması yöntemi benimsenmiştir. Güçlü bir ekonomik gelişmenin siyasal ve toplumsal yeniden yapılanmada vazgeçilmez bir ön koşul olduğunu kavrayan Cumhuriyet hükümetleri, ekonomik alanda üç önceliğe sahiptirler: Birincisi, teknolojisi eskimiş tarıma dayalı bir ekonomiyi değiştirmek için siyasal ve toplumsal üstyapıyı kurmak ve tasarrufu teşvik ederek sermaye birikimini özendirmektir. İkincisi, çağdaş bir sanayi sektörü kurabilmek için kamusal ve özel girişimcilere kolaylıklar sağlayacak hukuksal ve ekonomik zemin hazırlamak ve özel sermayenin gelişimini hızlandırmaktır. Üçüncüsü de, kamu ve özel sektör yatırımları için gerekli olan sermaye ve kaynakların transferini sağlayacak yeni finans kurumlarına dayalı çağdaş bir para ekonomisini oluşturmaktır²⁰⁴.

Bu amaçlar İzmir İktisat kongresinde de katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Alınan kararlar incelendiğinde genellikle oy çokluğuna göre kararların verildiği yani sadece yönetimin değil kongredeki çeşitli gruplardan oluşan halkın da söz sahibi oldukları gözlemlenmektedir. Ancak bu konu abartılacak boyutlarda değildir. Nitekim alınan kararların çoğunun paralelinde uygulamalar görülmüş olmasına rağmen, işçilerle ilgili kongre kararları uygulanmamış hatta bu konuda zıt yönde politikalara tanık olunmuştur. Buna bir örnek olarak 1930'larda sendika kurma ve grev yapma hakkının yasaklanmasını gösterebiliriz. Bu da dikkat edileceği üzere aslında özel girişimci lehine bir politika sayılabilir.

²⁰³ Altıparmak, **a.g.m.**, s. 70

²⁰⁴ Recep Boztemur, "Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İşbankası Örneği", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Vol: 16, No: 27, 1995, ss. 64-79

Kongreyi devlet-sermaye işbirliği açısından değerlendirecek, milli mücadele yıllarında hükümet ile yani Ankara'yla güçlü bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla ilişkilerini kuvvetlendirmeleri için önemli bir adım olarak görebiliriz.

Halk fırkasının ana ilkeleri ve iktisadi politikaların, Kongre kararlarına dayanılarak uygulandığı gözlemlenmektedir. Bu karar ve politikalar neticesinde belli başlı uygulamaları incelersek, 1924'de ticaret kredisinin temini için İşbankası'nın ve 1925'de sanayi kredisi için Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1925'de yarı feodal bir ortaçağ vergisi olan Aşar'ın kaldırılması, 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulüyle taşınmaz mallar hakkında son derece az sınırlanmış bir özel mülkiyet hukukunun getirilmesi, 1927'de yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanununun getirilmesi gibi örneklerle karşılaşılabılıriz.

1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası aslında 1930'lu yılların devletçiliğinin habercisidir. Banka, kuruluş kanunuyla Osmanlı devletine ait dört sanai işletmeyi devralmıştır. Ancak bu bankanın kendisinin sanai tesis kurması amaçlanmamış ve devraldığı tesisleri de uygun şartlarla özel girişimcilere devretmesi dile getirilmiştir. Bankanın asıl amacı ise özel sanayi ve maden işletmelerini kredi ve iştiraklerle desteklemesidir.

Bu banka Sümerbank'a temel teşkil etmiş olup, dönemdeki kamu-özel teşebbüsü konusundaki görüşleri de yansıtır. Bankanın yapacakları kuruluş kanununda belirtilmiştir. Bu görevler, bankaya devredilecek sanai kurumlarının özel teşebbüse devredilinceye kadar idaresi, özel işletmelere iştirak yoluyla teşebbüslere girişmek, bizzat veya iştirak suretiyle maden işletmek, Türk girişimcilerine maden ve sanayi finansmanı için kredi açmak olarak belirtilmiştir. Açıkça söylenebilir ki, ilgili kanunlara göre sırf devlet sermayesiyle teşebbüs kurulması istenmemiş ve özel sermaye ile iştirak zorunlu kılınmıştır.

Bu bankanın desteğiyle Kayseri-Bünyan İplik Fabrikası TAŞ, İsparta İplik Fabrikası TAŞ, Kütahya Çini İşleri TAŞ ve bunlar gibi bir çok özel kuruluş devletin de ortak olmasıyla faaliyete geçmiştir²⁰⁵.

Banka faaliyetinin sona erdiği 1932 yılında sadece 21 adet işletmeyle ilgili olup, kaynaklarının da sınırlı oluşu nedeniyle yeni girişimlere iştirak konusunda pek bir şey yapamadığı söylenebilir.

Diğer bir gelişme 1925 yılında tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odalarında örgütlenmelerine yasal bir zeminin sağlanmış olmasıdır. Girişimcilerin ve tüccarların bazı hakların kullanılmasında bu odalara üye olabilmek öngereği konulduğundan, Hükümet, tüccar ve sanayicilerin iktisadi ve sanayi örgütlenmelerine önemli bir destek sağlamış olmuştur²⁰⁶.

Ardından 1927'de Ali İktisat Meclisi kurulmuş; Meclis, Hükümet, Ticaret ve Sanayi odaları ve diğer meslek gruplarından oluşmuştur. Amacı araştırmalar yaparak ve programlar hazırlayarak iktisadi gelişmeyi hızlandıracak kararlar alınmasına yardımcı olmak olarak belirlenmiştir. Dönemin iktisat politikalarıyla ilgili bilgi ve tartışma zeminini genişletmeye başlamıştır²⁰⁷. 1929 yılında Meclis'ten ödemeler dengesi açığının kapatılması için gerekli olanakları araştırması, sanayileşmenin hızlanmasını sağlayabilecek koşulları içeren bir iktisadi program hazırlamaları istenmiştir²⁰⁸.

Kemalist yöneticiler Cumhuriyetin kurulması sonrasında, özel sermaye birikimini çeşitli yollarla beslemişlerdir. Sınai, zirai ve deniz taşımacılığı gibi çeşitli alanlarda bu tür örneklerle rastlanabilir. Örneğin Türk uyruklu ya da yerli sermayeli şirketlerin ithal edecekleri gemilere 1924 yılında gümrük bağışıklığı tanınmış ve bu 1930, 1938 ve 1941 yıllarında yenilenmiştir. 1925 yılında, şeker fabrikası kuracak olan bir şirkete üretim tekeli ve çeşitli ayrıcalıklar (bedelsiz fabrika arsası temini, indirimli maden kömürü alımı) tanınması, hükümetin özel sermaye birikimine

²⁰⁵ Kuyucuklu, **a.g.e.**, s. 180

²⁰⁶ Tezel, **a.g.e.**, s.229

²⁰⁷ Tezel, **a.g.e.**, s.230

²⁰⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhuranda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1977, ss. 98-99

sağladığı doğrudan desteklerin farklı bir örneğidir. Belirli kişilere zaman zaman meşruiyet görüntüsü içinde, fakat bir çok halde de hükümet olmanın olanaklarının getirisiyle çıkar sağlanması, girişimci sermaye birikiminin beslenmesinin başlıca yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Devlet sektöründe ihalelerin dağıtılması Cumhuriyet'in yeni zenginlerinin yaratılmasında önemli bir rol oynamıştır. Devletin içerden ve dışarıdan malzeme, silah, çeşitli tüketim mal ve hizmetleri satın alması, bayındırlık işlerini ihale etmesi, aralarında bazı meclis üyelerinin de bulunduğu, devletle iş yapan tacir ve müteahhitlerin büyük servetler biriktirmesine olanak sağlamıştır²⁰⁹.

İstanbul ve İzmir limanlarının işletilmesi, şeker ithali ve üretimi gibi bazı konularda özel girişimcilere tekeller verilerek sermaye birikimine olanak sağlanmaya çalışılmıştır. Hatta bazı girişimcilere kurdukları şirketlerin sermayesine Hazine'nin katılması yoluyla fon sağlanmıştır.

Bahsedebileceğimiz farklı bir gelişme 1924 yılında İş Bankasının kurulmasıdır. Bankanın kurulması fikrinde temel amaçlardan biri de, Türk özel müteşebbislerine örnek olmaktır. Tabii asıl amaç ana sorunları sermaye olan girişimcilerin finanse edilmesi suretiyle girişimlerinin önünü açmaktır.

İş Bankası aslında özel ancak resmi görünümlü bir bankadır. Kuruluş sermayesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün %25 oranında payı bulunan Banka'nın genel müdürlüğüne Celal Bayar getirilmiştir. Bankanın kurucuları önemli politikacılar ile tüccarlardan, yönetim kurulu ise tamamen milletvekillerinden oluşmuştur.

Kapitalist gelişimin hızlanması için kurulan İş Bankası kısa sürede 28 şube açarak Türkiye'nin dönemdeki en büyük 2. bankası konumuna ulaşmıştır. Siyasi yetki ve nüfuzun özel çıkarlar için kullanılması aracılığıyla "zengin yetiştirme" sürecinde önemli bir yer edinen İş Bankası yöneticileri, iktisat politikasını özel girişimden yana etkilemeye çalışan güçlü bir baskı grubu oluşturmuşlardır. Banka

²⁰⁹ Tezel, a.g.e., s.289

Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile sanayi yatırımlarının finansmanına da yönelmiştir.

Banka kurulduktan sonra, sermaye ile siyasiler arası ilişkilerde bütünleştirici bir rol oynamıştır. Banka ile ilişkili politikacılar sermaye çevreleri ve devlet arasında önemli bir halka görüntüsü taşımışlardır. Bunlara bankanın Fransızca adı 'Banque D'affaires' den esinlenerek ve aynı zamanda Fransızca çıkarıcı anlamına gelen 'aferistler' denilmiştir²¹⁰. Devletin nüfuzuna dayanarak ve sermaye temini için banka yönetiminde söz sahibi politikacılarla yakın ilişkiler kurmaya çabalamışlardır. İşte ilk girişimcilerden bazıları bu şekilde filizlenmiştir.

Gündüz Ökçün'ün 1920-1930 arası yabancı sermaye ile ortaklık kuran Türk A.Ş.'leri incelediği çalışmasında²¹¹, İş Bankası'nın kurumsallaşmasına benzer bir yapı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu şirketlerde kurucu, hissedar veya yönetim kurulu üyesi olan çok sayıda siyasi isme rastlanmaktadır.

Bu dönemin asıl önemli uygulamaları, toplumda burjuvaziye ait rasyonelleri yerleştirmeye çalıştıran sosyal ve kültürel reform girişimleridir. Üstyapıda denenen bu çabaların sonucu, laik bir dünya görüşüne geçiş ve yenileşme yönünde gerekli düşünsel temelleri atmak olacaktır. Tarımda aşarın kaldırılması ise köyün para ekonomisine açılışı ve sanayi kesimine özgür emeğin sağlanması yolunda adımlar sayılabilir. Ayrıca tarımda büyük mülkiyete ağırlık tanıyan ekonomik düzen, Medeni Kanun aracılığı ile, miri toprak düzenini kaldırarak tarımın kapitalistleşmesindeki son büyük engeli de kaldırarak hukuk düzeyinde tasfiye etmiştir. Anadolu'da azınlıklara ait büyük toprakların taşra mütegalibesinin eline geçmesi ve ticaret kesiminin yerli sermayeye doğru kaydırılması, bu dönemin kapitalistleşme deneyinde görülen iki bütünleyici eğilimdir. Bunlar yaratılmak istenen yeni ulusal burjuvazinin ön habercileridir²¹².

²¹⁰ Boratav, **a.g.e.**, s. 41

²¹¹ A.Gündüz Ökçün, **1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara: A.Ü. SBF Yay., 1971, s.

²¹² Gevgilili, **a.g.e.**, ss. 46- 47.

Dönemi yabancı sermaye açısından değerlendirdiğimizde, öncelikle Osmanlı dönemi kapitüler ayrıcalıklarının yarı-sömürge bir ülkeye dönüşülmesinde nasıl önemli bir rol oynadığını gören aydın grup, yabancı sermaye konusuna oldukça temkinli yaklaşmıştır. Ancak sermaye ve teknik yetersizliğinin, Türk girişimci sınıfı açısından en büyük yetersizlik olduğu bir dönemde, yabancı sermaye ve tekniğine ihtiyaç duyulduğu da göz ardı edilmemiş, bu yüzden temkinli ancak davetkâr bir tutum sergilenmiştir. Bu düşünce uygulamaya da benzer şekilde yansımış, yerli sermaye ile ortaklık kuran yabancı sermaye öncelikli olarak desteklenmiştir.

Ökçün'ün araştırmasına göre 1920-1930 döneminde kurulan 201 Türk anonim şirketinin 66 tanesinde yabancı sermaye ortaklığı vardır. Bu 201 işletmenin ödenmiş sermayelerine bakıldığında %43 gibi bir oranın, söz konusu 66 işletme, yani yabancı sermayeli Türk A.Ş.'ler tarafından karşılandığı görülmektedir²¹³. Bu ortaklıklarda Türk hissedarların çoğunlukla birer paravana oldukları ve kardan pay alan fakat sermayeye katılmayan unsurlar olduklarını, ayrıca söz konusu ödenmiş sermayenin hemen hemen tamamının yabancı kaynaklı olduğunu tahmin etmek gerçekçi olacaktır. Bununla birlikte yabancı sermayeli A.Ş.'lerin faaliyet konularının, tamamı yerli sermayeli şirketlere göre doküma, gıda, çimento, elektrik, haberleşme-yayın gibi faaliyet kollarında daha güçlü olduğu görülmektedir.

Dönemin diğer bir önemli uygulaması, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun tekrar gündeme getirilmesidir. Kanun 1 Haziran 1927 yılında yeniden yürürlüğe sokulmuştur. Sanayi grubunun iktisadi esasları adıyla alınan kararlar, sanayinin teşviki, sanayinin korunması ve sanayinin finansmanı olmak üzere üç ana başlık altında toplanmakla birlikte yatırımların bölgeler arasında dengeli dağılımına ilişkin herhangi bir maddeye yer verilmemiştir.

Kanun Cumhuriyet'in ilk geniş kapsamlı teşvik kanunudur. Özel sınai ve maden işletmelerini kapsamlı açılardan destekleyici ve teşvik edici kanun, 15 yıl yürürlükte kalmak üzere çıkarılmıştır. Yani dönemdeki hakim görüşe göre, gelişmekte olan özel girişimin 15 yıl sonra söz konusu teşviklere ihtiyacı kalmayacaktır.

²¹³ Boratav, a.g.e., s. 42

Özel girişime uygulanacak teşvikler arasında, girişimciye bedelsiz olarak arazi sağlanması, işletme-devlet arası haberleşme imkanlarının sağlanması, işletmelerin üretim için gerekli hammadde, makine v.b. gibi temel unsurlardan alınan vergi, resim ve harçlardan muafiyet, ayrıca kazanç, arazi vergilerinden muafiyet, hisse senedi ve tahvillerine damga vergisi muafiyeti, %30 oranında nakliyat indirimi ya da primi, ithalatın %10'u için prim ve yerli mallar %10 daha pahalı bile olsa kamu işletmelerinin bunları tercih etme mecburiyetleri sayılabilir.

Çıkarılan bu kanunun etkisi, sanayileşme ve yatırımlar üzerinde beklenen ölçüde olmamıştır. Genellikle sermaye yetersizliği, gümrük bağımsızlığının bulunmayışı ile 1929 yılında dünyada ortaya çıkan ekonomik bunalım nedeniyle uygulanan farklı ekonomi politikaları uygulamanın başarısızlığında rol oynayan etmenler arasındadır. Yine de bu dönemde, özellikle 1927-1929 yılları arasında özel teşebbüs her ne kadar beklenen ölçüde olmasa da bir gelişme göstermiştir. Örneğin, Sanayi Teşvik Kanunu'ndan yararlanan şirket sayısı 342'den 1473'e çıkmıştır²¹⁴.

1923-1929 döneminde özel teşebbüse dayalı bir sanayileşme politikası benimsenmiş; özel teşebbüsün dinamizmi sayesinde sanayileşmenin ve buna bağlı olarak kalkınmanın gerçekleşeceği beklenmiştir.

Bu dönemde, bir Türk müteşebbis sınıfı oluşturmak için büyük çabalar sarf edilmiştir. Bunda, Osmanlı döneminin acı tecrübelerinin büyük etkisi vardır. Çünkü, iktisadi bakımdan zayıflığın ve müteşebbis sınıfın çok cılız olmasının siyasi ve iktisadi zararları çok bariz şekilde görülmüştür. Bu bakımdan iktisadi meseleler birinci planda ele alınmış ve özel teşebbüse dayalı kalkınma yolu seçilmiştir. Yeni Türk devleti, bu amaçla müteşebbis sınıfın güçlendirilip geliştirilmesi için büyük fedakârlıklarda bulunmuş ve özel teşebbüsü özendirici çok yönlü teşvik tedbirleri almıştır²¹⁵.

Fakat uygulama sonunda tatmin edici sonuçlar alınamamış; daha doğrusu elde edilen başarılar yönetici kadronun beklentilerinin gerisinde kalmıştır. Bu bakımdan

²¹⁴ Sanayi Bakanlığı, **50.Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara, 1973, s.5

²¹⁵ Altıparmak, **a.g.m.**, s. 70

yönetici kadro, söz konusu dönemde özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilebilen sanayileşmenin hızından ve yapısından büyük bir hoşnutsuzluk duymuştur.

Bahsettiğimiz nedenler ve dünya konjonktüründeki gelişmeler 1930'lardan itibaren iktisat politikalarının yeni bir doğrultuya sürüklenmesine neden olmuştur.

Bu dönemde uygulanan iktisat politikasının en az başarılı olduğu alan, üretimin artırılması olmuştur. Elde edilen kârların sınaî üretim dışındaki alanlarda kullanımı en büyük sorunlardan birisi olmuş, kısa dönemli kârların yüksekliği, sanayi alanında yatırım yapılmasına imkân vermemiştir. Bu da özel girişimcilik yoluyla sanayileşme imkânlarını çok kısıtlamıştır. Oysa yönetici kadronun önem verdiği konuların başında “iktisadi bağımsızlık” ve “hızlı kalkınma” konuları gelmiştir. Bunlar ise sanayileşme ile eşanlı tutulmuştur. Bunların yapılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Halkın iktisadi durumu süratli bir şekilde iyileştirilmedikçe hukuki ve siyasal reformların yerleşmesine imkân olmadığı görülmüştür. Nitekim Atatürk, çıktığı Anadolu gezisinde hükümete duyulan hoşnutsuzluğun temelinde iktisadi sorunların yattığını tesbit etmiştir. Bundan dolayı da “hızlı bir iktisadi kalkınma” zorunluluğunu adeta bir devrim prensibi olarak benimsemiştir. Fakat bu zorunluluğun çözümü olan hızlı sanayileşme özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilebilmesi olanaklı görünmemiştir.. Bu zorunlu hızlı kalkınma yani sanayileşme olgusu, devleti iktisadi alanda faaliyette bulunmaya zorlamıştır.

Türkiye’de özel girişime dayalı iktisadi politikaların uygulandığı dönemde dünyada meydana gelen büyük ekonomik bunalım, ülkemizde de yıkıcı denilebilecek ölçüde etkiler yapmıştır. Büyük Bunalımın başında ödemeler bilançosu açığı artmış; hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarının çok fazla düşmesinden dolayı dış ticaret hadlerindeki aleyhte gelişmenin seyri süratlenmiştir. Türk parası, yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmiştir. Büyük Buhranın sebep olduğu talep ve fiyat düşüşleri, bütün iktisadi alanlarda büyük sarsıntılara yol açmıştır. Ayrıca 1929’da Türkiye, gümrükler üzerinde tam yetkili hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler, devleti iktisadi alanda faaliyette bulunmaya zorlamıştır. Nitekim devlet, TL’nin değer kaybını önlemek için Türk Parasının Değerini Koruma Kanununu çıkarmış; tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşü engellemek için tarım sektörüne doğrudan müdahalelerde

bulunmaya başlamış; ödemeler bilançosu açığına kapatabilmek için de gümrük tarifelerini yükseltmiş, dış ticareti ikili anlaşmalara bağlamış, ithalatta miktar kısıtlamalarına gitmiştir. Büyük buhran, devleti sadece iktisadi alanda faaliyette bulunmak mecburiyetinde bırakmamış; aynı zamanda liberal sisteme duyulan güveni sarsmıştır. Çünkü büyük ekonomik bunalım, kapitalist Batı ülkelerini büyük ölçüde yıkıma uğrattırırken; Rusya gibi merkezî planla yönetilen ülkelerde fazla hissedilmemiştir.

2.2.2. Girişimci Devlet Dönemi: 1930-1939

1930-1939 yılları iktisat politikaları bakımından korumacılık ve devletçiliğin hakim olduğu dönemler olarak nitelenebilir. 1930 ve 1931, iktisat politikalarının hararetle yenilendiği yıllar olmuştur. Aynı zamanda siyasi rejimin de önemli bir dönüşümden geçtiği bir dönem olmuşlardır. Ticaret burjuvazisinin karşılaştığı güçlükler ve kriz, yeni bir iktisadi politikalar paketinin oluşturulmasına yol açmıştır. Türk ekonomi politliğinde 1930'lar dönemini hazırlayan, bu iki gelişmenin birbiri ile kesişmesi olmuştur. Başlangıçta krizle mücadele amacı için formüle edilen tedbirler giderek yeni bir devlet biçimini doğurmuştur²¹⁶.

Devlet desteğinin bireylerin zenginleşmesinde oldukça etkin bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Türk girişimci sınıfının içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde, bu neden en önemli faktörlerin başında yer alabilir.

1930'lu yıllara başlarken, devletçilik politikalarına geçiş nedenlerini gözden geçirdiğimizde, ilgili döneme kadar yapılan çalışmalara rağmen, özel girişimin başarılı bir sınav vermemesinin ve dünya konjonktürünün de içinde bulunduğu sosyalist eğilimli bir yaklaşımın siyasilerin seçim kaygılarını tetiklediğini ve sonuç olarak devletçi uygulamalara ağırlık verilmeye başlandığını görmekteyiz.

Cumhuriyet'in ilk 10 yıllık döneminde özellikle sanayi kesiminde beklenen başarı gerçekleşmemiştir. Sanayi alanındaki gelişme diğer kesimlerin gerisinde kalmıştır. Dönemde hem Türkiye hem de dünya da içinde bulunulan şartlar, özel

²¹⁶ Keyder, a.g.e., s. 135

sektöre dayalı liberal bir sanayileşme planının sürdürülebilirliği konusunda endişelere neden olmuş, bu politikalar ile daha fazla zaman kaybedilmemesi gerektiği düşünülmüştür.

Dönemde özel girişimciyi başarısızlığa iten veya onun, başarısızlıktan öte bu yola çıkmasını engelleyecek nedenleri gözden geçirdiğimizde, ilk önemli nedenlerden birinin sermaye kıtlığı olduğunu görmekteyiz. Elllerinde sermaye bulunduran kesim, ticareti üretimden daha kârlı görmüştür. Kredi imkanlarının oldukça sınırlı olması, altyapı yetersizliği, Kurtuluş Savaşı sonrasında, genellikle kendi işlerinin sahibi olan Rum ve Ermeni azınlıkların ülkeyi terk etmesi, sanayi alanındaki girişimci, teknik bilgi ve eleman açığını daha da arttırmıştır.

Türkiye incelenen dönemde, liberal devlet anlayışından çıkarak, devletin daha fazla faal olduğu bir iktisadi sisteme geçmiştir. Devletçilik bu dönemde yaşanan konjonktüre bağlı olan gelişmeler ve ihtiyaçlar neticesinde doğmuştur.

İktisadi güçlükler karşısında bürokrasinin içgüdüsel tepkisi yasaklar ve kısıtlamalar koymak ve ülke ekonomisini dış dünyaya kapatmak olmuştur. Krizin sorumluları, Türk lirasına karşı spekülasyon yapan tüccarlar ve rezervlerini döviz olarak tutan yabancı bankalar olarak saptanmıştır. 1930'da Milli Tasarruf Cemiyeti'nin kurulup faaliyete geçmesiyle yeni tedbirlerin yönü belli olmuştur²¹⁷. Bu cemiyetin amaçları tasarrufu teşvik etmek, yerli malların üretim ve tüketimini özendirerek ithal malların tüketimini azaltmak ve genel olarak kendine yeterlik ideolojisini yaymaktır²¹⁸.

Daha kavramsal bir düzeyde, kriz serbest piyasa sisteminin başarısızlığının ve yeni iktisadi mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunun bir habercisi sayılmıştır. Güdümlü ekonomiyi savunan bu anti- liberal tavır genel olarak egemen olmuştur. Ekonomi düzeyinde dış işlemlerin sıkı bir şekilde denetlenmesi ve sanayiin devletçi politikalarla korunması gerekliliği üzerine genel bir mutabakat vardır. 1929'un hemen ardından gelen yıllarda ticaret sermayesi krize girmiştir. İstanbul ve İzmir gibi

²¹⁷ Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, ss. 92- 98.

²¹⁸ Keyder, **a.g.e.**, s. 136

ticaret merkezlerinde bir çok şirket iflas etmiş, işçiler işçilerini kaybetmişlerdir. İthalat ve ihracat düzeyleri gerilemiş, tarımsal üretim azalmış, çiftçi kesim yoksullaşmıştır. Dönemde en çok zarar gören sektörün ticaret olduğu söylenebilir. Ancak bu durumdan imalat sektörü yarar sağlamıştır. Çünkü dönemin sınai faaliyetleri emeklemekte olduğundan ve iktisadi politikalar ile korunduğundan, imalat sanayinin GSMH içindeki payı 1925-1929 arasındaki %10.5'den, 1935'de %16.6'ya ulaşmıştır²¹⁹. 1939'da firma başına gayri safi üretim 1932'deki rakamının 2,4 katına ulaşmıştır. 1939'da, devlet teşviklerinden yararlanan firmalar bütün sanayi işçilerinin dörtte birini istihdam etmişlerdir²²⁰.

Türkiye'de 1930'lu yıllarda uygulanan devletçiliğin genel olarak sistematik bir teorisi olmadığı söylenebilir. Çünkü devletçilik dönemin ihtiyaçlarından doğmuştur ve bu bağlamda doktriner değil, pragmatiktir. Devletçi sanayileşme politikası özel kesimin yerine geçmek değil, yetersizlikleri gidermek amacını taşımıştır²²¹.

Aslında tezat teşkil edecek gibi görünse de, Türkiye'de uygulanan devletçilik politikasının, kapitalizmi geliştirmek için uygulandığını, hatta kapitalizmin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kapitalist bir ekonomide durağan değil dinamik bir ortam besleyici olabilmektedir. Söz konusu yıllarda ekonomiye dinamizmini devletçilik politikaları kazandırmıştır. Kamu yatırımlarının artması paralelinde, özel girişimcilerin de iş imkanlarının devlet ihaleleri yoluyla arttığını, hatta bazı dönem ve sektörlerde neredeyse sadece devlet ihaleleri yoluyla iş yapabildiklerini düşünecek olursak, devletin piyasada yarattığı imkanları görebiliriz. Hatta bazı büyük sermaye gruplarının bu dönemlerde sivrilmeye başlamaları, görüşe somut bir örnek teşkil etmektedir.

Devletçilik Türkiye'de kapitalizmi geliştirmekten başka bir sonuç vermemiştir. Devletçilik fiziksel açıdan önemli tesisler yarattığı gibi, Türkiye'de özel kesime gizli fonlar akıtmak suretiyle, Türkiye kapitalizminin gelişiminde bir ön aşama olmuştur.

²¹⁹ Keyder, **a.g.e.**, ss. 140- 143

²²⁰ Gülten Kazgan, **Türk Ekonomisinde 1927- 1935 Operasyonu**, s. 263- 264'den aktaran Çağlar Keyder, 1993, s. 144

²²¹ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitapevi, 2002, s.58-59.

Türkiye’de sanayileşmenin manifaktür aşamasından çıkışında büyük dönemeç noktası, devletçilik eylemidir²²².

1930’lu yıllarda devlet sanayii lehine oluşturulan tüm nesnel koşullar, ikincil derecede önem taşımasına rağmen özel sanayi için de geçerli idi. Artan kamu yatırımlarının, devletle iş yapan müteahhitler, ticaret ve küçük sanayi için ek talep ve buna bağlı kazanç ve birikim imkânları yaratacağı ortadadır. Sonraki dönemlerde sivrilecek büyük sermaye gruplarından pek çoğunun kökeninde 1930’lu yıllarda devlet ihaleleri ile elde edilen kazançlar yatmaktadır²²³.

1929 buhranı oldukça sarsıntılı bir dönem olarak düşünülse de, aslında henüz gelişmesini tamamlayamamış, gelişmekte olan toplumlar açısından bir fırsat olarak da nitelendirilebilir. Ülkemiz örneği açısından da böyle bir süreç yaşanmış ve incelediğimiz dönemde, dünyanın hemen hemen ilk kalkınma planlama örneklerinden olan ve Sovyet örneklerine benzeyen ilk kalkınma planı Türk yetkilileri tarafından tasarlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, beş yıllık süre zarfında gerçekleştirilmek istenen sanayi projelerinden oluşmaktadır. En önemli amaçlarından biri ise, sanayiye konu olan ve ithal edilen temel ürünlerin yurtiçinde üretiminin sağlanmasıdır.

Planın sunuş yazısında, plana özel girişimciler tarafından kurulmasına imkan olmayan tesislerin dahil edileceği, bunun da özel girişimciler için daha geniş ve yararlı endüstri imkanlarını yaratacağı ifade edilmiştir. Bu ifade iktisadi kalkınmada Hükümet’in özel girişimciyi tamamen dışlamadığını, devletçi sanayileşmenin, zorunlu ve geçici olduğunu göstermektedir. Devlet bir takım sınıai kuruluşları özel sektöre ara ve yatırım malı sağlamak için açacak ve ürettiklerini özel sektöre ucuz fiyattan satarak sermaye transferi yapmış olacaktır²²⁴.

²²² Gevgilili, **a.g.e.**, s. 48-49

²²³ Korkut Boratav, **Türkiye Tarihi Cilt: 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, ed.Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 1992, s. 295

²²⁴ Şahin, **a.g.e.**, s. 61

Plan çerçevesinde, dönemin de iktisadi zihniyetine uygun olarak 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası olarak ikiye ayrılan Sanayi ve Maadin Bankası'nın tekrar birleştirilmesi amacını taşıyan kanunun yürürlüğe girmesiyle Sümerbank faaliyete geçmiştir.

Sümerbank'ın görevleri, önceden Sanayi ve Maadin Bankası'nın yönetiminde olan kuruluşları işletmek, özel kuruluşlardaki devlet katılımlarını yönetmek, kurulmasına karar verilen devletin bütün sanayi kuruluşlarının planlarını hazırlayıp kurmak ve yönetmek, sermayesinin izin verdiği ölçüde ülkenin kalkınması için gerekli olan öteki kuruluşlara katılmak, her türlü bankacılık hizmetlerini görmek, teknik elemanların yetiştirilmesine katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir. Planın madencilik ve enerji kesimini uygulamak üzere Etibank kurulmuştur. Maden Tetkik Arama Enstitüsü ile Elektrik İşleri Etüd İdaresi de bu dönemde Etibank'ın araştırma işlerini yürütmek amacıyla kurulmuşlardır.

Sümerbank'a ait ilk büyük kompleks olan Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları Eylül 1935' te kurulmuştur. Bu kompleksin inşası için 1932 yılında İsmet İnönü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden 8,5 milyon liralık kredi almıştır. Sümerbank, Türkiye'de ilk modern tekstil kuruluşu olmuştur. Demir-çelik tesisleri, çimento fabrikaları, kâğıt ve selüloz tesisleri Sümerbank bünyesinde kurulmuş ve bunların daha sonra kendi bünyesinden ayrılarak, ayrı birer kuruluş olmasını sağlamıştır²²⁵.

Devletçilik politikalarıyla birlikte gümrük kotalarının arttırıldığını görmekteyiz. Devlet hem ithalatı hem de ihracatı denetlemiştir. Devlet iç piyasalar ve iç ticarete de denetimini sıkı tutmuştur. Osmanlı döneminden kalan yabancı yatırımların önemli bir bölümü millileştirilmiştir. Banka faaliyetleri ve faiz hadleri de hükümet kontrolünde kalmıştır. Ama devletin başlıca ortaya çıktığı alan yatırımlar olmuştur. Yani dönemde üretici olarak devlet karşımıza çıkmaktadır. Sanayinin cumhuriyet tarihi boyunca en çok geliştiği dönem ilgili dönemdir.

²²⁵ Mühendis ve Makina, Cilt : 48, Sayı: 571, s. 42

Devletçi uygulamalarla birlikte kamu kuruluşlarındaki görevlerden özel girişimciliğe geçme olayları görece olarak artmıştır. Erdoğan Soral'ın araştırmasına göre, 1968 yılında en az 50 kişi çalıştıran işletmelerde, 1921-30 yılları arasında kurulanların %13'ünün girişimcisi kamu görevinden gelmişken, bu oran 1931-40 yılları arasında kurulanlar için %78, 1941-50 arasında kurulanlar için %31'dir. 1968'de çalışan personel bakımından aynı kriterlere sahip ve 1921-50 yılları aralığında kurulmuş 230 sanayi, 10 tarım, ve 13 banka-sigorta işletmesinin %30'unun girişimcisi kamu görevinden gelmiştir. Yani devletçilik sanayi burjuvazisinin kendi öz kadrolarından beslenmesine katkıda bulunma yoluyla da girişimciliği desteklemiştir²²⁶. Devlet kadrolarında çalışan iyi yetişmiş yönetici ve teknik elemanların özel sektöre geçmesiyle, özel girişimcinin kalifiye eleman bulma sıkıntısı da bir ölçüde azalmıştır.

Özel sermayeyi dönem için değerlendirirsek, özel sanayinin devlet sermayesi ile rekabet içinde olmadığını hatta tamamlama içinde olduğunu söyleyebiliriz. Devlet işletmeleri için oluşan olumlu fiyat ve maliyet koşullarının özel sermaye içinde geçerli olduğunu, genişleyen devlet kesiminden doğan ek talebin, devlet yatırımlarının girmediği yan ve küçük sanayi kollarında canlılık yarattığı gözlemlenmektedir. Dönemde sıkı denetim altında bile olursa Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüktedir. 1932-1939 yılları arasında kanundan yararlanan işletmeler açısından cari fiyatlarla üretim değerinde 2.4; katma değerinde 3; gayri safi kârlarında 3.2 misli artış gerçekleşmiştir. Dönemde cari fiyatlar ile GSMH de %76 arttığından, özel kesimin Milli Gelirden aldığı payın arttığı görülmektedir²²⁷.

Devletçilik döneminde kurulan özel işletme sayılarına bakıldığında, devletçiliğin özel kesimi destekleyici yönde davrandığı görülmektedir. Tablo da 1950 yılına kadar kurulan özel işletme sayıları verilmiştir:

Tablo 4. Türkiye'de 1950 Yılına Kadar Kurulan İşletme Sayıları

Kuruluş Yılları	Toplam İşletme Sayısı	Tarım %	Sanayi %	Mali Hizmet %
------------------------	------------------------------	----------------	-----------------	----------------------

²²⁶ Erdoğan Soral, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, Ankara: Ankara İ.T.İ.A. Yay.,1974, ss. 29-30

²²⁷ Korkut Boratav, *a.g.e.*,s. 75

1900 Öncesi	120	80	20	-
1901-1910	-	-	-	-
1911-1920	26	92.3	7.7	-
1921-1930	37	16.2	64.9	18.7
1931-1940	62	4.8	91.9	3.2
1941-1950	154	0.6	96.8	2.6

Kaynak: Erdoğan Soral, **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, Ankara: Ankara İ.T.İ.A. Yay.,1974, s. 30.

Tabloda görüldüğü gibi devletçilik döneminde kurulan özel işletme sayısında önceki yıllara kıyasla büyük bir artış olmuştur. Özel kesim girişimlerinin çok büyük çoğunluğu da sanayi sektöründe kurulmuştur.

2.2.3. Savaş Yıllarında Girişimcilik: 1940-1945

Türkiye 2.Dünya Savaşı'na girmemiş ancak yine de savunma harcamaları artmıştır. Savunma harcamalarının payının artmasıyla, planlanan yatırımlara daha az kaynak aktarılacak zorunluluğunda kalmıştır. Dönemde ithalat ve üretimde oluşan sıkıntılarla darlıklar yaşanmış, bu durumun neden olduğu enflasyonist baskılara halkın dayanma gücü oldukça zorlanmıştır. Halkın temel ihtiyaçlarının sağlanması ve sıkıntılarının giderilmeye çalışılması dönem hükümetlerinin başlıca uğraşı olmuştur.

Sakıp Sabancı biyografisinde bu dönemle ilgili olarak, savaş konjonktürünün bir çok insana yeni fırsatlar yarattığını, öte yandan bir çok işin de batmasına neden olduğunu anlatmaktadır²²⁸.

İlgili dönemde piyasa denetimleri ne kadar sürmüş olsa da karaborsa, istifçilik ve rüşvetin önüne geçilememiştir. Dönemin hükümeti bu sıkıntılar karşısında iki önemli vergiyi düzene sokarak, söz konusu sorunlarla savaşmaya çalışmıştır.

Bunlardan biri Varlık Vergisi Kanunu, diğeri ise Toprak Mahsulleri Vergisidir. Varlık vergisi kanunu, Kasım 1942'de çıkarılmış olup amacı hem dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun hem de dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün

²²⁸ Sakıp Sabancı, **İşte Hayatım**, İstanbul: Aksoy Matbaacılık, 1985, s. 60

belirttiği üzere, özellikle savaş döneminde karaborsa yoluyla büyük kazançlar sağlayan vurguncuları vergilendirmek ve tedavüldeki para miktarını azaltmak şeklinde ekonomik amaçlı olduğu iddia edilmiştir.

Savaştan en büyük kârı sağlayan iki grup; tarım fiyatlarının yükselmesinden muazzam kazanç sağlayan büyük çiftçiler ve hem Türk ihracat maddelerinin yüksek değerini hem de zaruri ithal mallarının korkunç kıtlığını istismar edecek mevkiye olan İstanbul tüccar ve komisyoncuları olmuştur. Çiftçiler hemen tamamen Müslüman Türklerden ibaret olup; tacirler, tamamen olmamakla beraber, geniş ölçüde üç azınlık topluluğuna mensup, Rum, Yahudi ve Ermeni'lerden meydana gelmiştir. Fakat uygulama süreci incelendiğinde, verginin asıl yükünün ticaretle uğraşan azınlıklarda olduğu görülmüş ve adaletsiz uygulamalar yapılmıştır. Bu nedenle Varlık Vergisi'nin ekonomik amaçlar dışında, Türkleştirme politikasının bir ürünü olduğu yönünde görüşler de vardır. Öncelikle Varlık Vergisi, II. Dünya Savaşı döneminin artan masraflarını karşılamak için bir ihtiyaçtan doğmuş olarak görünse de, uygulama biçimiyle Türk dış politikası açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Verginin gayrimüslimler üzerine ağır bir yük getirmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni dış ülkelerin karşısında zor durumda bırakmıştır. Ayrıca Gayrimüslim azınlık arasında olduğu gibi, müslüman mükellefler arasında da bazı kişilere ayrıcalıklı davranıldığı, vergilemede adalet ve genellik ilkesinin çiğnendiği görülmüştür²²⁹.

Varlık vergisi bütünüyle burjuvazi tarafından ödenmekle birlikte, bu sınıf içerisinde nesnel ölçütlere göre uygulanmadığından, siyasi iktidarla gevşek bağlantısı olan gruplar ve özellikle azınlıklar ezilmiş, hatta mülklerini tasfiye etmek zorunda kalmışlardır. Bu kesimin karşı tarafında ise işyerlerini yok pahasına devralan iktidarın kanatları altına giren Anadolu kökenli yeni zenginler büyük servet birikimi sağlamışlardır. Varlık Vergisi, ırk ve din ayrımına dayalı bir vergi olarak maliye tarihimize geçmiştir. Çoğu tehcir ve mübadele sonucu ülkeden gitmeyen azınlıklarca üstlenilen vergi, bu üyeler üzerinde yıkıcı etkilere neden olmuştur²³⁰. Vergi istenmeyen birçok sonuç doğurmakla birlikte, Cumhuriyetin ilk yıllarında güdülen

²²⁹ Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, **Vergi, Zulüm ve İsyân**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003, s.23-24.

²³⁰ Charles Issawi, **The Entrepreneur Class, Social Forces in the Middle East**, Cornell University Pres, 1955'ten aktaran Alec P. Alexander, *Industrial Entrepreneurship in Turkey: Origins and Growth*, *Economic Development and Cultural Change*, Vol:8, No:4, Part 1 July-1960, ss. 349- 365.

iktisadi politika ile bu durumun ne kadar örtüştüğü görülebilir. Ancak bir nokta daha var ki, Mustafa Kemal kadar özel sermaye yanlısı olmayan İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde böyle bir uygulamanın yapılmış olmasıdır. Özel sermayeye oldukça önem veren Mustafa Kemal'in azınlık girişimcileri hedef olan böyle bir uygulamaya ne kadar sıcak bakacağı tartışılacak bir konudur.

1942 yılında Meclis'e sunulan ve tartışılmadan kabul edilen Varlık Vergisi'nin % 70'i İstanbul'dan elde edilmiştir. Toplanan verginin %65'ini gayri müslimler ve yabancılar ödemiştir²³¹. Varlık Vergisi, Ankara Hükümeti'ne ve devletçi burjuvaziye sağladığı kısa dönemli kazançlara ve şans yaver gitmeyen İstanbullu tüccar ve sanayicilerin mülklerini devralan Müslüman işadamlarına sunduğu kazanç imkanlarına rağmen, savaş sonrasında iş hayatındaki güveni ciddi biçimde zedelemiştir. Kapitalist birikimin en temel şartlarından biri ihlal edilmiş, devletçiliğin ittifakında onarılması güç bir delik açılmıştır²³².

Varlık Vergisi'nin uygulamaya sokulmasının, girişimci açısından ciddi bir güvensizlik unsuru yaratmış olduğu söylenebilir. Özellikle Gayri Müslim girişimciler hedef alındığından, çoğu girişimci ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Uygulama yabancı sermaye açısından da, Türkiye'nin iktisadi ortamı açısından büyük bir belirsizlik kaynağı olmuştur. Verginin yarattığı bu belirsizlik sonraki zamanlarda da devam etmiştir. Kısacası vergi girişimcilik faaliyetlerine önemli bir darbe vurmuştur.

1944 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisiyle, Varlık Vergisi dışında tutulan tarımsal kazançlara ulaşılmaya çalışılmış, piyasa için üretmeyen köylü üzerine çok büyük külfet getirmiştir. Vergi iki sene sonra kaldırılmıştır.

Savaş ekonomisi koşullarının uygulandığı bu dönem, ithalatın dolayısıyla hammadde, ara malı, yatırım malı gibi üretim girdilerinin daralması, genç ve aktif nüfusun savaş nedeniyle silah altına alınması ile üretken sektörlerin sekteye uğradığı yıllar olarak nitelenebilir. Dolayısıyla bu yıllarda etkin bir girişimcilik faaliyetinden söz edebilmemiz pek de olanaklı görünmemektedir. Ayrıca bu etkiye paralel olarak

²³¹ E.C.Clark, **The Turkish Varlık Vergisi Reconsidered**, Middle Eastern Studies, May 1972, s. 205'den aktaran Çağlar Keyder, 1993, s. 158

²³² Keyder, **a.g.e.**, ss. 158- 159

savaşın uzun dönemli olarak yol açtığı en büyük sıkıntı ise sermaye birikimine ağır bir darbe vurmuş olmasıdır. Bunun en büyük nedenini, savunmaya ayrılan kaynaklar nedeniyle ekonominin zayıflaması, savaş yıllarındaki haksız kazançların yatırım istekleri ve eğilimleri düşük gruplarda toplanması olarak niteleyebiliriz.

Bu dönemin sonu itibariyle dikkat çekecek gözlemlerden biri, ithalatın hacminde 1929'dan sonra meydana gelen daralmanın özel sanayi işletmelerinin gelişmesini olumlu yönde etkilemiş olmasıyla ilişkilidir. 1968 yılında yapılan bir araştırmaya göre, bu yılda en az 50 kişinin çalıştığı büyük sanayi işletmeleri arasında, 1921- 1930 döneminde kurulmuş olanların sayısı 24 iken, 1931- 1940 döneminde kurulmuş olanların sayısı 57 ve 1941- 1950 döneminde kurulmuş olanların sayısı 149'dur. Bu kaynağa göre, 1940-1946 arasındaki yedi yıl içinde, önceki onyedili yıllık 1923- 1939 dönemindekinden daha çok büyük özel sanayi işletmesi kurulmuştur²³³. Dünya buhranı ve 2. Dünya Savaşı'nın özel koşullarının ve yüksek gümrük tarifesi ve döviz sınırlamalarına dayanan dış ticaret politikasının ithalatın hacmini daraltması, iç piyasanın yerli sanayi tarafından korunmasını büyük ölçüde artırmıştır. Bu durum yerli sanayi ve sanayi burjuvazisinin gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle ithalatın değerinin İkinci Dünya Savaşı yıllarında 1938'deki düzeyinin üçte birine düşmesi, yerli sanayi işletmelerine olağanüstü elverişli bir iç piyasa ortamı hazırlamıştır. Makina ve tesisat ithalatındaki büyük sıkıntılara rağmen, savaş yıllarında birçok yeni özel sanayi işletmesi kurulmuştur. Bu dönemle ilgili dikkat çekici bir diğer gözlem sanayi sektöründeki devlet kapitalizminin özel sermaye birikimine genel olarak olumlu yönde etki etmiş olmasıdır.

2.2.4. DP ve Dışa Açılma Döneminde Girişimcilik: 1946-1960

CHP'nin 1950 seçimlerindeki yenilgisinden yaklaşık beş yıl önce, liberal ekonomi ve özel sektöre odaklanmış fikirler ve değişimler parti içerisinde konuşulmaya başlamıştır. Bu konudaki en belirgin çabalar 1946'da kurulan Peker Hükümeti döneminde görülmüştür. Bu Hükümet'in programında özel teşebbüs ve sermayeden yararlanma, onların çalışmalarına ve gelişmelerine yardımcı olma, devlet işletmelerinin özel işletmelerin yapabileceği işleri yapmaması ve buna aykırı

²³³ Soral, a.g.e., s.49

durumların giderilmesi gibi ilkelere yer verilmiştir. Hükümet dış yardım arayışlarını kolaylaştırmak amacıyla 1947’de İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Plan incelendiğinde özel teşebbüsün rolünün ve tarım, ulaştırma ve enerji sektörlerine verilen önceliğin arttığı görülmektedir. İlgili plan resmi olarak yürürlüğü konmamakla birlikte, devletçi ve korumacılık ana ilkeleri taşıyan bir anlayışın terk edildiğinin bir belgesi olarak ilgi çekicidir. Böylece CHP özel sektörün taleplerini büyük ölçüde benimsemiştir. Bu 1947 CHP Kurultayı’na da yansımış, devletçilik anlayışı özel sektör lehine yeniden yorumlanmıştır.

Dönem içindeki önemli gelişmelerden biri, 1948’de ilkinden 25 yıl sonra 2.İktisat Kongresi’nin toplanmasıdır. Kongre’nin toplanmasını sağlayan kuruluş, ekonomide devletçiliğin etkisinin azaltılmasını ve daha liberal politikaların uygulanmasını savunan İstanbul Tüccar Derneği’dir. Dernek Ahmet Hamdi Başar’ın önderliğinde bir grup tüccar tarafından 1947 yılında kurulmuştur²³⁴. Kongrede komite başkanı İzzet Akosman açılış konuşmasında, geçen 25 yıllık süreyi şöyle değerlendirmiştir: ‘‘Bu müddet zarfında memleketimizde iktisadi kalkınma davasının bütün mesuliyetini devlet kendi üzerine almış ve kısa bir zamanda çok iş yapabilmek arzusuyla iktisadi hayatta bilfiil çalışan meslek ihtisas adamlarına bu vadede vazife vermeye ve onlarla çalışmaya lüzum görmemiştir. İşte yirmi beş sene sonra Türkiye İktisat Kongresi artık memleketin iktisadi mukadderatına meslek ve ihtisas adamlarının da karışmak kararında olduklarını en canlı ve en kuvvetli şekilde ifade eden bir hareket olmak bakımından büyük ehemmiyet taşımaktadır’’.

İstanbul Tüccar Derneği’nin kurucusu olan ve kongrenin düzenlenmesini sağlayan Ahmet Hamdi Başar, kongrenin toplanma amacını, Türkiye’nin iktisadi kalkınması davasında bütün meslek, zümre ve ihtisas adamlarını bir araya toplayarak çoğunluğun birleşeceği sonuçlar elde edilmesi olarak anlatmıştır.

1948 İktisat Kongresi’nde, dile getirilen taleplerden en önemlisi, devletin zorunlu alanlarda girişimlerde bulunarak kalkınmaya destek olması, ancak programsız bir şekilde iktisadi ve ticari faaliyetlere müdahalede bulunmamasıdır. Bu

²³⁴ Murat Sever, **Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği**, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2009, kitap tanıtım

tür müdahalelerin olumsuz sonuçları olduğunu savunan konuşmacılar, aynı zamanda devletin ferdleri ve özel girişimlerini, ortaklık ve kooperatifleri, sanayi teşebbüslerini desteklemesini ve teşvik etmesini talep etmişlerdir. İstedikleri devletin, teşvik edici takviye edici ve ıslah edici olması gerektiğini vurgulamışlardır²³⁵.

1946 yılında tek parti döneminin sona ermesi ve 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktasıdır. Halk ilk defa seçmen olarak siyasal tercihini dile getirmiş ve çok bilinçli bir şekilde olmasa da, yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştır. Burjuvazi ise devletin hantal teşebbüslerinin bitmesi, serbest teşebbüs ve Pazar yanlılarının kazanması için DP'yi desteklemiştir²³⁶. Seçim ile birlikte Türkiye ekonomik ve politik olarak yeni bir gelişme dönemine girmiştir.

2. Dünya Savaşı'nın sonrasında, Türkiye ekonomisinin yeniden büyüme sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Bunda özellikle 1923-1950 yılları arasında sürekli olarak özendirilmeye ve teşvik edilmeye çalışılan özel girişimcilerin artık belirli bir sermaye birikimine ulaşmış olması önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, İkinci Dünya savaşı sonrasında soğuk savaş döneminin başlaması ile birlikte ABD Avrupa ekonomilerinin hızla gelişmesi için 'Marshall Planı' çerçevesinde mali yardımlarda bulunmuş ve Türkiye'de bu yardımlardan belirli bir oranda pay almıştır. Bu yardımlarla Türkiye özellikle tarımsal üretimi artırmaya yönelik tarımsal araç-gereç ithalatında bulunmuş ve bu sayede tarımsal üretim hızla artmaya başlamıştır. 1950-1960 döneminde uygulanan iktisat politikaları önceki dönemlerde uygulanan devletçi, müdahaleci iktisat politikasından bir dizi farklı özellikler taşımaktadır. DP Hükümeti devletçiliği ve devletin iktisadi hayata müdahalesini sert biçimde eleştirerek, iktisadi kalkınmayı özel kesimi geliştirerek sağlayacağını iddia etmiştir. Bu çerçevede iktidarının ilk yıllarında ekonomide liberasyonu arttıracak yönde bazı adımlar atmıştır. Örneğin ithalatta 1950 yılında %65'e varan bir serbestleştirme sağlanmış, banka kredi faizleri düşürülerek özel girişimcinin daha fazla kredi kullanmasına olanak sağlamak istenmiştir²³⁷.

²³⁵ Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul, 22-27 Kasım 1948, <http://ekutup.dpt.gov.tr>

²³⁶ Keyder, a.g.e., ss. 172- 173

²³⁷ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2001, s. 102

Büyük umutlar ve beklentilerle iktidara gelen DP'nin ilk yıllarında dıştan, özellikle de ABD'den gelen yardımlar sayesinde görülmemiş bir bolluk yaşanmıştır. 1952 yılında Nato'ya girilmesiyle, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yalnızlık tümüyle sona ermiş ve Türkiye, ABD'nin yardımlarını daha yoğun bir biçimde almaya başlamıştır. Dış politikadaki bu gelişmenin doğal olarak iç politikaya da yansıdığı bu dönemde, DP'nin gücü ve toplumdan aldığı desteği artmıştır.

1946 yılının iktisadi anlamda bir dönüm noktası olması; onaltı yıldır sürekli olarak uygulanan kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının yavaşça gevşetilmesi, dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının oluşmasından ileri gelmiştir. Bu dönemde serbestleşmeye yönelik bir dış ticaretin sonucunda, iç pazara dönük bir sanayileşme değil, dış pazarlara dönük ve tarıma, madencilığe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gözetilmiştir.

Özellikle DP iktidarıyla, yıllarca korunmaya çalışılan denk bütçe uygulaması bir kenara bırakılmıştır. Buna en büyük neden olarak da liberal dış ticaret politika ağırlığının artmasıyla, günümüze kadar gelen kronik dış borçlanmanın giderek artan bir grafikte seyri olmuştur.

1950- 1970 arasındaki yirmi yıl boyunca, Türkiye ekonomisinin yapısal yetersizlikleri, bir parçası olunan dünya kapitalist sisteminden sağlanan geniş dış kredilerin yardımıyla giderilmeye çalışılmıştır.

1929 Büyük Dünya Bunalımı ve devam eden yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı korumacı ithal ikameci politikaları gündeme getirmiştir. Bu süreçte devletin ekonomiye müdahalesi ve teorik ve pratik altyapısının uluslararası Keynesçilikle atılmış olması savaş sonrasında ithal ikameci birikim modelinin az gelişmiş ülkelerde benimsenmesinin ön hazırlığı olmuştur. Bu çerçevede tek merkez devlet

konumundaki ABD'den yayılan üretken sermaye, çevre ülkelerdeki sanayileşmenin yönünü belirlemiştir²³⁸.

Yenidünya düzeni, özellikle gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmemesini istemiştir. Bu anlayış o dönemde hazırlanan tüm yerli ve yabancı plan ve raporlarda görülebilir. Örneğin, ABD'li bir uzman olan Max Thornburg 1947'de hazırladığı bir raporda, Karabük Demir Çelik Fabrikasını israf abidesi olarak tanımlamakta ve tasfiyesini istemekte, savaş ertesinde hazırlanan planda, 125 lokomotif imal edecek bir fabrika için istenen 14 milyon dolarlık kredi, makine ve motor imali projesi aynı kişi tarafından veto edilmektedir. Çiftçinin ürünü nakletmesi için basit, fakat modern vasıtalara ihtiyaç olduğunu, bunların hariçten parça olarak ithal edilerek Türkiye'de monte edilmesi gerektiğini ileri süren Thornburg, böylece Türkiye için montajcılığı önermekte, devletin müdahalesinin ancak özel kesimin ihtiyacı olan altyapı, elektrifikasyon, yol ve su tesisleri inşaatında olmasını uygun görmektedir²³⁹.

Dış kredi ve yardımların yurda girmeye başladığı, toprak verimliliğin yüksek olduğu, İnönü Hükümeti'nin denk bütçe uygulaması ile beraber enflasyon yaratılmadan oluşturulan kaynaklar ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına oranla oldukça gelişen insan kaynakları açısından DP hükümeti oldukça olumlu ve şanslı bir ortamda iktidara gelmiştir²⁴⁰.

DP bu fırsatları yararlı bir şekilde kullanarak, önemli gelişmeler sağlamıştır. İlk olarak tarım makineleri ithalatını arttırarak, bunun için kredi de sağlamaya çalışmıştır. Altyapı programlarına önem vermiş, bu konu içinse detaylı projeler hazırlamıştır.

DP hükümetinin dönem içerisinde önemle üzerinde durduğu bir konu da sanayinin finansmanı olmuştur. Türkiye'de hala özel sanayiye kaynak temin edebilecek kurumlar ve imkânlar gelişmediğinden, özel girişimcilerin yabancı

²³⁸ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 376.

²³⁹ Mustafa Sönmez, **Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye**, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1978, s. 62.

²⁴⁰ Yenal, **a.g.e.**, s.106.

kaynak bulabilme olanakları da bulunmadığından, sanayinin finanse edilmesi en büyük iktisadi problemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla dönemin bu bağlamda önemli gelişmelerinden biri, 1950 yılında Dünya Bankası'nın desteği ve T.C. Hükümeti, T.C. Merkez Bankası ve ticaret bankalarının işbirliği ile Türkiye'nin ilk özel yatırım ve kalkınma bankası olan Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası'nın kurulmasıdır. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kuruluş amacı; Türkiye'de öncelikle sanayi olmak üzere bütün ekonomik sektörlerdeki girişimlere ait yatırımları desteklemek, yabancı ve yerli sermayenin Türkiye'de kurulmuş veya kurulacak şirketlere iştirakine yardımcı olmak, Türkiye'de sermaye piyasasının gelişmesine yardım etmek olarak belirlenmiştir.

TSKB, Hükümetin Dünya Bankası ile yaklaşık 10 yıl süren görüşmeleri sonrasında kurulmuştur. Oluşturulan Yönetim Kurulu'nda görev alanlardan biri de dönemin önde gelen işadamlarından Vehbi Koç olmuştur²⁴¹.

Sanayi alanında gelişme, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren Devlet'in girişimleriyle sınırlı kalmıştır. TSKB'nin kuruluşundaki temel amaçlardan biri de devletin bu alandakini yükünü hafifletmektir.

Teşvik-i Sanayi Yasası'nın 1942'de süresinin tamamlanmasından sonra, 1963'e kadar yasal özendirme yoluna gidilmemiştir. Biçimsel olarak özel sektörü özendirme yoluna gidilme de, TSKB'nin kurulması özel sanayinin gelişimine önemli bir katkı niteliğindedir²⁴².

İncelediğimiz dönemde, sanayileşme açısından öncelikli sorunlar arasında sermaye tedariki noksanlığı ile teknik ve idari bilgi noksanlığı gelmektedir. Bu sorunların önüne geçilebilmesinde yapılması gerekenler; kişisel tasarrufların bir araya getirilmesi, sanayicilerin ellerindeki sermayenin, orta ve uzun vadeli kredilerle takviyesinin sağlanması, makine ve teçhizat için döviz temini, girişimcilerin

²⁴¹ Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1979, s.108

²⁴² Yakut Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s.112

planlarına yardım edilmesi, sınai girişimlerde teknik ve idari destek sağlanması olarak özetlenebilir²⁴³.

Dönem içinde, özellikle de 1950’de Demokrat Parti’nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir. Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir.

İncelediğimiz dönemin Cumhuriyet tarihindeki dönüm noktalarından biri olması elbetteki yaşanan önemli siyasi dönüşümle ilişkilendirilebilir. Çok partili rejime geçilmesi siyasi ve ekonomik kararlarda daha geniş halk kitlelerinin etkinliğini arttırmıştır. Halkın isteklerini dikkate alma zorunluluğu Türkiye’deki girişimci sınıf çıkarlarıyla zaman zaman çelişebilme durumu söz konusu olsa bile siyasi kesim tarafından uygulanmaya başlamıştır. Yani populist uygulamalar olarak niteleyebileceğimiz unsurlar, bölüşüm ilişkileri açısından, varlıklı sınıfların ve halk kitlelerinin çıkarlarının çelişmesine sahne olmuştur.

Bu noktada kısa dönemli çıkarlardan daha önemli olan uzun dönemli çıkarların korunabilmesi ise yine aynı siyasi gruplarca sağlanmaya çalışılmış, bu bağlamda bir takım gelişmeler görülmüştür. Halk kitlelerinin temsil edebilecek ve örgütleyecek sol grupların gelişmesi engellenmiş, yani solcu bir siyasi muhalefetin gelişmesine olanak tanınmamıştır. Nitekim 1946 yılındaki demokrasi denemesinden sonra solcu partiler ve bunlarla ilişkilendirilebilecek sendikalar kapatılarak sosyalist hareket siyaset dışına itilmiştir²⁴⁴.

CHP politikaları sermaye çevreleri tarafından yöneltilen taleplerin büyük çoğunluğunu dikkate almış ve devletçiliğin ana temasını özel teşebbüs yardımcısı konumuna indirgemıştır. Hatta CHP hükümeti devletçilik ilkelerinin sınırlandırılması

²⁴³ Selik Mehmet, “Türkiye’de Sınai Kalkınma Bankası Kredilerinin Yatırım Sahaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 4, 1954, s. 101, <http://dergiler.ankara.edu.tr>

²⁴⁴ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 94

gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu açılardan CHP ile ardından iktidara gelen DP hükümeti politikalarının paralellik taşıdığını söyleyebiliriz. Ancak DP hükümeti bu politikayı daha keskin çizgilerle benimsemiş hatta kamu teşebbüslerinin özel girişimcilere devrinin gerekliliğini savunmuştur. Bu açıdan CHP dönemi daha gerçekçi ve uygulanabilir bir politika uygulamıştır. Çünkü DP devlet işletmelerini doğrudan özel girişimcilere devredememiş, hatta kamu yatırımları dönemin iktisadi gelişimine paralel olarak artmıştır.

Ekonomiyi liberalleştirme yolunda vaadler veren ve KİT'leri özel sektöre devrederek iktisadi alanda devletin rolünü azaltma planları yapan DP Hükümeti, bunun yerine kamu kesiminin rolünü genişletmiştir. Yeni kamu işletmeleri kurularak, yeni birçok fabrikanın temelleri atılmıştır. Denizcilik Bankası, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Et ve Balık Kurumu, Petrol Ofisi, Turizm Bankası gibi yeni kamu kuruluşları yaratılmış ve Sümerbank, Etibank, Halk Bankası ve Ziraat Bankası gibi mevcut finans kurumları da geniş bir sanayi yatırım programı için seferber edilmiştir²⁴⁵.

Bu yeni kamu kuruluşları yalnız sanayi malı üreten imalat fabrikaları ile sınırlı kalmamış, kamu kuruluşları olan, Emekli Sandığı'nın, Ziraat Bankası'nın ve Turizm Bankası'nın kaynakları kullanılarak devlet, bakkalıktan otellere ve kumarhanelere kadar çeşitlenen alanlarda girişimlerde bulunmuştur²⁴⁶.

Savaşı izleyen bu dönemde, özel girişiminin öncülüğünde, hızlı bir banka kurma çabası vardır. Hükümet 1951'de ticari banka faizlerini %12'den % 8.5'a indirmiştir. Bu indirim kredi genişlemesine katkıda bulunmuştur. Ancak bu genişlemenin % 75'inden fazlası tarım ve sanayi kesimlerinin dışında, başta ticaret olmak üzere hizmet kesimleri alanında yoğunlaşmıştır²⁴⁷.

Hızlı büyüme dönemlerinden biri olarak niteleyebileceğimiz bu dönemde ithalat önceki yıllara oranla iki katına çıkmış, ihracat ise aynı düzeyde seyretmiştir. Aradaki

²⁴⁵ Yenal, **a.g.e.**, 103-113

²⁴⁶ Yenal, **a.g.e.**, s.113

²⁴⁷ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s.99

açık ise ağırlıklı olarak dış kaynaklarla finanse edilmeye çalışılmıştır. Kronik dış açık probleminin bu yıllarda başlayarak devam ettiğini söyleyebiliriz.

Dönemdeki büyümenin çoğunlukla savaş yıllarının telafisi olduğunu düşünürsek, sınai gelişmeden ziyade tarımsal gelişme bakımından daha fazla yol katedildiğini de söyleyebiliriz. Tarımda makine kullanımındaki artış ve dünya eğilimine uygun olarak yaşanan hammadde ürünlerinde yaşanan uzmanlaşma da bu gelişmede etkili olmuştur.

Dönem sınai alandaki karlardan daha fazla, tarımsal ürünlerin iç ve dış pazarlamasını ve ithalatı gerçekleştiren ticaret sermayesi için altın yıllar olarak kabul edilebilir. Küçük tüccar ve esnafın da bu gelişmeden pay aldığını görüyoruz. 1946-1953 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, artan büyüme oranının savaş dönemi telafisi dolayısıyla net getirisinin azaldığı, ancak genel anlamda toplumdaki çeşitli sosyal grupların reel gelirlerinin arttığı ve yaşam koşullarının iyileştiği, buna karşılık ise T.Bulutay'ın DİE verilerinden derleyerek düzenlediği ücret çalışmalarında belirttiği gibi, ücretli-maaşlı grupların durumlarının biraz daha gerilediğini görüyoruz. Ticaret sermayesinin milli hasıladan aldığı pay artmış, tarımsal alandaki ilerleme ve tarımsal ürünlerdeki artış nedeniyle çiftçi gruplarının da durumlarında görece bir gelişme gözlemlenmiştir²⁴⁸.

Dış borçlarla başlayan kronik dış açık problemi 1954-1960 döneminde de devam etmiştir. Dolayısıyla açıkların sadece dış yardımla çözülemeyecek olduğu kabul edilmiştir. Dönem liberallikten uzaklaşan dış ticaret kontrollerine sahne olmuştur. Tüketim malları ithalatındaki daralmanın yol açtığı yokluk ve karaborsa nedeniyle, DP hükümeti ithal ikamesine politikasına yönelerek bazı üretim kollarında yeni yatırımlar gerçekleştirmiştir. Devlet girişimlerinin özel girişimciye devri felsefesini güden DP hükümeti, aksine bu dönemde kamu yatırımlarını ve harcamalarını genişletmek durumunda kalmıştır.

Bu gelişmelerin somut bir örneği olarak ithalat rakamlarındaki daralma örnek gösterilebilir. 1950'li yılların başlarında 500 milyon doları bulan ithalat toplamı

²⁴⁸ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Yayınları, 2007, s. 104-106

1958'e kadar düşüş göstermiş, dış kaynakların bulunması sayesinde ise ilgili dönemin sonlarına doğru eski rakamlarına ulaşmıştır. İthalattaki azalma üretimde de durağanlığa yol açmış olsa da sanayinin tarıma oranla daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Milli Hasıla içinde sanayinin payı 1952-53 döneminde %14 oranının altında seyrederken, incelediğimiz dönemde %18'e yaklaşmıştır. İthalatta meydana gelen sıkıntıların yurtiçi üretim ve dolayısıyla ithal ikame çabalarını arttırmış olması sanayinin Milli Hasıla içindeki artan payıyla paraleldir.

1950- 1960 yılları arasında kamu kesimi yatırımları ulaştırma ve haberleşme alt yapısına, tarımda ve sanayide ara ve yatırım malları sanayii alt dallarına yönelmiştir. Buna karşılık özel kesim tüketim malları sanayiine, özellikle de dayanıklı tüketim malları sanayiine girmiştir. Özel kesim ihtiyacı olan yerli ara mallarını ve yatırım mallarını kamu kesiminden çoğu zaman maliyet fiyatının altında satın almıştır. Böylece kamu kesiminden özel kesime kaynak transferi olmuştur. Ayrıca devlet altyapı yatırımları ile özel kesim için dışsal ekonomi de sağlamıştır²⁴⁹. Dönemde özel sanayi yatırımlarında da artış olmuş, sanayide yaratılan katma değer kamu ile özel yatırımlar arasında neredeyse eşit olarak bölünmüştür.

Özetle bu dönem, özel girişimciliğe dayalı serbest piyasa ekonomisi kurma ve devletin ekonomideki ağırlığını azaltma vaatleri ile başlamış, ancak bir kaç yıl uygulandıktan sonra istikrarsızlığa sebep olmuştur. Bunun üzerine ekonomide müdahaleler ve kontroller artmıştır. Fakat yine de bu dönemde özel kesim artık devlet işletmeciliğinin yanı başından sadece hoş görülen ikinci sınıf bir öge değil, ekonomide ağırlığı olan, desteklenen ve teşvik edilen bir kesim olmuştur. 1950- 1960 döneminde gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık %52.8'i özel kesim, %47.2'si kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmiştir²⁵⁰.

Türkiye'de özel sektörün sanayileşmeye gerçek anlamda girebildiği dönem ancak 1950'lerde DP iktidarı ile başlayabilmiştir. Çok sayıda sanayici girişimci yola bu yıllarda çıkabilmiş ve devletin dışında bir sanayi kesimi nihayet oluşmaya

²⁴⁹ Yenal, a.g.e., s. 107

²⁵⁰ Yenal, a.g.e., s. 108

başlamıştır. Hatta bu dönemi Anadolu'dan ilk büyük sanayi sermayelerinin çıktığı dönem olarak nitelemek mümkündür²⁵¹.

1950'li yıllarda uygulanan ekonomik politika daha çok plansız ve programsız bir gelişmeye dayalı olduğu için 1950'li yılların ikinci yarısında büyük bir kargaşaya ve başıbozukluğa neden olmuştur. Yine 1950'li yıllarda planlama olmadığı için tarımsal kesimden sanayiye bir kaynak aktarımı olamamış ve köy ekonomilerinin Pazar ekonomileri ile yeterli bir bütünleşmesi sağlanamamıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra özellikle sanayi mallarının ithalatının giderek hızlanması ülkede ekonomik kalkınmanın planlı ve programlı bir şekilde yapılmasını gerekli kılmıştır. 1960-1980 yılları arasında uygulanan planlı ekonomik kalkınma modeli 1950'li yıllarda DP hükümeti döneminde uygulanan plansız ve programsız liberal ekonomik politikalara karşı bir tepki olarak uygulamaya konmuştur.

Planlama döneminin başlatılmasını isteyen çeşitli kesimler olmuştur. Bunlardan biri sanayici girişimcilerdir. 1950-1960 döneminin özellikle ikinci yarısında kaynakların sanayi dışı alanlara kayması dolayısıyla sanayileşme yavaşlamıştır. Bu yüzden sanayiciler, sanayileşme hamlesinin planlama vasıtası ile olabileceğini düşünmüşlerdir. Planlamayı savunan bir diğer kesim dış kredi çevreleri olmuştur. Dış kredi kaynakları verdikleri kredilerin kamu kesimi tarafından verimli kullanılmadığını düşünmüşlerdir. Bu kaynakların planlı bir şekilde yatırımlara yönlendirilmesini istemişlerdir. Bu şekilde alınan kredilerin daha rasyonel kullanılacağı ve yabancı sermaye için daha güvenilir bir ortamın yaratılacağı düşünülmüştür. Bu düşünce ortamında planlama 1961 Anayasası'na girmiştir. Bu Anayasa ile ayrıca Türkiye'de ekonominin karma ekonomik sistem ilkelerine göre yürütüleceği, özel ve kamu kesiminin ekonomide birlikte yer alacağı görüşü benimsenmiştir²⁵².

1960'lardan itibaren sanayinin planlı duruma getirilmesi, kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinin kendi rasyonellerini toplum ölçüsünde gündeme koymasının bir başka belirtisidir. Türkiye'de sanayi burjuvazisinin, tarım ve ticaret burjuvazisine

²⁵¹ Sadi Özdemir, **Anadolu'dan Zoru Başaran Cesur Girişimciler**, İstanbul: Hayat Yayınları, 2005, s. 5.

²⁵² Şahin, **a.g.e.**, ss. 131-133

oranla görelî üstünlük elde etmesi planlı dönemden sonra kolaylaşmıştır. Türkiye'nin sanayileşmesi ve kapitalistleşmesi özellikle 1960'ları izleyen planlı kalkınma döneminde çok büyük hız almıştır²⁵³.

Yerli girişimci yetiştirme isteği, 1950'lere gelindiğinde dönemin başbakanı Adnan Menderes tarafından meşhur, 'Her mahallede bir milyoner yetiştireceğiz' sözüyle beyan edilmiştir. Menderes'in bu ifadesi, sermayenin yaygınlaştırılması hedefini de ortaya koymaktadır. Menderes ile birlikte 1950'lerde yaşanan hareketlilik, girişimciler için de tamamiyle yeni bir boyut taşımıştır. Bugünkü Türkiye'nin en nüfuzlu sanayicilerinin çoğunun iş hayatına atıldıkları, ya da asıl birikimlerini sağladıkları dönem 1950'ler olmuştur. Önde gelen sanayi kuruluşları içinde pek azının tarihi 1950 öncesi döneme uzanır. Yerli sanayi burjuvazisinin gerçek gelişmesine imkân veren 1950'lerin olanakları olmuştur. Bugünkü sanayi burjuvazisi içinde yer alanların bazıları köyden şehre göçenlerin izini takip etmiş, yani tarımdaki dönüşüm sayesinde birikim yapabilmışlerdir²⁵⁴.

1948- 1951 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin programladığı Marshall Yardım'larından pay alabilmek için özel sektörün geliştirilmesi gerekmiştir. Soğuk savaş sürecinin yaşandığı bu dönemde ABD özel girişimin destekleyicisi olmuştur. ABD muhafazakâr bir grubu teşkil ettiği düşüncesiyle Orta Sınıf'ların teşviki adı altında küçük sanayinin gelişmesine önem vermiştir. Türkiye'de dönemin iktidarı tarafından bu politika uygulanmış, örneğin Halk Bankası Kredileri 1963 sonundaki değeri olan 202 milyon liradan, 1967 yılı Ağustos ayında 523 milyona çıkmış, 1968 ortalarında 700 milyonu aşmıştır²⁵⁵.

Dönemin girişimcilik ortamını etkileyen bir diğer önemli gelişmesi de, anonim şirketlerin kuruluşuna ilişkin hukuksal mevzuatta yapılan değişimdir. 1957 yılında çıkarılan yasa ile anonim şirketlerin kuruluşu Bakanlar Kurulu'nun iznine tabi olmaktan çıkarılarak Ticaret Bakanlığı'nın iznine bağlanmış, dolayısıyla kolaylaştırılmıştır. Ayrıca yönetimde sermaye sahiplerinin sermayeleri oranında söz

²⁵³ Gevgilili, a.g.e., s. 53

²⁵⁴ Keyder, a.g.e., s. 191

²⁵⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, İkinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978, s. 889.

hakkına sahip olması olanağı sağlanmıştır. Bu yasada dolaylı yoldan da olsa ilk kez holdinglerden söz edilmiştir.

1930'lu yıllarda devletçilik politikasının izlenmeye başlanması, bazı yabancı şirketlerin satın alınması, kent hizmetlerinin katma bütçeli kuruluşlar eliyle ya da belediyeler bünyesi içinde üretilmesi ve bazı şirketlerin başarısızlığı dolayısıyla kapanması gibi nedenlerle, yeni anonim şirketler kurulmasına karşın toplan anonim şirket sayısında hızlı bir gelişme olmamıştır. 1943 yılında Türkiye'de ancak 171 anonim şirket bulunmaktadır. 1952 yılına kadar her yıl ortalama 30 yeni anonim şirket kurulmaya başlanmıştır. Bu yıldan sonra her yıl kurulan anonim şirket sayısında bir artış görülmüştür. 1957 yılında yukarıda bahsettiğimiz kanun düzenlemesinden sonra her yıl kurulan anonim şirket sayısı 80'in üstüne yükselmiştir²⁵⁶.

Bu yasanın çıktığı yıllarda Türkiye bir ekonomik bunalım sürecinde olduğu için anonim şirket kuruluşları fazla hızlanmamış, buhran geçince sürekli artış göstermiştir. Bir yılda kurulan şirket sayısı 1965'te 91'e, 1970'te 245'e, 1975'te 745'e, 1980'de 2406'ya yükselmiştir. 1980'li yıllarda Türkiye'de kurulan hakim şirket türü anonim şirket olmuştur²⁵⁷.

2.2.5. 1961-1980 Planlama Döneminde Girişimcilik

Türkiye ekonomisi 1950- 1960 döneminde plansız, dengesiz bir büyüme dönemi geçirmiştir. Dönemin ilk yarısında küçümsenmeyecek nicel gelişmeler elde edilmiş, yapısal gelişmeler sağlanmıştır. Fakat 1954'ten itibaren büyümede yavaşlama başlamıştır. Bunalımın görünürdeki temel nedeni iç ve dış kaynakların zorlanarak, koordinasyonsuz bir kalkınma çabasının yürütülmesidir. Kullanılan dış kaynaklar kendini ödeyecek projelere yönlendirilememiştir. Bu dönemin sonlarına doğru ekonominin bir makro plana bağlanması fikri savunulmaya başlanmıştır. 1960 yılında askeri darbe ile Hükümet değişikliğinden sonra, ekonominin bir plana bağlanması düşüncesi etkili çevrelerce kabul görmüş, planlama bir kurum olarak

²⁵⁶ İlhan Tekeli, **Türkiye'deki Şirketlerin Gelişimi ve Kapitalin Yoğunlaşma Süreci, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt: 9, 1985, s. 2388

²⁵⁷ Tekeli, **a.g.m.**, s. 2390

1961 Anayasasına girmiştir²⁵⁸. Ayrıca dönemin iktisadi düşünce ve yazınında kalkınma ve büyüme konularının önde olması, yeni gelişen ülkelerde planlı kalkınmanın moda olması, planlamanın Anayasa'ya girmesinde etkili olmuştur. Bu Anayasa'da ayrıca ekonominin karma ekonomik sistem ilkelerine göre yönetileceği, yani özel ve kamu kesimin yanyana yer alacağı hükme bağlanmıştır. 1961 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Böylece 1962'den itibaren planlı kalkınma süreci Türkiye için başlamıştır. 1962 yılı için yıllık bir program hazırlanmıştır.

1962'den sonra uygulamaya konulan Beş Yıllık Kalkınma Planları 1930'lu yılların sanayileşme planlarının aksine kısmi değil, makro planlardır. Yani ekonominin bütününe kapsamışlardır. Planlarda kamu kesiminin iktisadi faaliyetleri doğrudan, özel kesimin iktisadi faaliyetleri ise dolaylı olarak planlanmıştır.

1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) hazırlanmıştır. Bu dönemde, ülkenin ekonomik kalkınması için özel sektörün bütün yatırımları tek başına yürütemeyeceği ve bu nedenle devletin ekonomik alanda daha etkin bir rol oynaması gerektiği düşüncesi kabul görmüş, ancak, devletin bunu özel sektörü engellemeyecek şekilde belirli alanlarda yatırım yaparak gerçekleştirmesi düşünülmüştür.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türk girişimcisi açısından önem taşımaktadır. Çünkü plana göre özel sektörün ucuz kredi, yatırım teşvikleri ve dış rekabetten korunma gibi politikalarla desteklenmesi ve kamu yatırımlarının da ülkenin ekonomik kalkınma hedeflerine ulaştırılması doğrultusunda belirli bir plan ve program dahilinde yapılması öngörülmüştür. Bu çerçevede, 1950'li yıllarda yurt dışından ithal edilen tüketim malları, 1960'lı ve 1970'li yıllarda desteklenmeye çalışılan özel sektör sayesinde yerli sanayiciler tarafından üretilmeye çalışılacak ve bu yolla aşırı ithalattan kaynaklanan döviz darboğazı aşılmaya çalışılacaktır. Bunun bir anlamda yerli sanayicinin korunmasına ve iç pazarın genişletilmesine dayalı ithal ikameci sanayileşme politikasının uygulanması anlamına gelmekte olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, 1960-1970 yılları arasında uygulanan ithal ikameci

²⁵⁸ Yenal, a.g.e., s. 131- 132

sanayileşme ile daha önce ithal edilen tüketim mallarını yurt içinde imal edilmesi amaçlanmıştır.

1963 yılında Çalışma Bakanı olan Bülent Ecevit İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri isimli Seminer’de özel teşebbüsün genişlemesinin teşvik edileceğini, aynı zamanda devlet kesimini de aşırı bürokrasi ve verimsizlikten kurtarmaya çalışacaklarını söylemiştir²⁵⁹.

Kamu kesimine daha fazla ağırlık verilen 1.Kalkınma Planı dönemi sonrasında ikinci (1967-1972) ve üçüncü (1973-1977) planlarda uygulamaya konmuştur. İkinci Kalkınma Planı döneminde, ekonomik hedeflere ulaşmada piyasa mekanizmasına güvenilmesi ve ucuz kredi, yatırım indirimi, vergi indirimi, gümrük vergisi muafiyeti, düşük oranlı vergilendirme ve ayrıcalıklı döviz tahsisi gibi çeşitli teşvikler uygulanmıştır²⁶⁰.

Bu üç planlamada, GSMH büyüme hızı ve sanayileşme temel hedef olarak belirlenmiştir. Planlama dönemi sonlarında sanayi ve hizmetler sektöründe büyüme hedefi gerçekleşmiştir. 1963- 1977 döneminde doğrudan üretken olmayan sektörlerin, üretken sektörlerden daha hızlı büyüdüğü görülmektedir.

1960’lı ve 1970’li yıllarda yapılan kamu yatırımlarının daha çok özel sektörün ara malları gereksinimini gidermeye yönelik alanlarda (demir-çelik, çimento, kağıt, kimya, alüminyum, petrol rafineri, madencilik, vb.) yoğunlaştığını görmekteyiz. Ayrıca bu dönemde, sanayinin gelişmesi için ulaşım, limanlar, iletişim ve enerji gibi önemli alt yapı yatırımları, devlet tarafından yürütülmüştür. Diğer taraftan, tüketim mallarının iç piyasada yerli sanayici tarafından üretilebilmesi için gerekli olan teknoloji ve bazı hammaddelerin yurt dışından ithal edilmesi gerekmektedir. İç piyasanın korunması için ithalatta kısıtlayıcı bir politika uygulayan hükümetler yerli sanayicilerin yatırım için gerekli olan teknoloji transferlerini gerçekleştirebilmek için gümrükte kolaylıklar ve ithalatta özel vergi indirimi gibi teşvikler de sunmuşlardır. Bütün bu uygulamalar özel girişimciyi destekler niteliktedir.

²⁵⁹ Bülent Ecevit, “Sosyal Politika”, İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1964, s. 18

²⁶⁰ Şahin, a.g.e., s.137

1970’li yıllar ekonomik düzlemde serbest sermaye ithali ve finans kapitalin etkilerine açılmanın başladığı dönemdir. Serbest piyasa ekonomisi diye vizyonsuz bir ekonomi politikasının ve petrol krizini izleyerek mali serbestleşmenin gündeme gelmesi, enflasyon hızının dönemin sonuna doğru tarihsel rekorlara koşması, kayıt dışı ekonominin patlama sürecine girmesi yine bu dönemin mirası olacaktır. Dönem aynı zamanda özel girişimin de faaliyetlerinin patladığı, dış dünyada etkinlik göstermeye başladığı yeni bir aşamayı simgeler²⁶¹.

İş Bankası’nın ancak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün verdiği kaynaklarla kurulduğu Cumhuriyet’in ilk yıllarına oranla, Türkiye bu dönemle birlikte gittikçe gelişmiş bir bankacılık sistemine yönelmiştir. Kapitalistleşmenin planlı dönemi, banka sisteminin de en etkin dönemini oluşturmuş, bankalarda toplanan fonlar sürekli biçimde öncelikle özel kesime akıtılmıştır. 1963 yılında 5 milyar 242 milyondan ibaret bankalardaki vadesiz mevduat, 1971’de 16.8 milyar liraya, vadeli mevduat ise aynı dönemde 1.3 milyar liradan, 8.2 milyar liraya çıkmıştır. Vadeli mevduatta görülen bu büyük sıçrama, sermaye piyasası için gerekli maddi potansiyelin daha 1970’li yılların başında doğduğunu göstermektedir²⁶². Gelişmiş bir sermaye piyasasının varlığı kapitalist sistemin de gelişmekte olduğunun göstergelerinden biridir. 1963-1977 döneminde banka kredilerinin %90’ı özel kesim, %10’u kamu kesimi tarafından kullanılmıştır²⁶³.

Kapitalistleşmenin somut bir sonucu sayılan, 200’den fazla işçi çalıştıran kurumlarda, 278 işyeri, 1963’te Türkiye toplam sanayi üretiminin %64.2’sini elinde tutarken, 1967’de sayıları 387’ye çıkan büyük işletmeler toplam sanayi üretiminin %71.5’ine egemen duruma gelmiştir. 1970’lere doğru Türk kapitalizmde birdenbire serpilerek büyük şirketler ve holdingler bir özentinin değil, sermaye yoğunlaşması ve tekelleşmenin doğal sonucudur²⁶⁴.

²⁶¹ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 102

²⁶² İbrahim Özer Ertuna, **Türkiye’de Fon Akımları Üzerine Bir İnceleme**, T.Sınai Kalkınma Bankası, İstanbul, 1970, ss. 24-25

²⁶³ Yenal, **a.g.e.**, s. 163

²⁶⁴ Gevgilili, **a.g.e.**, s. 73

Türkiye’de holdinglerin oluşumu 1963 yılında başlamış, 1970 yılından sonra hızlanmıştır. Holding, bankacılık, sanayi, ticaret, sigortacılık, tarım, basın v.b. dallarda yatırılan sermayenin tam anlamda bütünleşmesi ve akılcılık kazanmasını sağlayan bir kurumsallaşmadır. Holding yapısının ortaya çıkışı birçok yasanın böyle bir oluşuma olanak verecek şekilde değiştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu yasal değişiklikler, 1957- 1967 arasındaki on senelik bir dönemde yapılmıştır²⁶⁵. Böyle bir oluşum sürecinde Koç Grubu’nun da etkisi olduğunu Vehbi Koç biyografisinde anlatmaktadır.

1958 yılında Bankalar Kanunu’nda yapılan değişiklikle bankaların anonim şirket olarak kurulması ve sermayesinin %25’inden fazlasına sahip bir şirkete sınırsız kredi verebilecek olması, 1961 yılında Kurumlar Vergisi Kanunu’nda yapılan bir düzenleme ile holding sistemi içinde yer alan anonim şirketlerin mükerrer vergi ödemesinin önlenmesi, 1967 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunu ile vakıfların anonim şirketlerde pay sahibi olabilmesi ve bazı vergilerden muaf olabilmesi gibi yasal değişimlere paralel olarak holding şirketleri kurulmaya başlanmıştır. 1970 yılına kadar 18 holding şirketi kurulmuştur. 1970’ten sonra holding kuruluşu hızlanmış, 1976’ya gelindiğinde bu rakam 115’e ulaşmıştır²⁶⁶. Bu değişimde, 1960 sonrasında, sermaye birikiminin ulaştığı aşama ve mali kanunların holdingleşmede vergi tasarrufu sağlayacak biçimde değiştirilmesinin önemli rolü olmuştur²⁶⁷.

Şirketlerin Holding sistemleri oluşturmaya olanak veren yasal değişiklikler yapıldıktan sonra, Türkiye’de sermayenin yoğunlaşma süreci hızlanmış ve özel kesimde tekelleşme olgusu çok yüksek oranlara ulaşmıştır. 1980’li yıllara doğru gelindiğinde sermayenin belirli ailelerin elinde toplandığı görülmektedir. Bu yaygın olmayan bir girişimci yapısı anlamına gelmektedir.

1975 yılında yapılan bir araştırmaya göre 100 en büyük firma listesinde, 29’u büyük holdingle ait olmak üzere, 79 özel kuruluş bulunmaktadır. Bu 29 firma, 79 özel firmanın tüm satışlarının %46’sını gerçekleştirmekte, toplam istihdamının

²⁶⁵ Gevgilili, **a.g.e.**, s. 73

²⁶⁶ Tekeli, **a.g.m.**, s. 2391.

²⁶⁷ Gülten Kazgan, **Büyük Sermaye Gruplarının Türkiye Ekonomisindeki Yeri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt:9, 1985, s.2398

%40'ını karşılamaktadır.1980 yılına gelindiğinde en büyük 100 firma listesinde özel firma sayısı 72'ye düşmüştür. Bunlardan 38 tanesi büyük holdinglere aittir. 1975 yılı ile karşılaştırabilmek için ilk 79 özel firma ele alındığında, bunlar arasında bu holdinglere ait 42 firma bulunduğu görülmektedir. Bu 42 firmanın, 79 firmanın cirosu içindeki payı %55 olmuştur²⁶⁸.

Dönemde uygulanmış olan ithal ikameci sanayileşme modelinde her ne kadar tüketim mallarının ithalatı kısıtlansa da bu ithalat hacminin kısıtlanması anlamına gelmemelidir. Bu bir taraftan tüketim mallarının ithalatının azalması anlamına gelirken bir taraftan da teknoloji transferleri yolu ile yatırım malları ithalatının artması anlamına gelmektedir. İlk zamanlarda küçük ölçekli olarak devam eden yatırım mallarının ithalatı 1970'li yıllara gelindiğinde büyük ölçekli olmuş ve iç piyasanın büyümesine paralel olarak ileri üretim tekniklerini gerektiren türden gelişmiş teknolojilerin transferleri önemli bir döviz kaybına neden olmaya başlamıştır. Bu nedenle, 1960-1970 yılları arasında uygulanan ekonomik politikalara 'kolay' ithal ikameci, 1970-1980 yılları arasındaki ekonomi politikalara da 'ileri' ithal ikameci politikalar adı verilir. Türkiye'de ileri ithal ikameci politikaların uygulandığı 1970'li yıllarda buzdolabı, televizyon ve çamaşır makinesi gibi dayanıklı tüketim mallarının yanı sıra artık otomobilde üretilebilmiştir. Bu arada devlet yerli sanayinin gereksinimi olan ara malları üretimini karşılayarak ülkede 'ağır sanayi' hamlesini desteklediğini ve buna ek olarak da önemli ölçüde büyüyen ve genişleyen küçük ve orta boy işletmelerden oluşan yan sanayinin ortaya çıktığını görüyoruz. Farklı alanların ve fırsatların ortaya çıkması özel girişimciliği önemli boyutlarda tetiklemiştir.

1960-1980 yılları arasında hükümetler çalışan tüm kesimlerin gelirlerini artırıcı politikalar uygulamış ve bu yolla işçi, köylü, memur ve çiftçi gibi kesimlerin tüketim potansiyelini artırarak yerli sanayicinin her türlü malı satabileceği geniş bir iç Pazar oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca devletin çeşitli tarım ürünlerine uyguladığı taban fiyat politikalarıyla kırsal kesimin gelir düzeyi korunmuş ve bu yolla yerli sanayicinin pazar problemi çekmemesine çalışılmıştır. Bu arada sanayi üretiminin

²⁶⁸ Tekeli, a.g.e., s. 2395

milli gelir içerisindeki payı sürekli olarak artmaya başlamış ve büyük kentlerde yüksek teknoloji uygulayan ağır sanayi kuruluşları birer birer ortaya çıkmıştır.

İlk üç plan döneminde ekonomik verilere bakıldığında, GSMH'nın 1963-1978 arası 73.3 milyar TL değerinden, 209.8 milyar TL'ye çıkarak, yaklaşık iki kat arttığı görülmektedir.

Ancak ithal ikameci sanayileşme modeli zamanla tıkanmaya başlamıştır. Bu tıkanmanın çeşitli nedenleri olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle yerli sanayicinin kullandığı teknolojiyi sürekli olarak yurt dışından ithal etmek zorunda olması, ülke açısından önemli bir döviz kaybına neden olmuştur. 1960-1980 yılları arasında devlet daha çok yerli sanayicinin büyümesi ve iç pazarın genişlemesi için ithal ikameci sanayileşme politikalarını uygulamış ancak ihracatı artırmak için önemli bir girişimde bulunmamıştır. Bu ülkenin döviz gelirlerinin artmamasına neden olmuştur. Giderek büyüyen yerli sanayici iç piyasayı küçük görmeye başlamış ve artık dış pazarlara açılmak istemiştir. Bunun içinde dış ticaret ile ilgili yeni düzenlemeler gerekmekte ve ülke ekonomisinin dışa açılması bir zorunluluk haline gelmektedir. Ülkenin ekonomik darboğaza girmesine bağlı olarak ülke içinde siyasal ve toplumsal huzursuzluklar ortaya çıkmaya başlamış, artan grev ve lokavtlardan dolayı çalışma barışı bozulmuş, iç pazarın sınırlılığına ulaşılmasından dolayı sanayideki üretim, verimlilik ve kârlılık düşmeye başlamıştır. Bütün bunlara ek olarak, meclisin tüm bu sorunları çözemez hale gelmesi ülkeyi bir krizin eşiğine getirmiştir. Her yıl artan oranlarda dış ödemeler dengesinin açık vermesi, duraklamaya başlayan ihracatın ve yurt dışından gönderilen işçi dövizlerinin bu açığı kapatmada giderek yetersiz kalması, önemli bir döviz sıkıntısını beraberinde getirmiştir.

Döviz sıkıntısı yerli sanayicisinin artık yurt dışından teknoloji transfer edememesi gibi önemli bir sorunuda beraberinde getirmiştir. Bu da üretimin artırılmamasına yol açmıştır. Dolayısıyla yerli sanayicinin kârlarının artan oranlarda düşmeye başlaması sendikaların yüksek ücret taleplerinin karşılanmasında önemli sorunlar doğurmuştur. Sendikalar 1961 anayasasının sağlamış olduğu demokratik haklarından dolayı işverene karşı oldukça güçlü bir şekilde örgütlenmiştir. 1971

askeri müdahalesi demokratik ve siyasal hakların sınırlandırılması yolu ile yükselen toplumsal muhalefeti frenlemeye çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır.

Ayrıca 1970'lerin başında dünyada yaşanan petrol krizi, 1974 Kıbrıs askeri müdahalesi, ardından Türkiye'ye uygulanan ambargo yaşanan döviz kaybının daha ciddi boyutlara taşınmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin ışığında varılabilecek en önemli nokta, girişimciler için oldukça zor ve istikrarsız koşulların oluşmaya başlamış olmasıdır. Söz konusu koşullar özel girişimcinin işini oldukça zorlaştırmış, hatta neredeyse tıkanma noktasına getirmiştir. Özellikle 1970'li yılların sonuna doğru, özel sektör yatırımlarının yanı sıra kamu yatırımlarını da neredeyse durma noktasına getirmiştir.

1978- 1979'a gelindiğinde ekonomi daha önce yaşamadığı kadar ağır bir bunalımın içine sürüklenmiştir. Ödemeler bilançosu açıkları, döviz darboğazının şiddetlenmesi, yıllık ortalama %18'in üzerinde seyreden enflasyon, sanayide döviz ve enerji sıkıntısı nedeniyle eksik kapasite kullanımı ve artmaya başlayan işsizlik oranı bu şiddetli bunalımın en şiddetli göstergeleri olmuştur.

1970'li yılların şiddetli bir krizle noktalanmış olmasına karşın, Türkiye'de çok büyük değişimler de ortaya çıkmıştır. İmalat sanayiinde büyük çapta yeni kapasiteler yaratılmış, özel imalat sanayi hızla gelişmiş, özel banka sayısı artmış, tarım önemli bir sıçrama yapmıştır. Ayrıca ekonomide güçlü holdingler oluşmuş, bunlar hemen her alanda değişik üretim faaliyetlerinde kök salmıştır²⁶⁹.

2.2.6. 1980'den Günümüze Girişimcilik

1970'li yılların ikinci yarısı dünya ekonomisinde ve siyasal arenasında radikal dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Petrol fiyatlarındaki şok yükselmeleri takiben yaşanan stagflasyon krizi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın olarak uygulanan Keynesçi iktisat politikalarının sorgulanmasına yol açmış ve kısa sürede Yeni Klasik Okul'un reçeteleri sihirli bir formül gibi karşılanmıştır. Yeni Klasik

²⁶⁹ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 119.

okullara mensup iktisatçılar piyasaların serbestleştirilmesini, ekonomik dengelerin oluşumunun piyasanın işleyişine bırakılmasını, devlet müdahalesine ve katılımcılığına son verilmesini istemişlerdir. Yeni Klasik politikaların benimsenmesi tüm ülkelerde devletin ekonomideki yerinin daraltılması, bu amaçla piyasalara doğrudan müdahalelerin kaldırılması ve özelleştirme, dış ekonomik ilişkilerde serbestleştirme uygulamalarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Uluslararası işbirliği ve iletişim olanaklarının yoğunlaşması, küreselleşme veya Globalizasyon adıyla neredeyse kutsanmıştır²⁷⁰.

Türk özel sektörünün sanayi ve ticarete, 'ekonomiye' ilk büyük girişi 1950'li yıllar ise; ikinci ve daha büyük, daha global girişi de 1980'li yıllar olmuştur. Çünkü tıpkı 1950'lerde olduğu gibi, 1980'lerde de çok net ve devrim niteliğinde değişimler yaşanmıştır²⁷¹.

1980 yılı hem Türkiye hem de diğer ülkeler açısından önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu dönemden itibaren tüm dünyada etkisini hissettiren küreselleşme olgusu tüm ülke ekonomilerini derinden etkilemiştir. Küreselleşmenin ivme kazandığı bu süreçte ülke ekonomileri sınırlarını sermayeye açma yönünde bir takım liberal politikaları hayata geçirmişlerdir.

1930'ların ilk yarısında benimsenen devlet önderliğinde içe yönelik sanayileşme modeli, 1950'den sonra karma ekonomi anlayışı içinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu modelin 1970'lerin sonlarına doğru tıkanması ve bunun da etkisiyle oluşan kısa dönem istikrarsızlık sonucu Ocak 1980'de dışa yönelik sanayileşme stratejisini geçişi de amaçlayan köklü bir ekonomik program uygulamaya konmuştur.

1980'li yıllarla birlikte Türkiye'de ekonomik büyüme stratejisi önemli bir değişim geçirmiştir. 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci büyüme stratejisi terk edilerek dışa açık büyüme stratejisi uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde uygulanan büyüme stratejisi, temel olarak, verimlilikte artış sağlamaya ve ekonominin rekabet gücünü artırmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, piyasa

²⁷⁰ Yenal, a.g.e., s. 241.

²⁷¹ Özdemir, a.g.e., s. 27

ekonomisinin kurumsallaşması yönünde adımlar atılmıştır. Ekonominin dış rekabete açılması, kamunun doğrudan üretim faaliyetlerinden çekilerek altyapı yatırımlarına yönelmesi ve mali piyasaların serbestleştirilmesi piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde atılan başlıca adımlardır²⁷².

1980 Programının ana hedeflerinden biri piyasa ekonomisinin işlevini arttırılmaya çalışılmasıdır. Bu doğrultuda fiyat denetimleri büyük ölçüde kaldırılması atılan ilk önemli adımı oluşturmuştur. Kamu kesiminin imalat sanayi üretimi içindeki rolünün azaltılması amacıyla bu kesimin giderek enerji, ulaşım, sulama ve tarım yatırımları üzerinde yoğunlaşması ana prensibi benimsenmiştir. Bu prensip çerçevesinde mevcut kamu projeleri çok büyük ölçüde kısılmış ve bu kesimin özellikle ağır imalat sanayi alt sektörlerindeki yeni yatırımlarına dar sınırlar getirilmiştir. Bunun gibi, bu kesime tanınan vergi, kredi ve gümrük kolaylık ve ayrıcalıklarına son verilmiştir. En son yayınlanan Altıncı Beş Kalkınma Yıllık Planı, (1989-1992) kamu kesiminin imalat sanayi yatırımlarının yalnız kalkınmada öncelikli yörelerdeki yatırımlarla sınırlı kalacağı ilkesini benimsemekte ve imalat sanayi yatırımlarında öncülüğün özel sektöre bırakıldığını yinelemektedir. Daha önemlisi mevcut kamu işletmelerinin bir kısmının zaman içinde özel kesime aktarılması üzerinde önemle durulan bir amaç olarak belirilmiş ve son birkaç yılda bu yönde somut bazı adımlar atılmıştır. Böylelikle sanayileşme kamu sektörü ilişkisi bu kesimin özelleştirilmesi ve kamu işletmelerinin verimlilik bazında yeniden düzenlenmesiyle sınırlı kalmıştır.

Dönemde bir diğer önemli gelişme yabancı sermaye yatırımları üzerindeki kısıtlayıcı uygulamaların kaldırılması ve yabancı sermaye yatırımlarını özendirmek amacıyla kapsamlı önlemler alınmış olmasıdır. Kurumsal düzlemde bir önemli gelişme de önceki dönemde sanayileşme sürecinde etkin bir rol oynamış olan planlamanın etkisinin azaltılmış olmasıdır.²⁷³.

²⁷² **Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler (1980-2001), Tahminler (2002-2005)**, Devlet Planlama Teşkilatı, 2002.

²⁷³ Fikret Şenses ve Arman Kırım, Türkiye’de 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar-Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayinin Yeniden Yapılanma Gereklere, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 18 (1-2), 1991, s. 111-142

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi de 1980 sonrası ana ilkelerinden bir diğeridir. Bu dönemde ihracat çeşitli uygulamalarla teşvik edilmiş ve kolaylaştırılmaya çalışılmış, ithalatta ise kademeli olarak liberasyon uygulanmıştır. 1980 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen büyük devalüasyonun ardından, Mayıs 1981’de günlük kur ayarlamaları esasına dayalı ’’kaygan kur’’ politikası izlemiştir. Bunlara ek olarak ihracat düşük faizli krediler, gümrüksüz girdi ve vergi iadesi gibi önlemler yoluyla desteklenmiş, ihracata yönelik yatırımlar özendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ihracat mevzuatının basitleştirilmeye çalışılması ve bazı bürokratik engellerin kaldırılması da, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine uygun adımları oluşturmaktadır. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi dönemin başta gelen özel girişimi destekleyici politikalarından olmuştur.

Dönemde uygulamaya sokulan 24 Ocak İstikrar Programı’nın temel felsefesi, ekonomide devlet müdahalesinin en aza indirilerek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmasıdır. Devletin yerini özel kesimin alması, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde, idari kararların değil, fiyat mekanizmalarının belirleyici olması amaçlanmıştır. Bu temel amacın gerçekleşmesi için, mal ve faktör piyasa fiyatlarına müdahalenin kaldırılması gerekmiştir. 24 Ocak 1980 Programı ve devamında alınan kararlarda, bu yönde mesafe alındığı söylenebilir²⁷⁴.

24 Ocak paketi girişim özgürlüğü yolu ile kalkınmayı amaçlamıştır. Girişimcilik bu süreçte güçlenme aşamasına geçmiş, sadece yurtiçi değil, faaliyetlerini yurt dışına da taşımıştır. Ancak dönemde uygulanan bazı politikalar bu süreç ile paralel gidecek bir yozlaşma sürecini de başlatmıştır. Örneğin 1982 Anayasası ile sendikalar, sivil toplum örgütleri ve kooperatifler şiddetli baskı altına alınmıştır. Kamu bankalarının denetim dışı bırakılması, servet beyanının kaldırılması; mevduat sertifikası, sırdaş hesap gibi isimsiz hesapların açılması ile kara para aklama işinin kolaylaştırılması bu dönemin farklı uygulamalarıdır. İhracatı arttırabilmek için yapılan mali teşvikler hayali ihracat örneklerini arttırmıştır²⁷⁵.

²⁷⁴ İsmail Şiriner ve Yılmaz Doğru, **Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası, 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006, s.156.

²⁷⁵ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 125-126

Üretimde büyümenin durduğu ve yüksek enflasyonlu bir iktisadi ortama sahip bu dönemde, sermaye sınıfları için artığı paylaşmanın geleneksel mekanizmaları olan kredi, döviz tahsisi, vergi teşvikleri gibi uygulamalar önemini yitirmiş, yasa dışı stokçuluk ve karaborsa gibi faaliyetler ile artıktan alınan payı yükseltme eğilimi artmıştır. Bu konu söz konusu alanlarda farklı bir girişimci sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca artığı yükseltme isteği ve bu doğrultuda gerçekleştirilen talepler, sermaye-işgücü ilişkisinin dengesini bozmuş, sermaye lehine bir tavır sergilenmesine yol açmıştır. Dönemin başında gerçekleştirilen askeri darbe ile, 24 Ocak kararları ile başlayan politika seçimleri, 1977-1979 krizine sermayenin talepleri doğrultusunda yanıt verebilecek biçimde seçilmiştir. Dönemde sendikal faaliyetler büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Boratav ilgili dönemi, “Sermayenin karşı saldırısı” olarak tasvir etmektedir²⁷⁶.

Sendikal faaliyetlerin sınırlanması reel ücret düşüşü ile sonuçlandığından, dönemde çalışan kesimin iktisadi durumu bozulmuştur. Bu gelişmenin girişimciye sermaye birikimi açısından büyük fayda sağladığı açıktır.

1980 sonrası dönemde girişimcilik ortamını etkileyen önemli uygulamalardan biri de özelleştirmelerdir. Kamu sektörünün kontrolü altındaki bir birimin, özel sektörün kontrolü altına verilmesi olarak tanımlanabilen Özelleştirme uygulamaları 1980 sonrasında yoğunlaşmıştır. Özelleştirme uygulamaları, 1970'li yıllarda kapitalist ekonomilerin içine düştükleri krizden çıkmak için 1980'li yılların başında ulusal yönetimlerin gündemine gelen bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Türkiye özelinde, özelleştirmenin ekonomik amaçları olarak serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek ve ona işlerlik kazandırmak olduğu, sosyal amaçları olarak ise sermaye mülkiyetini tabana yaymak suretiyle servetin geniş kitlelere yayılmasını sağlamak olarak tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal ve ekonomik amaçların yanında; sermaye piyasasını geliştirmek, KİT'lerin Hazine ve Merkez Bankası üzerindeki yükünü hafifletmek, KİT'lerdeki gizli işsizliği ortadan kaldırmak,

²⁷⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Yayınları, 2007, s.146-149

yatırımcı sermayenin ülkeye girişini temin etmek ve devlete gelir sağlamak nihai hedef olarak gösterilmiştir²⁷⁷.

Dünyada özelleştirme uygulamalarının son yıllarda hız kazandığı ve uygulamada özellikle dört sektörün başı çektiği görülmektedir. Özelleştirme yoğunlaştığı bu sektörler ise, telekomünikasyon, bankacılık-sigortacılık, enerji ve kamu hizmetleri sektörleridir. 1994-1995 yılları itibariyle telekomünikasyon, bankacılık-sigortacılık, enerji ve kamu hizmetleri sektörleri başta olmak üzere, dünyada kamu ve kamu ortaklığındaki işletmelerin satışından beklenen özelleştirme geliri 90 milyar doları aşmaktadır. Bu gelirin 50 milyar doları Avrupa, 20 milyar doları Latin Amerika, 15 milyar doları Asya ve 7 milyar doları da diğer ülkelerden elde edilecektir²⁷⁸.

Özelleştirme uygulamaları 1980 sonrası ülkemizi de etkilemiş ve bu süreçte 24 Ocak kararları kilometre taşı olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de uygulanacak özelleştirme çalışmalarına yön verecek bir ana plan hazırlanmış, bu planın hazırlanmasında IMF, Dünya Bankası ve bir kısım uluslararası finans kuruluşlarının etkisi ve Dünya Bankasının parasal desteği olmuştur. Plan Mayıs 1986'da hükümete sunulmuştur²⁷⁹. Ayrıca 1994 yılında 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında özelleştirme ve devletin rolünün yeniden belirlenmesine ilişkin somut ve net ifadeler yer almıştır.

Ekonomiyi ve özellikle finans kesimini serbestleştirme sürecinde özel kesimde giderek artan rizikoları gidermenin veya azaltmanın çeşitli yolları geliştirilmiştir. Bunun bir yolu özel zararları kamulaştırmak ve kamusal yararları özelleştirmek olmuştur. Bu eğilim ülkemizde özellikle 1980 sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu durum dışa açılma ve serbestleşme süreci ile beraber artan küreselleşme ve dış rekabet kavramları ile açıklanabilir. Küresel rekabet girişimcinin ve sermayenin güçlülüğüne dayanmaktadır. Girişim gücünün ve sermayenin yüceltilmesi ve toplumlarda öncelik

²⁷⁷ Coşkun Can Aktan, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları**, İstanbul: TÜSİAD Yayını, 1992, s. 11.

²⁷⁸ Muharrem Afşar, **Türkiye'de KİT'lerce Özelleştirme ve Verimlilik İlişkisi**, Eskişehir; Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, 1999, s.140-141.

²⁷⁹ Bülent Serim, **Anayasa ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Özelleştirme**, Ankara, 1996, ss. 48-49

aldığı yenedünyanın yeni koşullarında yerli ve yabancı sermayeyi öncelikle koruma altına alma 1980’den bu yana hükümetlerin yaygın uygulamasına dönüşmüştür²⁸⁰.

Dış dünyadan yansıyan rizikoların artışı Türkiye’de hükümetleri giderek artan oranlarda yerli girişimciyi ve sermayeyi koruma zorunluluğunda bırakmıştır. Oysa ulusal pazarın denetim altında olduğu 1930- 1980 arasında, iç talep düzeyinin yeterli olması çok daha önem taşımış, yükselen reel ücretler ve tarım fiyatları iç pazarı genişleterek yerli girişimci ve sermayenin gelişmesini sağlamıştır²⁸¹.

Hükümetin bu dönemde uyguladığı riski kamulaştırıcı politikalardan biri kur garantisi tanınması ve kur farklarından zora giren firmalara TCMB’nin orta vadeli kredi açması olmuştur. Bunlar hem devlete yük getirmiş hem de dövizli kredi ödemelerinin riskini de devlet üstlenmiş olmuştur. Bir diğer politika ihracatı desteklemek üzere yapılan devalüasyonlar ve ihracatı arttırmak amacı ile verilen vergi iadeleri olmuştur. Bu uygulamaların özel girişimciyi destekleyici yönü kuşkusuz olmakla birlikte, asıl amaç üretimin artarak devamı suretiyle döviz gelirlerinin arttırılmasını sağlamak olarak görünmektedir.

Faiz oranlarının 1981’de serbestleşmesini izleyen dönemde faiz oranları artmış, bu alan ile ilgili işler cazip hale gelmiştir. İç piyasadaki daralmalar sonucu sıkışan işadamları faiz hadlerini düşünmeden borçlanmış ve neticede 1982- 1983 yıllarında ciddi bir para piyasası krizi yaşanmıştır. Sadece işadamları değil, yüksek faizin cazibesine kapılan bir çok vatandaş da parasını faize yatırmıştır. Krizin sonucunda çok sayıda büyük ve küçük banker ve Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, İşçi Kredi Bankası, Bağbank gibi küçük bankalar iflas etmiştir. Bu bankalardan İşçi ve Kredi Bankası İşbankası’na, diğer dört banka ise iştirakleri ile birlikte Ziraat Bankası’na devredilmişlerdir. Türkiye Sınai ve Kalkınma Nankası İş Bankası iştiraki ile kurtarılmıştır. Zor durumda kalan diğer birçok banka Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu’ndan düşük faizli, orta vadeli iştirak kredisi temin etmiş, bazı şirketlere vergi

²⁸⁰ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss 125-126.

²⁸¹ Kazgan, **a.g.e.**, ss. 225-226

erteleme olanağı sağlanmıştır. Bu krizde üstlenilen bu maliyetlerin GSMH'daki payı %2.5 olarak hesaplanmıştır²⁸².

1980'li yıllarda devam eden başka bir destek politikası da bazı şirketlerin KİT'lerin iştirakleri ile kurtarılması olmuştur. Koç Grubu firması Asil Çelik'in Ziraat Bankası iştiraki olması, Toprak Holding firması Paktaş'ın önce Hazine'ye sonra Sümerbank'a satılması, Başak Grubu'nun Anadolu Bankası tarafından kurtarılması bu örneklerden bazılarıdır.

Aşağıda Tablo 5'de 2000 yılı itibari ile özelleştirme uygulamaları sonucu bütün payları özel sektöre devredilmiş kuruluşlar yer almaktadır. Tabloda yer alan işletmelerin finans, inşaat, iletişim, kimya ve gıda gibi çok çeşitli sektörlerde yer aldıkları görülmektedir.

Tablo 5. Özelleştirme İşlemleri Sonucu Hiç Kamu Payları Kalmayan Kuruluşlar

	Özelleştirilen Pay(%)		Özelleştirilen Pay (%)	
1	Adıyaman Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	71 Kepez Elektrik A.Ş.	43,68
2	Anadolubank A.Ş.	100,00	72 TELETAS	43,29
3	Aşkale Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	73 Telekomünikasyon A.Ş.	42,22
4	Bozüyük Seramik San. Tic. A.Ş.	100,00	74 Migros Türk T.A.Ş.	40,00
5	ÇİTOSAN T.Çimento ve Toprak San. A.Ş.	100,00	74 İstanbul Demir Çelik Sanayi A.Ş.	40,00
6	Denizbank A.Ş.	100,00	75 Biga Yem Fabrikası A.Ş.	40,00
7	Denizli Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	76 Aksaray Yem Fabrikası A.Ş.	40,00
8	Ergani Çimento Sanayi A.Ş.	100,00	77 SUNTEK Ağır Isı Sanayi A.Ş.	39,00
9	Etibank Bankacılık A.O.	100,00	78 AEG Eti Elektrik A.Ş.	38,96
10	Filyos Ateş Tuğlası Sanayi A.Ş.	100,00	79 Türkkablo A.O.	38,00
11	HAVAŞ Havaalanları Yer Hiz. A.Ş.	100,00	80 Kars Yem Fabrikası A.Ş.	37,07
12	İskenderun Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	81 Bolu Çimento Sanayi A.Ş.	35,54
			82 Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.	33,73

²⁸² Artun T., **Türk Mali Sistemi, 1980- 1984: Değişim ve Maliyeti, Birakınız Yapsınlar, Birakınız Geçsinler**, Ankara, 1985, ss. 35- 71

13	Karabük Demir Çelik Müessesesi	100,00	83	Çimhol Çimento ve Yarı Mam. San. Holding	30,42
14	Kars Çimento Sanayi ve Tic.A.Ş.	100,00	84	Polinas Plastik Sanayi T.A.Ş.	30,00
15	Konya Krom Man. Tuğla San. Tic. A.Ş.	100,00	85	Güneş Sigorta A.Ş.	30,00
16	Kurtalan Çimento Sanayi Tic. A.Ş.	100,00	86	Çorum Yem Fabrikası A.Ş.	30,00
17	Ladik Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	87	ALTEK Elek. Sant. Tes. İşlet. Ve Tic. A.Ş.	30,00
18	Lalapaşa Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	88	Çelik Halat ve Tel Sanayi A.Ş.	29,57
19	Ordu Boya Sanayi A.Ş.	100,00	89	MEKFA Ticaret A.Ş.	28,00
20	ORÜS Orman Ürünleri A.Ş.	100,00	90	Çamsan Ağaç Sanayi T.A.Ş.	26,83
21	Sisas Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	91	Çukurova Elektrik A.Ş.	25,40
22	Sümerbank A.Ş.	100,00	92	ÇANTAŞ Çankırı Tuz Ürün Üre. ve Dağ. A.Ş.	25,00
23	Şanlıurfa Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	93	Toros Zırai İlaç ve Pazarlama A.Ş.	25,00
24	Trabzon Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	94	SAMAŞ Sanayi Madenleri A.Ş.	25,00
25	Türkiye Süt Ürünleri A.Ş.	100,00	95	Bandırma Yem Fabrikası Ltd. Şti.	24,62
26	USAŞ Uçak Servisi A.Ş.	100,00	96	Konya Şeker Fabrikası A.Ş.	24,00
27	Van Çimento Sanayi T.A.Ş.	100,00	97	YEMTA A.Ş.	20,00
28	Yarımca Porselen Sanayi T.A.Ş.	100,00	98	Metal Kapak Sanayi A.Ş.	18,66
29	YEMSAN Yeni Sanayi A.Ş.	100,00	99	Tat Konserve Sanayi A.Ş.	17,27
30	Deniz Nakliyat A.Ş.	99,99	100	OBİTAŞ İnşaat ve Tic. A.Ş.	16,7
31	Sisas Demir Çelik İşletmeleri A.Ş.	99,99	101	Pancar Motor Sanayi A.Ş.	18,00
32	PETLAS Lastik Sanayi A.Ş.	99,92	102	Fruko Tamek Meyve Suları San. A.Ş.	15,66
33	Güven Sigorta T.A.Ş.	99,91	103	Manisa Yem Fabrikası A.Ş.	15,00
34	Trakya (Pınarhisar) Çimento San. T.A.Ş.	99,90	104	İsparta Yem Fabrikası A.Ş.	15,00
35	Elazığ Çimento Sanayi T.A.Ş.	99,89	105	TUNGAŞ Tunceli Gıda Sanayi A.Ş.	15,00
36	Çorum Çimento Sanayi T.A.Ş.	99,85	106	DİTAŞ Doğan Yedek Parça İmalat A.Ş.	14,73
37	KÖYTEKS Yatırım Holding A.Ş.	99,84	107	ABANA Elektromekanik San. A.Ş.	13,50
38	Niğde Çimento Sanayi T.A.Ş.	99,84	108	Şeker Sigorta A.Ş.	13,37
39	Bartın Çimento Sanayi T.A.Ş.	99,79	109	Kayseri Yem Fabrikası A.Ş.	13,33
40	Gaziantep Çimento Sanayi T.A.Ş.	99,73	110	TOE Türk Otomotiv Endüstrileri A.Ş.	10,31
41	TESTAŞ T.Elektronik	99,62	111	Şekerbank A.Ş.	10,00

42	San. Tic. A.Ş. Söke Çimento Sanayi T.A.Ş.	99,60	112	Pancar Ekicileri Birliği A.Ş.	10,00
43	Afyon Çimento Sanayi T.A.Ş.	99,60	113	Aroma Bursa Meyve Suları San. A.Ş.	9,17
44	Ankara Çimento Sanayi T.A.Ş.	99,30	114	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	5,24
45	KUMAŞ Kütahya Manyezit İşl. A.Ş.	99,28	115	Ege Et ve Mamülleri Yem San. Ve Tic A.Ş.	7,71
46	GİMA Gıda ve İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	98,53	116	Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş.	5,80
47	ÇİNKUR Çinko Kurşun Metal San. A.Ş.	98,41	117	Pınar Entegre Et ve Yem San. A.Ş.	5,76
48	Balıkesir Çimento Sanayi A.Ş.	98,30	118	Tamek Gıda Sanayi A.Ş.	5,54
49	Meysu A.Ş.	96,15	119	Hektaş Ticaret T.A.Ş.	5,47
50	Gümüşhane Çimento Sanayi T.A.Ş.	95,46	120	Layne Bowler Dik Türbin Pomp. A.Ş.	4,17
51	NİMSA Niğde Mey. Su ve Gıda San. A.Ş.	92,67	121	Ankara Halk Ekmek ve Un Fabrikası A.Ş.	3,80
52	ANSAN Ankara Meşrubat Sanayi A.Ş.	88,33	122	Sivas Yem Fabrikası A.Ş.	3,57
53	KÖYTAŞ Köy Tarım Makinaları A.Ş.	85,59	123	Hascan Gıda Endüstrisi A.Ş.	3,40
54	Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi	84,50	124	Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş.	3,33
55	Güneysu A.Ş.	67,31	125	MAKSAN Malatya Makine Sanayi A.Ş.	2,50
56	Adana Kağıt Torba Sanayi T.A.Ş.	60,00	126	ÇESTAŞ Çukurova Elektrik San. A.Ş.	2,29
57	Bursa Soğuk Depoculuk Ltd.Şti.	52,00	127	Balıkesir Pamuklu Dokuma San. T.A.Ş.	1,25
58	İpragaz A.Ş.	51,00	128	İMSA İstanbul Meşrubat Sanayi A.Ş.	1,01
59	Ray Sigorta A.Ş.	49,65	129	Liman İşletmeleri ve Nak. San. ve Tic. A.Ş.	0,84
60	ÇEMAŞ Döküm Sanayi A.Ş.	49,61	130	Ülfet Gıda ve Sabun San. A.Ş.	0,68
61	Ünye Çimento Sanayi T.A.Ş.	49,21	131	MAN Kamyon vs Otobüs San. A.Ş.	0,37
62	Çaybank A.Ş.	49,00	132	OYTAŞ İç ve Dış Ticaret A.Ş.	0,05
63	NETAŞ Northern Elektrik Telekom A.Ş.	49,00	133	Ceyhan Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,04
64	BİNAŞ Bingöl Yem San. A.Ş.	47,50	134	Dayan Konserve San. Ve Ticaret A.Ş.	0,04
65	Adana Çimento Sanayi T.A.Ş.	47,28	135	Karadeniz Çimento Kireç ve Ürün. San. A.Ş.	0,01
66	Mardin Çimento Sanayi A.Ş.	46,23	136	Aydın Tekstil İşletmesi A.Ş.	0,015
67	Eskişehir Yem Fabrikası A.Ş.	45,00			
68	Trakmak Traktör ve	45,00			

69	Zirai Mak. A.Ş. PAN Tohum Islah ve Üretim A.Ş.	43,93	
70	Konya Çimento Sanayi A.Ş.	43,91	

Kaynak: Ayhan Sarisu, “Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Özelleştirme”, **Asomedy**, Ankara; Kozan Ofset, Temmuz-2000, s.24

Türkiye’de bu uygulamalar ile genel anlamda özel sektörün işletmecilik anlayışı egemen kılınmak istenmiştir. Özelleştirme uygulamaları Türkiye’de özel girişimciliğin önünü açan ve besleyen başlıca politikalardan biri olarak kabul edilebilir.

Sadece özelleştirme uygulamaları ile değil, mevcut özel işletmelerinde gelişmesiyle, 1985 yılına gelindiğinde, Türkiye sanayinin en büyük 500 şirketinden 406 tanesi özel sektöre ait bulunmaktadır. Bu firmaların da 126’sı 25 sermaye grubu ya da aileye aittir. Sanayi iktidarının bu 25 ortağı en büyük 406 şirketin satışlarında %53 paya sahiptir. Söz konusu büyük firmaların toplam bilanço kârında ise 5 büyüğün payı %58’e ulaşmaktadır²⁸³.

1970 ve 1981 yıllarında ilk 100 sanayi şirketi arasına giren özel ve kamu şirketlerinin sayılarına baktığımızda, 1970 yılı itibariyle ilk 100 firmada 84 firma olduğunu görmekteyiz. 1981 yılında ilk 100 sanayi şirketine giren özel şirket sayısı 74’e inmiştir. Özel kesimdeki bu azalmada KİT’lerin payı bulunmaktadır. 1970 yılında 17 büyük sermaye grubundan ilk 100 şirket içerisine giren şirket sayısı 26, 1981 yılında en büyük 15 sermaye grubundan ilk 100 şirket içerisine giren şirket sayısı 40’a ulaşmıştır²⁸⁴.

1980’li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye, kendi iktisat tarihinin ayrılmaz bir parçası olan ‘dinamik bir girişimci sınıf yetiştirme’ hedefinin gerçekleştiğine tanık olmuştur. Yaşanılan dönemin dünyası da bu sınıfı büyümenin motoru olarak göklere çıkarmaktadır. İttihat ve Terakki’nin öncü sınıf olarak yetiştirmeyi amaçladığı ‘milli\Müslüman burjuva-milli bankacılar’, Cumhuriyet yönetiminin baştan itibaren programın baş hedeflerinden biri saydığı özel girişimci sınıf kısa

²⁸³ Mustafa Sönmez, **Kırk Haramiler:Türkiye’de Holdingler**, İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 1987, s:22

²⁸⁴ Gülten Kazgan, **Büyük Sermaye Gruplarının Türkiye Ekonomisindeki Yeri**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt:9, 1985, s. 2401

sürede ortaya çıkamamıştır. 1960'lı yıllarda ancak devlet kontrolünde ilk tomurcuklarını verebilmiş, 1970'li yıllarda epey varlık gösterebilmiştir. Buna karşılık son dönemde öyle bir patlama göstermiştir ki, yaptığı işlerle ulusal sınırları da aşmış ve dünya coğrafyasına yayılmıştır²⁸⁵.

Bir zamanlar İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentleri ve çevrelerini aşamayan özel girişimciler, bu kez Anadolu Kaplanları olarak birçok kente yayılmıştır. Çorum, Denizli, Kayseri, Gaziantep, Bursa, Konya Eskişehir gibi iller yeni sanayi merkezler olmuştur. Bunları yaratan ise çoğu zaman yerel olarak yetişmiş girişimciler olmuştur²⁸⁶. Anadolu Kaplanları kavramı aslında Asya Kaplanları söyleminin bize uyarlanmış halidir. Asya modelinde devlet ulusal firmalara öncelik vermiş, bunların ulusal alanda rekabet gücü kazanabilmesi için büyümelerini teşvik etmiş, yüksek tarifelerle iç piyasayı korumuş ve işçi ücretlerini düşük tutmuştur. Türkiye'de 1980'lerden itibaren gelişen ve 1990'larda Anadolu Kaplanları adlandırmasıyla kamuoyuna tanıtılan KOBİ nitelikli kaplanlar ise Asya Kaplanları'na göre çok daha küçük kalırlar ve onların üretim ve ticaret iklimine göre çok daha değerli bir girişim ve başarı öyküsü olarak ele alınmalıdırlar²⁸⁷.

1980'li yılların önemli bir özelliği girişimci sınıf ideolojisinin öncelikle ekonomik konularda toplum hayatına önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak kadar egemen olmasıdır. Alternatifi yoktur iddiasıyla kamuoyuna sunulan yeni ekonomik modelin birçok ögesi zaman içinde sistemli slogan ve klişeler biçiminde çeşitli toplum kesimlerine benimsetilmiştir²⁸⁸. Bu süreç günümüze dek sürmüş, özellikle 1983 yılında iktidara gelen partinin bu noktada ısrarcı politikaları ile girişimci sınıf oldukça büyümüştür.

Bugünkü anlamda girişimciliğin ülkemizdeki seyri genel olarak üç safhadan oluşmaktadır. Osmanlı'nın son döneminden başlayıp Cumhuriyet devrinde de devam eden süreç birinci safhayı oluşturmaktadır. Bu safhada temel gaye; dış rekabet karşısında yerli girişimciliği koruma ve ülke insanında girişimci ruhu geliştirme

²⁸⁵ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 293

²⁸⁶ Kazgan, **a.g.e.**, s. 294

²⁸⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 9

²⁸⁸ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Yayınları, s.156.

olmuştur. İkinci safhayı oluşturan 1980 sonrasında ise, gelişen girişimciliğin dışa açılması ve ihracatçı yapılması öncelenmiştir. Üçüncü safhayı oluşturan 2000'li yıllara gelindiğinde, ülke insanının girişimci ruhu harekete geçirilmiş ve ihracatçı olması sağlanmıştır²⁸⁹.

2.3. Bankacılık Sektörünün Girişimciliğe Katkıları Bağlamında Değerlendirilmesi

2.3.1. Girişimcilikte Sermaye ve Kredinin Önemi

Girişimci açısından karar aşamasından itibaren en önde gelen sorunlardan biri sermaye ve kredi olanaklarıdır. Türkiye'de de girişimcilerin sorunları konusunda yapılan saha çalışmalarında finansman sorunu, listedeki birincilik sırasını diğer sorunlara göre büyük bir farkla korumaktadır. Bu durum Türkiye'de dağıtılan toplam kredilerin sadece %5'inin küçük ve orta boy işletmelere tahsis edildiği, bu oranın ABD ve Almanya'da %35'i aştığı, Japonya'da %50'yi bulduğu gibi istatistiki bilgilerle tanımlandığında, finansman sorunu ile ilgili ulaşılan sonuç tartışılmadan kabul edilmesi gereken bir Türkiye gerçeğidir²⁹⁰. Ayrıca Dilek Çetindamar'ın anket çalışmasında, gelecek beş yıl içerisinde yatırım yapmayı düşünmeyen girişimcilerin % 27'si kredi maliyetlerinin yüksekliği, % 19'u ise faiz oranlarındaki değişimleri sebep olarak göstermektedir²⁹¹.

Girişimcilere tahsis edilen kredi oranlarının GSMH'ya oranlarını incelediğimizde sorunun biraz daha belirginleştiğini görmekteyiz. Türkiye'de toplam ulusal kredi miktarı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında düşüktür. Türkiye'de özel sektöre verilen kredilerin GSYİH'ya oranı 1980 yılında % 13.6'dır. Bu oran aynı yıl ABD'de %78.5 olarak görünmektedir. 1999 yılında bu oran Türkiye'de %22.5 olarak görünmektedir. ABD'de ise % 145 gibi bir orana ulaşmıştır. Dilek Çetindamar'ın yukarıda bahsettiğimiz belirli ekonomik büyüklükleri farklı 7 ülke ile karşılaştıran çalışmasında, %22.5 olarak belirtilen oranın yalnızca Meksika'dan daha iyi konumda

²⁸⁹ Ömer Bolat," Üçüncü Safhadaki Girişimciliğimiz ve Geleceği", <http://girisim.comu.edu.tr> , (18.05.2009).

²⁹⁰ Tamer Müftüoğlu, Yılmaz Ürper, Mehmet Başar ve Tuğberk Tosunoğlu, **Girişimcilik**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 167.

²⁹¹ Dilek Çetindamar, **Türkiye'de Girişimcilik**, İstanbul: Tüsiad Yayınları, 2002, s.65

olduğu görünmektedir. Toplam ulusal kredi miktarı karşılaştırmasında, yalnızca 6 milyon nüfuslu İsrail ile Türkiye hemen hemen aynı oranlarda kredi miktarına sahiplerdir. Bankalardan sağlanan kredilerin GSYİH'ya oranına bakıldığında 1999 yılında %49 olan oran yine yalnızca Meksika'dan yüksektir. Aynı oran, Güney Kore ve İsrail'de Türkiye'nin yaklaşık iki katına yakın, ABD'de ise % 164 dolaylarındadır²⁹².

İngiltere'de ise 1980'de özel sektöre açılan kredilerin GSYİH'ye oranı % 50'den azdır. Türkiye'de on iki ayın ortalaması olarak alınan özel sektöre bankalarca verilen kredilerin GSYİH içindeki payının 1990 yılında % 10 olduğunu görüyoruz. Bu oran 1994-1995'te yüzde 10 olarak seyretmiş, daha sonra 1998'de yüzde 18'e kadar yükselmiştir. 2000 yılı gerçekleşmesi ise %17.4'tür. Bu özetlenen tablo bize iki gerçeği işaretlemektedir. 1- Yüksek enflasyon, bankacılık sektörünce özel sektöre açılan kredilerde Türkiye'nin dünya klasmanının sonlarında yer almasını ve dolayısıyla da potansiyel büyüme sınırlarını yükseltememesini de beraberinde getirmiştir. Bu oluşum, Türkiye'nin potansiyel büyüme oranının 1980'lerdeki yüzde 5'lik düzeyinin 1990'larda yüzde 4'lere düşmesinin altında yatan önemli nedenlerden biridir. 2- Öte yandan bu olumsuz sürecin olumlu bir yönü de bulunmaktadır. Bu durum kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Özel sektörün bankalardan kredi almakta zorlanması ve yeteri kadar alamaması durumunun firmaları makroekonomik riskten koruduğu söylenebilir. Bir kriz veya durgunluk halinde bankaların verdikleri kredileri geri isteyerek firmaları zor durumda bırakma ve onları iflas noktasına getirme riski Türkiye'de diğer ülkelere kıyasla çok daha düşüktür. Ağır krizler geçiren birçok ülkede firmalar sırf bu nedenle batmıştır. Türkiye'de finansal derinliğin olmaması gibi olumsuz bir durum bazen kötü sonuçların oluşmamasına da yardımcı olmaktadır.

Türkiye'de ulusal kredi miktarının düşük kalmasının bir diğer sonucu da KOBİ'lere bankalar tarafından verilen kredi miktarı payının küçük olmasıdır. Bu oran %3- 4 gibi düşük bir oranda seyretmektedir. Türk Eximbank tarafından da ihracat yapan KOBİ'lere finansman sağlanmaktadır ancak bu kaynak da ciddi

²⁹² Dilek Çetindamar, a.g.e., s.80

boyutlara ulaşmamaktadır. ABD ve Güney Kore’de KOBİ’lere sağlanan krediler Türkiye’nin 10 katından fazladır²⁹³.

Karşılaştırma yapılan bazı ülkelerde KOBİ’lere verilen krediler Tablo da gösterilmektedir:

Tablo 6. Türkiye ve Dünya Ülkelerinde Kobi'lere Verilen Kredi Payları

	Türkiye	G.Kore	İngiltere	ABD	Japonya
Kobilerin Kredi Payı (%)	3.5	46.8	27.2	42.7	50

Tablo 6’den izlenebildiği üzere KOBİ’lere verilen kredi oranı karşılaştırılan ülkelere göre önemli ölçüde düşük kalmaktadır. Bu da girişimcilerin temel sorunlarından biri olan finansman sorununu derinleştirmekte ve bir çok girişimin önünü daha başlamadan kapatabilmektedir.

2.3.2. Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Gelişimi

Türk bankacılık tarihine baktığımızda, 19.yy ortalarından itibaren yabancı sermayeli bankaların kurulması ve büyük Avrupa bankalarının şubeler açmasından evvel, İmparatorluk’taki bütün bankacılık işlerinin Galata Bankerleri denilen yerli Rum, Ermeni ve Rumların elinde olduğunu görüyoruz. Çoğu bir Avrupa devletinin vatandaşlığına geçmiş bu bankerlerin önemli Avrupa şehirlerine yerleşmiş akrabaları aracılığı ile, Avrupa’nın ticaret, deniz taşımacılığı ve para ve kredi piyasaları ile yakın ilişkileri olmuştur²⁹⁴.

Osmanlı Devleti’nin Sanayi Devrimi ülkelerinde görüldüğü üzere düşük altın ankes ile banknot ihracını yürütecek bir bankaya sahip olamaması, ticaret bankacılığı ile orta ve uzun vadeli kredi bankacılığının da kurulması ve gelişmesi için gerekli mali ortamın oluşmasını engellemiştir²⁹⁵.

²⁹³ Dilek Çetindamar, a.g.e., s. 81

²⁹⁴ Tezel, a.g.e., s. 86

²⁹⁵ Haydar Kazgan, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme**, İstanbul: Vakıfbank Yayınları, 1999,s.

19.y.y.'ın ilk çeyreğinden itibaren artan parasallaşma süreci daha istikrarlı bir para birimini gerekli kılmıştır. Çünkü Osmanlı parası olan sikke Batı para birimleri karşısında sıklıkla devalüe edilerek değer kaybetmiştir. Batı dünyasının paranın sabit bir düzene geçirilmesi üzerinde ciddi baskıları olmuş, aynı zamanda kredi olanaklarının da geliştirilmesi istenmiştir. Çünkü o zamana dek, çok kısa vadeli ya da avans niteliğindeki kredi olanakları büyük ölçüde ticaretle uğraşan kişileri güç durumda bırakan bir faiz oranı ile işlemiştir. Yabancı misyonlar kredi sorununa acil bir çözüm getirilebilmesinin yolunun, Batı normlarında bankaların kuruluşu ile mümkün olacağına dikkat çekmiştir. Bu konuda o denli yoğun bir çaba gösterilmiştir ki, 1830'lu yıllarda Osmanlı topraklarında Osmanlı Devleti'nin onayı olmaksızın "korsan" bankalar kurulmaya başlanmıştır. Genellikle Batı Anadolu'da ticari kredi vermek amacıyla kurulan bu bankalar bir süre sonra devletten gerekli izinleri alamadıkları için kapanmışlardır. Mevcut sorunların üstesinden gelebilmek için 1863 yılında kurulan Osmanlı Bankası da ülkedeki ekonomik performansa istikrar kazandıramamıştır. Ayrıca tüccara kredi vermekle birlikte, daha yüksek risk taşıyan köylüye ve üreticiye kredi açmamıştır. Osmanlı Bankası kurulduktan sonra daha çok Osmanlı dış borçlarına aracılık etmeye yönelik bir dizi banka kurulmuştur. Bu noktada Kırım Savaşı önemli bir kırılma noktasıdır. Bu savaştan sonra İstanbul'a önemli oranda ecnebi nüfusun yerleşmesi finansal yaşamda önemli değişikliklere neden olmuştur. Bankaların yanı sıra diğer finansal kuruluşlar da faaliyete geçmeye başlamışlardır. Batı normlarında bir dizi finansal kuruluş özellikle liman kentlerinde hizmete geçmiştir²⁹⁶.

Osmanlı Döneminde ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde, bankacılık sektörü incelendiğinde, özellikle yabancı bankaların faaliyette bulunduğu görülmektedir. Özellikle 1908'de Meşrutiyetin ilan edilmesiyle oluşan özgürlük ortamında pek çok yabancı banka faaliyete geçmiştir. Yabancı bankaların faaliyetleri değerlendirildiğinde, özellikle kendi ülke vatandaşlarına hizmet ettikleri söylenebilir. Meşrutiyetten sonra gelişen milli iktisat görüşü ile, devlet eli ile yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi gerektiği, bunun kalkınma ve modernleşme için zorunlu olduğu ileri sürülmüştür. Bu dönemde tarımda çalışan nüfusa ve sanayi de gelişme

²⁹⁶ Zafer Toprak, 2000-2001, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sermaye Birikimi ve Kredi Kurumlarının Evrimi: 1850- 1950**, Voyvoda Caddesi Toplantıları Konuşmasından.

sağlayacak girişimciye kredi desteği verecek milli bankalar bulunmamaktadır. Mevcut olan milli bankalar düşük sermayeye sahip ve yerel banka niteliğindedir. Bu durum ülkemizin ekonomik kalkınmasının gerçekleştirilmesinde bankacılığın önemli olduğunu ve milli bankacılığın gelişmesi için devletin yardımının gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Osmanlı'da bankacılığın gelişim süreci İmparatorluğun son dönemlerine kadar uzanmaktadır. İttihat ve Terakki özellikle iktidara geldiği 1913 sonrasında, iktisat politikalarının ve girişimcilerin başarısı için sermaye birikimi sorununa özel önem atfetmiş, sorunun çözümü için Milli Bankacılık esasından hareket etmiştir. Cumhuriyet öncesinde 1911-1923 tarihleri arasında milli sermaye ile 21 banka kurulmuş ancak bunlar sektördeki yabancı bankaların kredi piyasasına egemen olmaları karşısında faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmışlardır. Bu bankalardan iflas ve tasfiyeler sonucu ancak 18'i Cumhuriyet dönemine geçebilmiştir²⁹⁷. Ülkemiz, Cumhuriyetin ilanından sonra ekonomik kalkınmaya önem vermiş, sınai ve ticari hayatı canlandırmak amacıyla ulusal bankacılığı geliştirmeye başlamıştır

Ulusal bankacılık alanında önemli bir gelişme, 1909- 1920 dönemindeki yerel bankacılık hareketidir. Özellikle şehir ve kasabalardaki Türk toprak sahipleri ve tüccarlar tarafından örgütlenmiş bu bankaların kuruluşunda genellikle siyasal iktidarın milletvekillerinin olduğu göze çarpmaktadır²⁹⁸. Anadoludaki tarımsal getirinin yükselişi ile birlikte bir tür taşra burjuvazisi ortaya çıkmış, bu yerel bankalar bu şekilde kurulmaya başlanmıştır.

İktisadi gücü giderek artan Anadolu eşrafı, tüccarı, büyük çiftlik sahiplerini de yanlarına alarak yerel kredi kurumları kurmuşlardır. Bu girişimlerinde İttihat ve Terakki kendilerine maddi ve manevi destek sağlamıştır. Bu tür yerel bankaların ilki Konya Milli İktisat Bankası'dır. Konya Milli İktisat Bankası, banka işlemleri yanı sıra iki ticaret şirketi kurmuş ve demiryolu yapımını programına almıştır. 1915'de

²⁹⁷ Namık Aydemir, "Dünden Bugüne Bankacılık", **Yüksek Denetim Dergisi**, Temmuz-Eylül 2002, Yıl:1, Sayı:3, s.17

²⁹⁸ Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Oğuz Tekin, Murat Koraltürk, Alkan Soyak, Nadir Eroğlu ve Zeynep Kaban, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi**, İstanbul: İMKB Yayınları, 1999, s. 81

kurulan Karaman Milli Bankası kredi işlemlerinin yanı sıra, ticaret, sanayi ve madencilikle uğraşmıştır. 1916 yılında kurulan Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi her türlü mali ve ticari faaliyette bulunmuş, köylü ve tüccara mal karşılığı avans vermiş ve bu malların alım satımına aracılık etmiştir. Akşehir Osmanlı İktisat Bankası, Milli Aydın Bankası, Tütün Zürra'ı Bankası, Manisa Bağcılar Bankası ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası yerel ulusal bankaların diğerleridir²⁹⁹.

1923 yılında toplanan İzmir iktisat kongresinde oluşturulan bir raporda, bir finans-kredi sistemi oluşturulması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Kongrede bankacılığın ekonomik hayattaki önemini ortaya koyulmasının yanı sıra, kongrede alınan kararlar gelecek yıllardaki gelişmelere yön veren nitelikte olmuştur. Kongrede, kredi kurumlarının oluşturulması ve kredi piyasalarının geliştirilmesinin en önemli ekonomik koşullardan birisi olduğu ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında bankacılığın gelişmesinin önemli olduğu belirtilerek, ulusal bankacılık sisteminin gelişmemesi halinde, Türk ekonomisinin yabancı sermaye karşısında ezileceği, bankaların kurulmasında devletin katkısının gerekliliği üzerinde durulmuştur³⁰⁰.

Ülkemizde 1920'li yıllarda kalkınma amacını ve devletin ekonomik amaçlarını gerçekleştirecek bankacılık sisteminin mevcut olmaması, devletin bu alanda faaliyette bulunmasını gerektirmiştir. Ülkemizde kamu bankalarının kuruluş nedeni temelde, özel kesimin sermaye ve bilgi birikimi bakımından yetersiz kalmasıdır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında büyüme ve kalkınmayı başlatacak özel teşebbüs gücünün yetersiz olması ve özel sektör eli ile kurulmuş bankaların sermaye yapısının yetersizliği, devletin kamu bankalarını oluşturmak sureti ile sektörde faaliyet göstermesini zorunlu kılmıştır³⁰¹.

Türkiye 1920-1930'lu dönemlerde savaşlar yaşamış, 1929 büyük buhranından etkilenmiş, sermayesi yetersiz, özel teşebbüsten yoksun, alt yapısı yetersiz, girişimci ve deneyim eksikliği gibi ekonomik bir yapıya sahiptir. Bu şartlar altında devlet, özel

²⁹⁹ Zafer Toprak, **Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, 1985, s. 768- 769.

³⁰⁰ Öztin Akgüç, **Türkiye'de Bankacılık**, 3. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992, s. 9- 20

³⁰¹ Cansel Oskay ve Yeşim Kubay, "Türkiye'de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi", **KMU İİBF Dergisi**, Yıl:10 Sayı:14, 2008, s.

sektör eksikliğini gidermek ve var olan sermaye ile işletmecilik yapılabilecek bir ortamın hazırlanması için ekonomik hayata müdahale etmiştir. Bu dönemde Sanayi ve Maadin Bankası, Sümerbank ve Etibank birer yatırım ve finansman kurumu olarak aktif rol almışlardır³⁰².

1923 yılında bankacılık alanında hemen hiç yetişmiş Türk eleman yoktur. Yabancılara ait bankalarda çalışanlar azınlıklar olup; onlar da, savaş sonrası koşulları ve mübadeleler nedeniyle yurt dışına çıkmışlardır. Yabancılar, Türklerin banka kurmak bir yana, var olan işleyişi bile yürütemeyeceğini düşünmüşlerdir. Ancak, yargı sahiplerini şaşırtacak biçimde ve yoksulluk içindeki Anadolu'nun hemen her ilinde, tümüyle milli sermayeye dayanan onlarca banka kurulmuştur. Adapazarı Emniyet Bankası, Afyonkarahisar Terakki Servet Bankası, Akhisar Tütüncüler Bankası, Bor Esnaf Bankası, Denizli İktisat Bankası, Diyarbakır Bankası, Elazığ İktisat Bankası, Ermenek Ahali Bankası, Eskişehir Bankası, Karadeniz Bankası, İzmir Esnaf Bankası, İstanbul Bankası, İtibarı Milli Bankası, Karaman Çiftçi Bankası, Konya Türk Ticaret Bankası, Kastamonu Bankası, Kayseri Milli Bankası, Kırşehir Ticaret Bankası, Kocaeli Halk Bankası, Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası, Manisa Bağcılar Bankası, Mersin Ticaret Bankası, Milli Aydın Bankası, Nevşehir Bankası, Niğde Çiftçi Bankası, Şarki Karaağaç Bankası, Trabzon Bankası, Ürgüp Zürra ve Ticaret Bankası, Üsküdar Bankası, 1923-1938 arasında kurulan bankaların bazılarıdır³⁰³.

Milli bankaların kurulup gelişmesi, yabancı bankaların mali piyasalardaki tekeli ortadan kaldırmış, onların kredi ve mevduat miktarlarını hızla düşürmüştür. Milli bankalarda, şaşırtıcı bir mali sermaye birikimi oluşmuştur. Cumhuriyet yönetimi karşılıksız para basmadığı için 1924-1929 arasındaki 5 yılda, dolaşımdaki para yalnızca 12 milyon lira artarken, bankalardaki mevduat 135 milyonluk bir artışla, 76 milyondan 211 milyon liraya çıkmış; küçük cari hesap sayısı 10500 iken 59 600'a yükselmiştir. 1924 yılında, yabancı sermayeli bankalarda 5500, Türk

³⁰² Oskay ve Yeşim, a.g.e., s.2008

³⁰³ Ferudun Ergin, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, ss. 49- 50

sermayeli bankalarda 5000 hesap açtırılmıştır. Bu sayılar 1929'da, yabancı bankalarda 6400'de kalırken Türk bankalarda 48200 artışla 53200'e çıkmıştı³⁰⁴.

1923-1929 arası dönemde bankalar kredi tahsisi yoluyla ekonomideki parasallaşmanın yönünü, en yüksek kârın sağlandığı dış ticaret alanında yoğunlaştırmışlardır. Osmanlı'dan gelen çevre ülke olma konumunu sürdüren bir yapılanma içinde kredi mekanizması, ticaret sermayesinin egemenliğinin bütün ekonomi üzerinde yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bu dönemde banka kredilerinden en çok yarar sağlayan kesim ticaret sermayesi olmuştur. Sanayi kesimi sabit sermaye yatırımlarını finanse edecek bir kredi sisteminin olmamasından şikayetçi olmuştur. Dönem içerisinde bu işlevi yerine getirebilecek bir Türk bankasının kurulması ve Türk bankalarındaki mevduatın belirli bir oranının sanayiye ayrılması önerildiyse de, bu amaca ulaşamamıştır. Uygulamada Sanayi ve Maadin Bankası kurulduysa da, çeşitli nedenlerle yetersiz kalmıştır. Bankalar bu dönemde paraya daha çabuk çevrilebilir nitelikte olan dış ticaret konusu mallara kredi açmayı tercih etmiştir³⁰⁵.

Çağlar Keyder'e göre, 1927 yılına gelindiğinde banka kredilerinin yıllık ortalama düzeyi 320-350 milyon TL'yi bulmakta, bunun yaklaşık 1/3'ünün de Türk bankalarınca verildiği tahmin edilmektedir. Bunlar arasında özellikle Ziraat Bankası 41 milyon TL ile birinci, İş Bankası 32 milyon TL ile ikinci sırada yer almıştır. Yabancı bankalar kredi konusunda başı çekmiştir. Tek başına Osmanlı Bankası 177 milyon TL kredi vererek toplam kredi hacminin yarısını karşılamıştır. Toplam kredi hacminin 1929'da 400 milyon TL'ye yükseldiği tahmin edilmektedir³⁰⁶.

1929 Büyük Dünya Krizi sonrası dönemde Türkiye'de ulusal banka sermayesinin yoğunlaşması sürecinin özellikle devlet bankaları ve devletle iç içe geçmiş bazı bankaların (İş Bankası gibi) gelişimi doğrultusunda oldukça yüksek düzeylere ulaştığı görülmektedir. Ulusal banka sermayesinin yoğunlaşmasıyla birlikte sanayi sermayesinde de bir yoğunlaşma süreci yaşanmıştır. Özellikle kriz

³⁰⁴ Tezel, **a.g.e.**, s.124

³⁰⁵ Haydar Kazgan ve diğerleri, 1999, s. 84- 88

³⁰⁶ Çağlar Keyder, "1923-1929 Döneminde Para ve Kredi", **Türkiye İktisadı Üzerine Araştırmalar, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1978, s. 210-250, s.226

sonrası süreçte, uygulanan devletçi sanayileşme politikalarının getirdiği devlet bankalarının gelişimi olgusu ile sanayi projelerinin finansmanının iç içe geçmesi, bu süreci hızlandırmıştır³⁰⁷.

Ziraat Bankası ve İş Bankası dışında kalan dört büyük banka, 1950-1960 döneminde kurulmuştur. Çünkü ilgili dönemde özel girişimin önderliğinde banka kurma çabası vardır. Önceki dönemlerden gelen ticari sermaye birikimi özel bankacılık alanındaki bu gelişmenin itici gücü olmuştur³⁰⁸.

Bankacılığın gelişimi ile birlikte verilen kredi oranlarında artış gözlemlenmektedir. Söz konusu kredi genişlemesinin sektörel dağılımı Tablo 7'den izlenebilir.

Tablo 7. Toplam Krediler (1943- 1980) (Milyon TL, 1968 Değerleri ile)

Yıllar	Ticari Krediler	Tarımsal Krediler	Toplam Krediler
1943	285	56	341
1948	802	242	1044
1953	7762	4249	12011
1958	12373	4066	16438
1963	11935	3170	15105
1968	20023	7917	27940
1973	28016	10363	38378
1978	38987	15016	54003
1980	33555	10521	44076

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1984, s. 162- 163 Tablo 3'den aktaran Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Oğuz Tekin, Murat Koraltürk, Alkan Soyak, Nadir Eroğlu ve Zeynep Kaban, Osmanlıdan Günümüze Türk Finans Tarihi, Cilt 2, Cumhuriyetten Günümüze, İstanbul: İMKB,1999, s. 275 ve s. 322

Toplam krediler içinde ticari kredilerin miktarı tarımsal kredilerden daha fazla olmuş, 1943'ten 1978'e kadar artan kredi hacmi, 1978'den sonra gerilemiştir. Bu gerileme içinde, tarımsal kredilerdeki düşüş hızı ticari kredilere nazaran daha yüksek olmuştur.

³⁰⁷ Y.N.Rozaliyev, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, çev:Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları, , 1978, s. 106-122

³⁰⁸ Yakut Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s. 99

Tablo 8. Banka Kredilerinin İşlevsel Dağılımı

Yıllar	Tarım	Sanayi	Diğer	Toplam
1950	31.67	-	68.33	100
1955	30.78	2.73	66.49	100
1960	24.81	2.31	72.88	100

Kaynak: Yakut Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005,ss.99-100

Tablo 8’den izlenebildiği üzere, kredilerin çok büyük bir kısmı sanayi dışı sektörlerde kullanılmıştır. Verilen kredi miktarının yaklaşık üçte ikisinin, tarım ve sanayi kesimi dışında, başka bir ifadeyle üretim dışı alanlarda kullanıldığı söylenebilir. Bu üretim dışı alanlar, başta ticaret kesimi olmak üzere, ulaştırma ve konut gibi hizmet kesimleridir.

Cumhuriyet sonrası bankacılık tarihinde bir dönemlendirme yaptığımızda, 1920’li yılları kapsayan ilk aşamanın daha çok yerel eşrafın öncülük ettiği bir bankacılık modeli ve bir ulusal bankacılık dönemi olduğunu görürüz. Bunun ardından gelen ve ikinci aşama olarak nitelendirebileceğimiz dönemde ise devlet başı çekmiştir. Buna örnek olarak özellikle 1930’lu yıllardaki bankacılığı gösterebiliriz. 1944 yılı Yapı Kredi Bankası’nın kurulduğu tarihtir ve bu tarihte dünyada değişim rüzgarları esmeye başlamış, Türkiye de özel bankacılığa doğru büyük bir adım atmıştır. Ardından Akbank ve Garanti Bankası gibi bankalar gelmiştir. 1950-60’lı yıllarda bankaların şube sayılarında önemli bir artış olmuş, mevduat toplayabilmek için çeşitli piyangolar, ikramiyeler düzenlenmiştir. Bu süreç, yani mevduat bankacılığı ya da şube bankacılığı bizi 1980’lere kadar getirir. 1980 sonrasında ise dünya ekonomisine uyum sürecine giren Türkiye’de bankacılık alanında da çok önemli adımlar atılmış ve dönüşümler geçirilmiştir. 1980 yılında 43 olan banka sayısı 1990 yılında 66’ya, 1999 yılında ise 81’e yükselmiştir. Finansal serbestlikle birlikte çok sayıda küçük banka açılmış, bu süreç özellikle 2001 krizi sonrası son bulmuştur³⁰⁹. 1980 sonrası banka sayıları Tablo 9’dan izlenebilir.

³⁰⁹ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s. 250

Tablo 9. 1980- 2003 Banka Sayıları:

1980	1990	1994	1999	2000	2001	2002	2003
43	66	67	81	79	61	54	50

Kaynak: Yakut Kepenek, Nurhan Yentürk, 2005, s: 250

2.3.3. Cumhuriyet Döneminde Kurulan Bankalar:

2.3.3.1 Ziraat Bankası

Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan iltizam sistemi ile kiraladıkları bölgenin vergisini peşin olarak devlete ödeyen mültezimler, kârlarını en yüksek düzeye çıkarmak için çeşitli baskı yöntemlerine başvurmuşlardır. Güçlenen mültezimler zamanla tefeciliğe yönelmişlerdir. Tefecilik Osmanlı toplum düzenini sarsarken, bazı iyi niyetli kişileri de harekete geçmeye zorlamıştır.

Osmanlı Devletinin kurduğu ilk banka olan Ziraat Bankası'nın temeli 1867 yıllarına dayanmaktadır. Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Yugoslavya'nın Niş Kenti Valisi olan Ahmet Şefik Mithat Paşa çiftçilerin içlerinde buldukları mali koşulların olumsuzlarını görmüş, onların tefecilerin ellerinden kurtulmaları gerektiğini düşünmüştür. Mithat Paşa, ülke için çok önemli bir teşebbüste bulunmuş ve tarımla uğraşanlara düşük faizle kredi vermek amacı ile bir örgüt kurmuştur 1863 yılında, çiftçilerin oluşturduğu kaynakla, Mithat Paşa öncülüğünde, devlet eliyle ve devlet himayesinde, Ziraat Bankası'nın çekirdeğini oluşturan Memleket Sandıkları kurulmuştur. Kurum milli bankacılığın ilk örneğini oluşturmaktadır.

1867 yılında bu sandıklarla ilgili "Memleket Sandıkları Nizamnamesi" yayınlanmıştır. Memleket Sandıkları Nizamnamesi hukukumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nizamname ilk kooperatifin olduğu kadar ilk bankanın da hukuki metni özelliğini taşımaktadır.

Memleket Sandıklarının kuruluşunda sandık geliri olarak çiftçilerin imece yöntemi ile oluşturdukları ürünün bedeli alınmıştır. Ancak bundan kaçış yollarının bulunması ile farklı yöntemler denenmiş ve son olarak aşar vergisinde menafi hissesi adıyla % 10 oranında bir artırım yapılmıştır³¹⁰.

İki kez sadrazam olan Mithat Paşa tüm görevleri sırasında sürekli olarak sandıkları düşünmüş ve gelişmesi için yoğun uğraş vermiştir. 1883 yılında Nizamnamede bazı düzeltmeler yapılmış, Memleket Sandıkları Menafi Sandıkları adını almış ve 1888 Nizamnamesi ile bu sandıklar dağıtılarak işlevlerini üstlenecek modern finans kuruluşu olarak Ziraat Bankası resmen kurulmuştur. O tarihte faaliyette bulunan Menafi Sandıkları da banka şubelerine dönüştürülerek faaliyete başlamıştır. Sahip olunan kısıtlı bilgilere göre Ziraat Bankası oluşurken devralınan sermayenin 2.000.000 lira, sandık sayısının ise 250 olduğu bilinmektedir³¹¹.

Ziraat Bankası'nın tüm yasalarında açık bir biçimde zirai krediler konusuna ağırlık verilmiş ve belirgin biçimde bu işlev vurgulanmıştır.

Cumhuriyet döneminde faaliyetlerini sürdüren ve yine Mithat Paşa tarafından 1867'de kurulan bir diğer banka da İstanbul Emniyet Sandığı'dır. Bu banka da Ziraat Bankası gibi halkı yüksek faizle borç aldıkları tefeci ve sarraflardan korumak amacıyla kurulduysa da, halk bankanın istediği ipotek v.b. kefalet araçlarını sağlayamadığından sarraf ve tefecilere kredi sağlayan bir kuruluş olmuştur. Bu tür kefaletleri rahatlıkla sağlayabilen tefeciler ve sarraflar bankadan önemli miktarda kaynak elde etmişlerdir. Banka 1907 yılında Ziraat Bankası'na bağlanmıştır³¹².

1920'lerde bankadan düşük faizle para elde edebilenler, daha yüksek faiz veren bankalara yatırıp para kazanabilmiştir. Bu durum bankayı zor duruma düşürmüş, banka cumhuriyetin ilk dönemlerinde borçluların icra işleriyle çok uğraşmıştır. 1930'lu yıllardaki borçlular listelerinde gayri-müslimlere çok az rastlanırken,

³¹⁰ Arslan Yüzgün, **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, 1985, s. 771

³¹¹ Yüzgün, **a.g.e.**, s.772

³¹² Haydar Kazgan ve diğerleri, 1999, s. 68- 71

özellikle asker ve memur ailelerinden kişilere ve İslam- Türk tüccar ve iş adamlarına rastlanmıştır³¹³.

Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet dönemine intikal eden en köklü milli kuruluş olan Ziraat Bankası'nın 1923 yılında 316 şubesi ve 15.175.000 lira öz sermayesi mevcut bulunmaktaydı. Bankanın bu yılda tarımsal kredileri de 8.037.000 liraya ulaşmıştır³¹⁴.

Ziraat Bankası'nı, kaynaklarını dönemin günlük ihtiyaçları için harcayan hükümetlerin siyasi etkisinden kurtarmak, gerçek sahipleri olan çiftçilerin eline ve yönetimine teslim etmek ve tarımsal kredilerle sınırlanmış olan faaliyetlerini genişletmek amacıyla, 1924'de TBMM'de Bütçe Kanunu kabul edilmiştir. Bütçe Kanunu ile Ziraat Bankası bir devlet müessesesi olmaktan çıkarılmış ve Anonim Şirket haline gelmiştir

2.3.3.2 İş Bankası

Özel girişim ile kurulan ilk ulusal banka olan İş Bankası, 1924 yılında kurulmuştur. Kuruluşunda Mustafa Kemal'in yardım ve teşviklerinin büyük rolü bulunan bankanın ilk genel müdürü de Celal Bayar olmuştur.

Sermayesi sonraki yıllarda arttırılan banka ulusal sermayenin merkezileşmesini sağlamıştır. İş Bankası gerek bireysel, gerekse de kamu ve özel kuruluşlarla ortak olmak suretiyle çeşitli sınıai kuruluşlara yatırım yapmıştır.

Ankara bürokrasisinin desteğini alan banka kısa bir süre içinde çok önemli gelişmeler göstermiştir. Kuruluş yılı olan 1924'de sermayesi 1 milyon lira iken 1926 yılında sermayesi iki katına çıkarılmıştır. Banka Ankara'nın desteği ile ve Türk müşterilerin güvenini kazanmada ulusal niteliği ön plana çıkarılma suretiyle kısa sürede çok büyük gelişme göstermiştir. Kuruluş yıllarında iki şubeyle faaliyete geçen banka 1929 yılında şube sayısını 27'ye çıkarmıştır. Ayrıca Hamburg ve

³¹³ Haydar Kazgan, **Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Bankacılık Tarihi**, 1997, Türkiye Bankalar Birliği, s. 109- 112

³¹⁴ Aydemir, **a.g.m.**, s. 15

İskenderiye’de yan ihracat şirketlerine sahiptir. Bankanın mevduatı 1924-1927 yılları arasında 2.5 milyon liradan, 23.9 milyon liraya çıkmıştır. 1927 yılında 4 milyar olan sermayesi, 1930 yılında 5 milyon liraya yükselmiştir³¹⁵. Banka 1930 yılına gelindiğinde sigortadan sanayi işletmelerine kadar geniş bir alanda yer alan kuruluşların kurucusu ve iştirakçisi olmuştur. Maden Kömürleri A.Ş., Ergani Bakır A.Ş., İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları bu iştiraklerden bazılarıdır³¹⁶.

2.3.3.3 Türkiye Sınai Kalkınma Bankası

TSKB 1950 yılında Dünya Bankası'nın desteği, T.C. Hükümeti, başta İş Bankası olmak üzere birkaç özel ticari banka, sigorta şirketi, sanayi kuruluşu ve bireyler tarafından, 12.5 milyon lira sermaye ile kurulmuş Türkiye'nin ilk özel yatırım ve kalkınma bankasıdır. T.C.Merkez Bankası, banka tarafından ihraç edilen 12.5 milyon liralık tahvile destek vermiş, hükümet de Dünya Bankası'ndan sağlanan 9 milyon dolarlık krediye garanti sağlamıştır. Marshall Planı Karşılık Fonlarının da özel girişimcilere verilmesinde bankanın aracılık etmesi kararı alınmıştır. Bankanın kuruluş amacı, Türkiye’de özel sanayinin kurulmasına ve geliştirilmesine uzun vadeli yatırım kredileri temin ederek ve teknik\idari yardım sağlayarak katkı sağlamak, ayrıca yabancı sermayenin Türkiye’de yatırım yapmasını desteklemek ve yurtiçi sermaye piyasasının geliştirilmesine katkı sağlamak olarak belirlenmiştir³¹⁷.

Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası, Şubat 1953 yılında, sanayi teşebbüslerinin finansmanını sağlayacak uygun bir sermaye piyasasının oluşumu için gerekli koşulların araştırılması amacıyla bir rapor hazırlama girişiminde bulunmuştur. Raporun önemli sonuçlarından biri, Türkiye’de tasarruf artışı olduğu ve arzu edilen sermaye piyasasının teşekkülüne esas olabilecek likit sermayenin olduğu yönünde olmuştur³¹⁸.

Banka 1950’li yıllarda piyasada önemli bir döviz kıtlığı söz konusu iken ithalat için gerekli döviz kredisi olarak verebilen tek kuruluş olmuş, 1960’lı yıllarda bir çok

³¹⁵ İş Bankası, 1974, s. 63

³¹⁶ Haydar Kazgan ve diğerleri, 1999, s. 80-81

³¹⁷ Oktay Yenal , **a.g.e.**, s.111

³¹⁸ Selik Mehmet, “Türkiye’de Sınai Kalkınma Bankası Kredilerinin Yatırım Sahaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 4, 1954, s. 101-120,

yeni sektöre kredi vermiş, 1970’li yıllarda gelişmekte olan bölgelere özel sermaye yatırımı teşviki sağlamış, sanayi ve hizmet sektörlerinde araştırmalar yapmıştır.

2.3.3.4 Yapı ve Kredi Bankası

Türkiye’de şeker sanayini ilk kuran ve geliştiren kişi olan, İş Bankası’nın kurucularından, bankacı ve sanayici Kazım Taşkent, fabrika çalışanları için kurduğu sandıkta biriken para ile Doğan Sigorta şirketini kurmuştur. Bu şirket ilk Türk sigorta şirketi olmuştur. Kazım Taşkent, bu şirketin faaliyetlerine devam edebilmesi için bir bankaya ihtiyacı olduğunu düşünmüş ve 1944 yılında bir milyon TL sermaye ile Yapı ve Kredi Bankası’nı kurmuştur.

Yapı ve Kredi Bankası kuruluşunun yedinci yılında Ziraat Bankası ve İş Bankası’ndan sonra Türkiye’nin üçüncü büyük bankası haline gelmiştir. Yapı ve Kredi Bankası öğretici ve eğitici yayınlar yapmak, sergiler açmak yoluyla çeşitli kültür ve sanat alanında ülke kalkınmasına hizmet etmenin yanı sıra, yüksek tahsil yapmış gençlerin hayata atılması gayesiyle yazıhane, muayenehane, işyeri açmalarına veya yabancı ülkelere gitmelerine imkân verecek faaliyetlerde de bulunmuş, esnaf kredileri, meslek kredileri, etüd kredileri, teknik staj kredileri ve sağlık kredileri vermiştir³¹⁹.

Bu dönemde 1944 yılında Yapı ve Kredi Bankası’nın kurulmasından sonra, 1946’da Emlak ve Kredi Bankası ve Türkiye Garanti Bankası, 1948’de Akbank, Türkiye Kredi Bankası, Tutum Bankası ve Niğde Bankaları kurulmuştur. Son üç banka daha sonra tasfiye edilmiştir. 1948’den 1961 yılına kadar on beş yeni banka kurulmuştur. Adana ve Kayserili tüccar ve toprak sahiplerince kurulduğu için Adana-Kayseri Bankası olan Akbank, Yapı ve Kredi Bankası ve Garanti Bankası, İş Bankası’ndan sonra ülkemizdeki özel sektör bankacılığının temelini oluşturmuşlardır. Dolayısıyla 1940’li yılları bugünkü özel sektör bankacılığının oluşum yılları olarak değerlendirmek mümkündür³²⁰.

³¹⁹ Celal Kargılı ve Armağan Akar, **Türkiye’de Bankacılık ve Bankalarımız**, Ankara, 1967, s.160-163

³²⁰ Tuncay Artun, **Türkiye’de Bankacılık**, 2 b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1983, s.46

Özellikle 1980 yılına kadar değerlendirildiğinde gelişmiş bir finansal piyasanın yokluğu kredi yetersizliğini doğurmuş, aynı zamanda varolan finansal kurumların kredi hacminin de yetersiz oluşunun Türk girişimcisi açısından yarattığı kredi kıtlığı büyük bir problem teşkil etmiştir. 1980 sonrası oluşan finansal serbestleşme ile birlikte bu yapı biraz kırılmış olsa da kredi yetersizliği sorunu girişimci için devam etmiştir. Özellikle Basel 2 kuralları çerçevesinde finansal kurumların yeniden yapılanması süreci, Orta ve küçük işletmeler için sancılı yaşanmaktadır. Bu sistemde basit finansal ürünlerin bile kullanımı için, işletmeler üzerinde sıkı bir finansal denetim söz konusudur. Girişimci açısından en büyük engellerden biri olan finansman sorunu, girişim veya yatırım kararı alınmasında etkili bir unsur oluşturmaktadır. Dolayısıyla finansman sorunu, girişimcilik ortamının iyileştirilmesinde öncelikle gözetilecek sorunlar arasında yer almaktadır.

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE DEVLET GİRİŞİMCİ İLİŞKİSİ VE KURUMSALLIĞIN OLUŞUMU

3.1. Türkiye’de Devlet-Girişimci İlişkisi

3.1.1. Girişimci Olarak Birey, Girişimci Olarak Devlet ve Girişimci Olarak Bireyi Destekleyen Devlet

Çalışmamızda önemli bir yere sahip olan Devlet-Sermaye ilişkisi temel olarak üç farklı boyutta incelenebilir. Girişimci olarak birey, girişimci olarak devlet ve girişimci bireye destek olan devlet. Bu bağlantı Cumhuriyet öncesi dönemden günümüze Türkiye’nin iktisadi gelişimi göz önüne alındığında, sahip olunan kısır girişimci sınıf, girişimci görevini üstlenmek durumunda kalan devlet ve devlet eliyle yaratılmaya çalışılan burjuvazi çerçevesinde kurulabilir. Girişimcilik tarihimiz incelenirken yapılacak çikarsamalardan en önemlisi devlet ve girişimci ilişkisinin

boyutlarının girişimciliği etkileyen en önemli unsur olduğudur. Kimi zaman girişimci yoktan var edilmeye çalışılmış, kimi zaman mevcut girişimciler çeşitli şekillerde desteklenmiş, kimi zamanda devlet tarafından bir girişimci rolü üstlenilmiştir. Bu ilişkide devletin oldukça baskın bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Bu üçlü bağlantının yalnızca Kamu İktisadi Teşebbüslerinin sağladığı faydalar, ihaleler de sağlanan kolaylıklar, yatırım ve ihracat teşvikleri ile sınırlı olmadığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde yapılan İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar paralelinde uygulanmaya çalışılan sermaye birikimini sağlamaya yönelik çalışmalar, her dönemde değişik boyutlar ve çeşitlemeler ile devam etmiştir.

Kongreyi devlet-girişimci ilişkisi açısından değerlendirirsek, milli mücadele yıllarında hükümet ile güçlü bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla ilişkilerini kuvvetlendirmeleri için önemli bir adım olarak görebiliriz.

Girişimcinin içinde bulunduğu koşullar siyasi iktidar ile ilişki kurmasını gerekli kılmıştır. En büyük ihaleyi almaya çalışmak, devlet kuruluşlarının alacağı yiyecekteki giyeceğe, kırtasiyeden makineye kadar malların satıcılığını ele geçirmek, devlet bankalarından kolaylıkla kredi alabilmek, problemsiz teşvik almak, kurulan sanayiye koruma sağlamak gibi düşünceler, büyük sermaye grupları açısından devlet katında çeşitli düzeylerde görev yapan yöneticilerle yakın ilişkiler kurabilme konusunu gündeme getirmiştir³²¹.

Bu organik bağlantının biçimleri çeşitlilik arz etmiştir. Bazen devlet yöneticiliği yapan kişileri Holding çatısına almak, bazen de devlete yönetici vermek şeklinde gelişmiştir. Devlete yönetici vermek bakanlıktan milletvekilliğine, KİT yöneticiliğinden üst düzey bürokratlığa kadar çeşitlenebilmiştir. İşlerin pürüzsüz yürümesi ve rakiplere karşı avantaj sağlamak açısından bu girişimler önemli olmuştur. Bu ikili ilişkiyi kuran ve sürdüren kişiler önde gelen girişimciler ve çeşitli siyasi birimler olmuştur. Bu ilişkiler aralarında bazı meclis üyelerinin de bulunduğu,

³²¹ Mustafa Sönmez, **Kırk Haramiler:Türkiye'de Holdingler**, İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 1987, s. 64

devletle iş yapan tüccar ve müteahhitlerin büyük servetler edinebilmesine olanak sağlamıştır.

3.1.2. Devletin Girişimcilik Üzerindeki Etkileri

Türkiye gibi geç sanayileşen ülkelerde girişimcilik ortamını etkileyen çeşitli unsurlar karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle iktisat politikalarını etkileyen uluslararası konjonktür, özel sektöre bakış ve bu anlamdaki davranışları biçimlendirme açısından oldukça önemlidir. Söylenilecek ikinci bir unsur devlet müdahalelerinin sınırları, devletin ekonomik yaşamdaki yerinin büyüklüğü ve küçüklüğü olabilmektedir. Bu unsurdan kaynaklı diğer bir önemli nokta, ülkedeki belirsizlik ya da belirlilik ortamıdır. Belki de en önemli sorunlardan birisi ise sermaye ve kredi sağlayabilme olanaklarıdır. Bu sorunu takiben aklımıza ilk gelebilecek bir başka sorun ise, teknolojik yeterlilik ve teknolojiyi edinebilme ya da yaratabilme kapasitesidir.

İçinde bulunulan kültürün bizleri girişimciliğe itebilecek ya da cesaretlendirebilecek kültürel öğeleri içinde barındırabilmesi de ilk sıralarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda değerlendirecek olursak, girişimciliğin belki de en önemli itici güçlerinden risk alabilme yetisinin şekillenme ortamı ve topluma yerleşmesi büyük önem arz etmektedir. Yukarıda sayılan unsurlardan belirlilik ya da belirsizlik ortamı risk alabilme yetisini ciddi ölçüde etkilemektedir. Girişimcilik adımının atılabilmesi için sadece girişimcilik yapılacak konudaki uygun şartların sağlanması yetmemekte, aynı zamanda uygun bir konsantre ortamının da gelişebilmesi gerekmektedir. Söz konusu konsantre, geleceğin görece daha istikrarlı iktisadi ve hukuksal politikalara bağlı olması durumunda daha kolay sağlanabilmektedir. Aksi takdirde üstlenilecek risk ile girişimci adayının baş etmesi daha da zorlaşmaktadır.

Türkiye'deki girişimcilik ortamını bu noktadan değerlendirirsek, Cumhuriyet'in ilk zamanlarından süregelen istikrarsız politikalar neticesinde ortaya çıkan bir belirsizlik ortamından bahsedebiliriz. Bu belirsizliklerden biri, girişimcilik faaliyetinin toplumsal koordinatları ve devlet müdahalesinin meşru sınırlarıyla ilgilidir. Diğeri ise iktisat politikalarının durmadan yön değiştirmesinden ve buna

bağlı olarak temel makroekonomik değişkenlerin değerleri konusunda sağlıklı bir bilgiye sahip olmanın imkansızlaşmasından kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet dönemi boyunca bu belirsizliklerin, bazen ilki, bazen de ikincisinin önem kazanarak, iş hayatını etkilemiş olduklarını görüyoruz³²².

Bu noktadan hareketle dünya ülkeleri iktisat tarihine göz atmamız yerinde olacaktır. Son zamanlarda en başarılı atak yapan ülkeler olarak değerlendirilebilecek olan Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelere baktığımızda Türkiye ile benzer ve farklı bir takım özellikler görmekteyiz. Öncelikle bu Doğu Asya ülkelerinde ekonomik başarı daha çok, özel sektörün kamu politikaları üzerindeki etkisinin çok sınırlı olmasına ve devletin istikrarlı uzun dönem politikalarını sürdürebilmesine bağlanmaktadır. Türkiye'deki iktisat politikaları süreci ise daha çok Latin Amerika ülkelerindeki tutarlılık ve süreklilikten yoksun politika süreçlerine benzemektedir. Dolayısıyla Doğu Asya ülkelerinde devletin büyük iş adamlarını, ulusal amaçlar doğrultusunda hareket etmelerini sağlayacak biçimde, disiplin altına alabilecek özerkliğe sahipken, Türk iş adamlarının davranışları, Doğu Asya örneklerinden farklı bir nitelik kazanıyor. Ülkede uzun vadeli istikrarlı bir sanayi stratejisine bağlılık söz konusu olmadığı için, Türk iş adamları da bir sanayi bilinci geliştiremiyor, ancak rant sağlamaya müsait bir eğilim sergiliyorlar. Diğer bir farklılık ise mali sistemde karşımıza çıkıyor. Hükümetlerin mali alandaki aşırı kontrollü davranışları, hatta bu kontrolün söz konusu Asya ülkelerinden daha fazla olmasına rağmen, mali alandaki istikrarsızlık Latin Amerika ülkelerine benzer şekilde ortaya çıkıyor³²³. Ülkemizde MB'nın bağımsız olabilmesi bu noktada oldukça önemli gözükmektedir. Çünkü söz konusu kurumun bağımsızlığı, mali açıdan istikrarlı bir yol açılmasının en temel unsuru olarak gözükmektedir.

Doğu Asya ülkeleri ve Türkiye'yi aralarındaki benzerlikler açısından incelediğimiz zaman ise, belki de öncelikle devlet eliyle yaratılan bir sermaye sınıfı gözlemlenmektedir. Buradaki göze çarpan nokta, devlet-sermaye karşılaştırmasında devletin baskın kavram olarak karşımıza çıkmasıdır. Güney Kore, Tayvan ve Türkiye sanayileşme süreçlerine baktığımızda önemli benzerlikler dikkat çekmektedir.

³²² Ayşe Buğra, **a.g.e.**, s.44-45

³²³ Buğra, **a.g.e.**, ss.37- 38

Türkiye’de de Cumhuriyet’in ilk yıllarında sermaye yoksunluğu hissedilmekte ve dolayısıyla girişimci bir sınıfın varlığından söz edilememektedir. Doğu Asya girişimcileri gibi, Müslüman Türk girişimciler de, Cumhuriyet’in kurulmasından sonra ülkeyi terk eden gayrimüslimlerin mallarını ele geçirmişlerdi. Doğu Asya’da da, sömürgecilik döneminden kalan sermaye kaynaklarının, devlet eliyle yerli girişimcilere dağıtıldığı görülmüştür³²⁴. Bu gelişme aynı zamanda Türkiye’de Müslüman eşrafın, Devlet’in milliyetçilik davasını desteklemesinde güçlü bir saik oluşturmuştur. Ayrıca millileştirme politikalarından en çok kazanç sağlayan grup olan yerli küçük tüccar sınıf ve Devlet arasındaki sembiyotik ilişkinin ilk örneği terk edilmiş mülk ve ticarethanelerin yeniden temellükü sırasında görülmüştür³²⁵.

Türkiye’de de Doğu Asya da olduğu gibi, yeni doğan girişimci sınıfın, toprak sahipliği ile ilgili olmadığı gözlemlenmektedir. Her iki toplumda da toprak reformları yapılmış olmasına rağmen, sanayi sermayesi oluşmadığı ve bu doğrultuda bu kesimden pek az girişimci oluştuğu söylenebilir. Türkiye’de büyük sanayi kuruluşları incelendiğinde eski toprak sahiplerine değil, genellikle küçük tüccar ve memurlara rastlanmaktadır³²⁶.

Devlet-sermaye güç karşılaştırmasında Japonya örneğini incelediğimizde, burada da Türkiye ve Doğu Asya benzeri olarak otoriter bir devlet karşımıza çıksa da, başka bir farklılık göze çarpıyor. Japonya da söz konusu ortaklığın daha eşit şartlarda oluşturulduğu söylenebilir³²⁷. Burada Japon iş adamlarının daha güçlü konumu, kısmen tarihte birçok kere devletle eşit bir ortaklık içinde işbirliğine gitmiş olmalarıyla açıklanabilir. Örneğin Japonya’da bir ayaklanmayı bastırmak için, büyük bir Japon zaibatsusunun, askerle işbirliği içinde hareket ettiği örneğine rastlıyoruz³²⁸.

³²⁴ Buğra, **a.g.e.**, ss. 41-42

³²⁵ Keyder, **a.g.e.**, ss.115- 116.

³²⁶ Ayşe Buğra, “Cumhuriyet Dönemi Girişimcilik Tarihi ve Yeni Demokrasi Hareketi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 66, 1995, ss. 41-42

³²⁷ Jones L.P. , Sakong I., *Government, Business And Entrepreneurship in Economic Development: The Korean Case*, Cambridge, Harvard university, Council on East Asian Studies, 1980, s.293

³²⁸ Buğra, **a.g.e.**, s. 41

Türkiye’de girişimcilik ortamını etkileyen tarihsel faktörler arasında mutlak surette önemli bir başka unsur ise iktisat politikalarını etkileyen uluslararası konjonktürdür. Bu unsur özel sektöre bakış ve bu anlamdaki davranışları biçimlendirme açısından oldukça önemlidir. Özel sektörün konumunun belirlenmesinde ve bu doğrultuda devlet-sermaye ilişkisinin temellenmesinde söz konusu unsurun payı büyüktür.

Bu noktada Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarındaki iktisadi ortam ve hakim iktisadi düşünce, yetkilileri ciddi ölçüde etkilemiş görünmektedir. Asıl bağımsızlığını Lozan Antlaşmasının geçerlilik süresinin sona ermesiyle kazanan Türkiye’de, ulusal ekonominin kurulmasında dışsal ve içsel bazı faktörler etkili olmuştur. 1929 büyük buhran yıllarında özel sektöre güven zayıflamış, dünya devletleri daha temkinli adımlar atma yoluna gitmişlerdir. Türkiye’de de durum farklı olmamıştır. Ayrıca söz konusu dönemde iktisat bilimi açısından hakim iktisadi görüş olan Klasik İktisat anlayışı yerini Keynes’in müdahalecilik anlayışına bırakmış ve bu doğrultuda şekillenen iktisat politikaları devlet üstünlüğü içermiştir. İçsel faktörler açısından da, yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden sermaye yoksunluğu ve girişimci sınıf eksikliği devleti Türkiye’de sermayenin önüne çıkararak güçlendiren bir başka neden olmuştur. 1930 sonrası Türkiye’yi yöneten siyasi iktidar, devlet eliyle ekonominin kalkınacağını öngörmüş, hatta o yıllarda kapitalist dünya sisteminin gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki işbirliğini nasıl yönlendirdiğini de keşfederek, buhranın az gelişmiş ülkeler için bir sanayileşme fırsatı olduğunu düşünmüşlerdir³²⁹. Devletçilik politikalarının oluşumunda, dönemin hakim siyasi ideolojileri de etkili olmuştur. 1920’lerde özellikle Almanya ve İtalya’da ortaya çıkan Milliyetçilik hareketleri Türkiye’yi de etkilemiştir. Milliyetçilik aynı zamanda anti- liberal bir iktisadi felsefeyi de beraberinde getirmiştir. Bu ülkeler liberalizmi varlıklarına ve dünya üzerindeki yayılmalarına yönelik bir tehdit olarak görmüşür³³⁰.

Özel sektöre ilişkin toplumsal ve politik tavrın oluşması, özel girişimciliğin dengeli bir ekonomik gelişme sağlayabileceği konusundaki güvenin iyice sarsılmış olduğu böyle bir ortamda biçimlenmiştir. Buna bağlı olarak, Türkiye’de devlet

³²⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.66

³³⁰ Keyder, **a.g.e.**, s. 126

müdahalesinin ve özel sektör faaliyetinin meşru alanlarının tanımlanması, devlet müdahalesinden bağımsız sürdürülen özel girişimcilik faaliyetinin ekonomik gelişmeye yapabileceği katkılar konusunda ampirik olarak gayet sağlam temellere sahip bir karamsarlığın hüküm sürdüğü bir ortamda gerçekleşmiştir³³¹. Aslında bu da karşılıklı olarak, girişimci mantalitesinin oluşumunu etkilemiştir. Çünkü özel sektöre güvenilmeyen bir ortamda oluşturulan iktisadi politika stratejileri, girişimciler açısından belirsizlik ortamı oluşmasına neden olmuştur. Bu da doğal olarak, girişimcilerin devlete güvenlerini azaltmıştır.

Bu noktada yine Doğu Asya ülkeleri ile karşılaştırma içine girecek olursak, belirsizlik konusu açısından, yukarıda sayılan devlet-sermaye arası ilişkilerdeki benzerlikler yerini bu sefer önemli farklılıklara bırakmaktadır. Bu farklılık devlet müdahalelerinin boyutlarında değil, ancak müdahalenin aldığı biçimde ortaya çıkmaktadır³³². Güney Kore ve Tayvan'ın ekonomik başarıları, büyük ölçüde devletin tutarlı ve istikrarlı bir uzun dönem sanayileşme stratejisi sürdürmedeki kararlılığı ve başarısıyla, buna ek olarak ekonomide oynadığı belirsizliği azaltıcı rolle açıklanabiliyor³³³. Bu ülkelerin hızlı büyüme performansı, böyle bir iktisat politikası sürecinin ekonomi üzerinde girişimci davranışlarını biçimlendirerek yaptığı dolaylı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Başka bir deyişle, Güney Kore ve Tayvan devletleri girişimcileri rant arayışına yönelik spekülative faaliyetlere girmeyip bir sanayi mantalitesi geliştirmeye ve işletmelerin uluslar arası planda rekabet edebilecek hale getirmeye ikna eden veya zorlayan bir politika çizgisini başarıyla devam ettirebilmiş görünüyorlar³³⁴. Kısaca Türkiye'de devletin belirsizliğe yol açan faktörleri tetiklercesine hareket etmesine rağmen, Güney Kore ve Tayvan'da bu etkinin ters yönde etkili olduğunu görüyoruz. Hukuksal ve bürokratik alanlardaki düzenlemelerin, devlet-iş adamı ilişkisini düzenleyecek mekanizmayı tam olarak oluşturamadığını da ekleyebiliriz.

Bunun dışında hükümetlerin ellerindeki politik gücü mutlak bir güç olarak görmeleri dolayısıyla, sosyal politikaları sıklıkla değiştirerek, bürokrasi ve hukuku

³³¹ Buğra, **a.g.e.**, s.43 – 44

³³² Buğra, **a.g.e.**, s. 44

³³³ Edvard S. Mason, **The Economic and Social Modernization of the Republic of Korea**, Cambridge: Harward University Press, s.15-18.

³³⁴ Buğra, **a.g.e.**, s. 45

kendi hedeflerine bağımlı hale getirmişlerdir. Bu hedefler çoğu zaman tutarlı bir stratejiyi yansıtmadıkları için de, politikalarda sık sık yer alan değişimler iş hayatının kurumsal parametrelerinde aynı ölçüde sık rastlanan değişmelere neden oluyor. Böylece iş hayatının iktisat politikalarından kaynaklanan belirsizliği, bürokrasi ve hukukun dengeli bir politika ortamının oluşmasına yaptıkları katkının çok sınırlı oluşu nedeniyle belirginleşmektedir.

Yukarıda yaptığımız Doğu Asya ülkeleri karşılaştırmalarına ek olarak, bürokrasi ve hukukun istikrarlı olması mevzuunda, bu ülkelerde Japonya'dan aldıkları gelenek çerçevesinde, bürokrasinin bütünlük içinde, sağlam bir yapıya sahip olduğunu ve politik etkilerden uzak olduğu görülmektedir³³⁵.

Erken cumhuriyet döneminden itibaren devlet ve işadamları arasındaki belirsizlik karmaşasına baktığımızda, konunun temel nedeninin devlet müdahalesinin boyutlarından kaynaklandığını görmekteyiz. İş adamları için asıl sıkıntı, Keynes sonrası dönemde makro istikrarı düzenleyen devlet müdahaleciliği değil, bu müdahaleciliğin gelebileceği nokta olmuştur. Girişimciler kendi sahalalarında güven telkini istemişler ama bu güveni hissedememişlerdir.

İşadamları ile devlet arasındaki ilişkinin uyumlu bir biçimde yürütülmesini sağlayacak nitelikte bağımsız bir yargı sisteminin varlığı bu sorunun ana kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Son seksen yıl içerisinde Türkiye'de üç başarılı askeri girişim yaşandığı, dört anayasa yapıp (1921, 1924, 1961, 1982) dört anayasa değişikliği (1923, 1928, 1937, 1971) gerçekleştirdiği, mahiyeti tam belli olmayan sayısız toprak reformu projesinin meclise gidip geldiği, sayısız makabline şamil yasa değişikliği yapıldığı düşünülürse yargının neden mülkiyet hakları ve özel sektörün meşru sınırları konusunda tam bir güvence oluşturmadığı kolayca görülebilir³³⁶.

Devletin yarattığı belirsizliklerin başında yasayla verilmiş olan bir ayrıcalığın bir anda kaldırılması gelmektedir. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile getirilmiş olan gümrük

³³⁵ Buğra, a.g.e., s. 47

³³⁶ Ayşe Buğra, "Cumhuriyet Dönemi Girişimcilik Tarihi ve Yeni Demokrasi Hareketi", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 66, 29-45, 1995, s. 36

muafiyetlerinin 25 yıl boyunca yürürlükte kalma sözü verilmiş olmasına rağmen bu süre sona ermeden kaldırılması bu sorunun örnekleri arasındadır. Milli Sanayiciler Birliği tarafından devletin sanayiye müdahalesinin örgütlenmesini sağlamak amacıyla kurulan Sanayi Kalkınma Bankası'na duydukları tepkileri dile getirmek için sunulan raporda üzerinde çok durulan noktalardan biri de, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun maddelerinde değişiklik yapılmasının iş ortamında belirsizlik ortamı yaratacağı konusu olmuştur³³⁷. Bunun dışında 1930'larda belirsizlik konusunun en yoğun yaşandığı konu vergiler olmuştur. Diğer bir konu ise özel girişimcilerin girebileceği alanların koordinatları olarak görülmektedir. Girişimcilerin bir büyük sıkıntısı da devletin hangi durumlarda nasıl ve ne ölçüde müdahale edebileceği olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren diğer bir tartışma alanı da devletin dış ticaret alanındaki müdahaleleri olmuştur. Hatta savaş yıllarında ithalatın yalnızca devlet tekelinde sürdürülmesi mevzusu dahi gündeme gelmiştir. Bu olmasa bile yoğun bir şekilde denetlenmiştir. Savaş yıllarında artan müdahalecilik boyutları incelediğimiz devlet ve girişimciler arası ilişkilerin de şekillenmesinde olumsuz bir rol oynamıştır.

Devlet iktisadi ortamı kontrol etmekte ve yönetmekte zorlandığı zamanlarda, girişimcilere karşı daha hoşgörüsüz davranmıştır. Örneğin savaş dönemi gibi bu tip olumsuz koşulların olduğu zamanlarda ortaya çıkan vurgunculuk ortamı ile özel sektöre güvenilmemesi gerektiği görüşü gösterilmeye başlanmıştır.

Devletin girişimcilere karşı güvensizlik hissettiği bir dönem de, Devletçilik uygulamalarının arttığı 1930'lu yıllardır. Bu dönemde devlet sanayileşme faaliyetinde oldukça aktif bir rol almasına, önceki dönemde de özel sektörü destekleyici hatta yaratıcı politikalar uygulamasına karşın, özel kesimde önemli bir gelişme gözlenmemiştir. Bu dönemde özel girişimci Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan da yararlanmaya devam etmiştir ve iç piyasada dış rekabete karşı korunmuştur. Bu dönemde devletin özel sanayiye bakışında bir soğukluk, özel kesiminde devlete karşı

³³⁷ Selim İlkin ve İlhan Tekeli, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Yayın No.39, 1982, s. 215

hislerinde kuşku vardır. Özel kesimce elde edilen dolgun kazançlar bürokraside bir kıskançlık ve kızgınlık yaratmıştır. Hükümet çevrelerinde ve Meclis'te özel girişime verilen desteklerin kısıtlanması yönünde eğilimler belirmiştir. Ayrıca özel kesim sıkı bir denetime ve formalitelere bağlı tutulmuştur. Örneğin 1936'da çıkarılan özel bir yasa ile sanayi ürünleri fiyatları denetlenmek istenmiş, özel kesimin yüksek fiyatlarla aşırı kârlar sağlamasının önüne geçilmek istenmiştir. Dış ticaret de denetim altına alınmış, spekülâtorlerin ihracat yapması engellenmeye çalışılmıştır. Bunların rekabet şartları oluşturularak piyasada gerçekleşmesi değil de, piyasa kontrolü yolu ile çözülmeye çalışılması özel kesimin, Devletin iktisat politikalarını uygulaması konusunda şüpheyne kapılmasına neden olmuştur³³⁸.

Oluşturulmaya ve yayılmaya çalışılan düşünce ortamının yaratılmasında en büyük faktör de gazeteler olmuş, gazeteler de hemen hemen her gün işadamlarına karşı çeşitli suçlamalarda bulunmuş, özellikle devlet memurluğundan özel girişimciliğe geçen kişiler suçlanmıştır. Hatta 31 Mayıs 1945 tarihindeki Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir habere göre bazı milletvekilleri, işadamları ve girişimciler arasındaki ilişkilerin soruşturulabilmesi için özel mahkemeler kurulmasını talep etmişlerdir.

Çıkarılma nedeni olarak savaş dönemindeki vurgun olayları gösterilen, Türk iktisat tarihindeki en tartışmalı kararlardan biri olarak belirtebileceğimiz Varlık Vergisi uygulamasının asli nedeni, dönem başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun TBMM'de yaptığı konuşmaya bakıldığında daha rahat anlaşılacaktır: "Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçınacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetiyle uygulanacaktır." diyen Saraçoğlu Varlık Vergisi kanununun belli kesimlerden intikam almak amacı taşıdığını da söylemek istemiştir. Verginin piyasayı Türklerin eline geri vermek ya da mili burjuvazi yaratma hedefini desteklemek amacı taşıdığını da söyleyebiliriz. Siyasi olarak ise dönemde Nazi Almanyası hayranlığının da etkili olduğunu değerlendirmek gerekmektedir.

³³⁸ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitapevi, 2002, s.65.

Vergi ile Türkiye tarihinin en büyük sermaye değişim operasyonlarından birisi yaşanmıştır. Yasa ile amaçlanan sermaye transferi gerçekleşmiş olsa da, sermayenin, gayrimenkullerin, el değiştirdikleri halleriyle endüstriyel üretim mekan ve gereçlerinin yeni sahipleri, bu araçları sevk ve idare etmek bilgi ve yetkinliğinden yoksun, yıllar boyunca tarım ve hayvancılıkla uğraşmış kişiler olmuştur. Bunun sonucunda mevcut sanayileşme seviyesini ileriye götürebilecek kesim elindeki kaybetmiş ve girişimci niteliğine haiz gruptan da yüksek miktarda fire verilmiştir.

Yasa ciddi tartışmalara neden olsa da, dönemin gazeteleri yoluyla provake edici haberlerle ahlaki bir zemin sağlanmaya çalışılmıştır. Karşılaşılan muhalefete ilginç bir örnek olarak, yasaı uygulayanlardan biri olan, uygulamanın her aşamasına tanıklık eden Faik Ökte, yıllar sonra Varlık Vergisi Faciası isimli kitabını yayınlamıştır³³⁹.

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, birçok konuda keyfi uygulamalarda bulunan hükümetin bu uygulamasında da asıl yanlış hukuk devleti ilkesini ayaklar altına almaları olmuştur. Bu uygulama ülkedeki iş ahlakına ve yasal işleyişe olan güvene ciddi ölçüde zarar vermiştir. Uygulama yürürlüğe girmesinden 16 ay sonra kaldırılmıştır.

Devlet ile Türk işadammının ilişkisini daha yakından incelediğimizde destekleyici devletin, desteğini sadece potansiyel başarı gördüğü kişilere değil, istediği kişilere de verebildiği görülmektedir.

Bu desteğin, iş ilişkilerinin artması, kredi temin edilmesi, hatta iş adamının banka hisselerine ortak edinilmesi ve ya iflasın yükünün üstlenilmesi gibi boyutlarda olabildiği görülmüştür. Dönemin Cumhurbaşkanı ile yakın ilişkiler içerisinde olan bir iş adamının başarısına, önde gelen bir emekli general ile ortaklık kuran bir işadammının ordu ve bazı resmi kuruluşlara olan satışının artmasına ya da önde gelen girişimcilerden birinin TSKB'nin kurulduğu yıl sahip olduğu sermayenin yaklaşık yarısını kredi olarak alabilmesine rastlanılmıştır.

³³⁹ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951, s. 5

Yasa, yönetmelikler, hukuksal altyapı, siyasal istikrar ve yönetimin mutlaki otoriteci yaklaşımı ve keyfi kararları; yatırım ve sağlıklı sanayileşme önünde ciddi engeller oluşturabilmektedir³⁴⁰. Bu engellerden devlet etkenini Ayşe Buğra 1990 yılında kaleme aldığı bir makalesinde şu cümlelerle açıklar: ‘Türkiye’nin hiç bir döneminde iş hayatını değiştiren temel değişkenlerin değerleri, bugünkü kadar istikrarsız, bugünkü kadar değişken olmamıştır. Dolayısıyla da işadamları hiç bir dönemde bugün olduğu kadar devleti düşünmemişler, devlet hiç bir dönemde bugün olduğu kadar işadamlarının günlük kaygılarının merkezinde yer almamıştır³⁴¹.

Girişimcilik olgusunu etkilediği düşünülen ve devlet ile ilişkilendirilebilecek faktörlerden biri de topluma ait olan kültür yapısıdır. Türk toplumu kültürel özellikleri göz önüne alındığında, girişimcilik yeteneğinin olmadığı ve toplumun kültürel yönlendirmesinin kapitalist anlamında kullanıldığı şekliyle bir girişimci tipolojisini üretmediği görülmektedir. Bazı araştırmacılar hiç bir kültürün tamamı ile girişimciliğe karşı veya girişimcilikten yana olmadığını belirtmektedir. Aslında Türkiye, geç endüstrileşen bir toplum olduğundan, devlete bağımlı iş sisteminin özelliklerinden ötürü bu anlamdaki girişimcilerin oluşumunun engellendiği ileri sürülebilir³⁴². Devlete bağımlı iş sistemi şu şekilde tanımlanmaktadır: ‘bu sistemde, politik liderler ve bürokratik elitler yatırım stratejilerinin koordine edilmesinde ve kaynakları elde etme önceliğinde oynadıkları rol ile devlete bağımlı iş sisteminin kurulmasına yol açarlar. Söz konusu sistemin Türk iş sistemi ile benzeştiği ileri sürülmektedir³⁴³.

3.1.3. Türkiye’de Devlet ve Girişimci Sınıf İlişkisi

Girişimcilik faaliyetinin yönlendirilmesinde devletin oynadığı son derece önemli rol, Türkiye’de iş hayatını biçimlendiren temel unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Türk

³⁴⁰ Oğuz Aktan, **a.g.e.**, s. 25

³⁴¹ Ayşe Buğra, “İş Yaşamındaki Belirsizliğin Siyasal Kaynakları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı.48-49,1990, s. 58.

³⁴² Kamil Yazıcı ve Kader Tan Şahin, “Türkiye’de Girişimciliğin Gelişimi: Kültürel ve Makro-Kurumsal Bağlamın Birlikteliği”, **İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 53, 2006, ss. 18- 28

³⁴³ Ayşe Buğra ve B.Üsdiken, **State, Market and Organisation Form**, 1997,Berlin, Newyork’tan aktaran Kamil Yazıcı, Kader Tan Şahin, 2006, s. 21

girişimcilerinin otobiyografilerinde, iş başarısının, her şeyden önce işadamlarının devlet ile ilişkisi ile belirlendiği vurgulanmaktadır³⁴⁴.

Girişimci sınıfın tarih sahnesine çok geç çıkması ve zayıf kalması sonucunda, bu sınıfın üzerine düşmesi gereken tarihi misyon hep başka sınıf ve tabakalar tarafından üstlenilmiş, sonuçta devlet ve küçük burjuva aydınları ile girişimci sınıf arasında Batı modellerinden farklı şekilde karmaşık bağıntılar, vesayet ve temsil ilişkileri doğmuştur. Türkiye'de güçlü bir sınıf haline gelirken bile girişimciler, bu güçlerini kıyasıya rekabet koşullarında etkinliğini ve üstünlüğünü her gün ekonomik olarak katılım zorunluluğundan kaynaklanan bir dinamizmden değil, devlet mekanizmasının kendisine sağladığı özel imkanlardan kazanmış, dolayısıyla başarısını bu mekanizmaya ulaşmada ve onu etkilemedeki becerilerine borçlu olmuştur. Bu özellikleri ile girişimci sınıf, Batı'daki benzerlerinden farklı olarak, toplumun demokratikleşme sürecine olumlu katkılar yapan değil, aksine bu sürece ayak bağı olan bir konumda bulunmuştur³⁴⁵.

Türk devletine girişimci sınıf tarafından yöneltilen en büyük eleştiri, devletin sosyoekonomik ve iş dünyasının politik bağlamında belirsizliğin ana kaynağı olarak görülmesidir. Devletin müdahaleleri uzun süre şüphe götürmesine rağmen, kendine güvenen girişimcilerin gelişimini engellemiştir. Bununla birlikte, girişimciler sık sık değişen ekonomi politikaları tarafından sunulan fırsatları değerlendirerek, çoğunlukla politik otorite ile kişisel temele dayanan informel ilişkiler gerçekleştirmişlerdir. Bu girişimciler modernleşme amacına uygun olarak ve küçük işletmeleri göz ardı eden politikacılar tarafından desteklenerek daha da çok büyümüşlerdir. Sonuç olarak, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin gelişimi görmezden gelinerek, ekonomik açıdan önemli iş alanları, organizasyonel yapısı büyük ve farklılaşmış Holding şirketleri arasında kurumsallaşmıştır³⁴⁶. Uygulanan bir ithalat kotası programı ile bir günde zenginleşen bir sermayedar bu ilişkiye örnek olarak gösterilebilir.

³⁴⁴ Ayşe Buğra, **a.g.e.**, s. 16

³⁴⁵ Korkut Boratav, **İktisat Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Ed. Sina Aksin, İstanbul: Cem Yay, 1992, s. 352.

³⁴⁶ Ayşe Buğra, "Class, Culture and State, An Analysis of Interest Representations by two Turkish Business Associations", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.30, No: 4, (Novamber 1998), ss.521-539, s. 523- 524.

Ülkemizin önde gelen girişimci örgütlerinden biri olan TÜSİAD'ın ilk 10 yılının değerlendirilmesinin yapıldığı yayınında, TÜSİAD'ı kuranların önceliğinin politika olmadığı, 1980 yılına kadar değişen hükümet ve partiler ile arasındaki mesafenin korunduğu belirtilmektedir. İktidardaki ve muhalefetteki politikacılarla ilişkiler kurulduğu ancak bu ilişkilerde dengeye özen gösterildiği vurgulanmaktadır³⁴⁷.

Bugün TÜSİAD, 1000'e yakın firmayı temsil eden önemli bir baskı- çıkar grubu olarak Türkiye gündeminde yer almaktadır. TÜSİAD, TOBB ve özel kesimin belirli bölümünü temsil eden kuruluşların ekonominin performansı ve iktisat politikaları hakkındaki görüşlerini Hükümet'e sunabilmeleri ve çeşitli teşviklerin oluşturulması sürecinde önemli bir baskı unsuru oluşturabilmeleri oldukça dikkat çekicidir³⁴⁸.

TÜSİAD, siyaset üzerindeki en önemli etkisini önemli kaos ortamının yaşandığı 1970'lerin sonunda gerçekleştirmiştir. Bu dönemde siyaset üzerinde etkili olabilmek için, uygulanan politikalardan memnun olmadıklarını, gazetelerde reklam kampanyaları düzenleyerek kamuoyunun dikkatine sunmuşlardır. Bu dönemde TÜSİAD'ın gazetelere verdiği ilanlar, girişimci sınıfın hükümetin uyguladığı ekonomik politikaların pek sempatik ve tatmin edici bulmamalarının bir sonucudur³⁴⁹. Derneğin 15 Mayıs 1979'da gazetelerde başlattığı ilan kampanyası, dönemin Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümetinin yıpranmasında önemli rol oynamıştır. 1979 yılı içinde sermayenin TİSK, TOBB ve Ege Sanayi Odası, Hür Teşebbüs Konseyi gibi resmi ve gayri resmi organları TÜSAD'ı yalnız bırakmamış; ağır ve yıkıcı eleştirilerle siyasi iktidarı yıpratma kampanyasını sürdürmüşlerdir³⁵⁰. Bu politika 1980'li yıllarda da devam etmiş, özellikle dernek başkanları hükümetlerin ekonomi politikalarını eleştirmişlerdir. Bu dönemde TÜSİAD'ın üyeleri arasında yapılan bir ankette, üyelerin %91'inin kredi imkanlarının artırılmasında, %80'ni işsizliğe çözüm bulunmasında,

³⁴⁷ Feyyaz Berker ve Güngör Uras, **Tüsiad'ın ilk 10 Yılı**, İstanbul: Doğan Kitap, 2008, ss. 13- 14

³⁴⁸ İlkay Sunar ve Z.Öniş; **Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma**, İstanbul: TÜSİAD Yay., 1992, s. 86.

³⁴⁹ Ersin Kalaycıoğlu, **Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State**, Strong State, and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyter, Germany, 1991, s. 86

³⁵⁰ Korkut Boratav, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul: Gerçek Yay., 1991, s. 72

%82'si malların üretiminde yeni imkanlar ve kolaylıkların sağlanmasında hükümeti başarısız bulmuşlardır³⁵¹.

TÜSİAD'ın özellikle siyasette çok etkili olmasında basın-yayın çalışmaları çok önemli olmuştur. Özellikle Görüş dergisi, başta yasama organı üyeleri, yüksek bürokratlar, özel sektör temsilcileri, akademisyenler ve gazetecilere düzenli olarak gönderilmektedir. Ekonomik sorunlarla ilgili bu çevreleri bir araya getiren konferanslar, seminerler, yemekler düzenlenmektedir³⁵². Bunun yanında çok sayıda ve gündemde olan siyasal, sosyal sorunlarla ilgili olarak hazırlanan raporlar da kamuoyunda dikkat çekmektedir. Bugüne dek çok sayıda rapor hazırlayan TÜSİAD, bu raporların dağıtımını da çok iyi yaparak, bu alanda üretilecek politikalara bir tür yönlendirme yapmaktadır³⁵³.

Girişimci sınıfın, siyasal sürece etki etmesi ve kontrolünde tutması, devletin bu grup zararına hiçbir faaliyete girmemesi ve her zaman bu sınıfın çıkarlarına uygun olarak davranması anlamına gelmektedir. Ekonomik hayatın büyük bir kısmı girişimci tarafından yönetilirken, devlet iktidarını kullanan hükümetlerin bunların çıkarlarına karşı bir politika izlemesi oldukça zordur. Zaten kapitalist sistemde girişimci sınıf, hükümetler üzerinde büyük bir etkileme gücüne sahiptir. İşadamları grubunun sahip olduğu gücün belirtisi, reformcular da dahil olmak üzere, bütün hükümetlerin, özel girişim çevrelerinin güvenini kazanmak için gösterdikleri çok köklü çabalarıdır³⁵⁴. Aslında hükümetlerin kullandıkları devlet işletmelerinin asıl misyonları siyasal ve toplumsaldır. Bunlar bir yandan yarattıkları iş olanaklarıyla girişimci sınıf oluşturup onun desteklenmesini sağlarlar, diğer taraftan da bu kesimin siyasi olarak devlet kapısına bağlı kalmasının maddi koşullarını üretirler³⁵⁵. Dolayısıyla devletin girişimci grubun güçlenmesini engellemekten çok, bu grubun güçlenmesi için ortam hazırladığı söylenebilir³⁵⁶.

³⁵¹ Yeşim Arat, **Politics and Big Business: Janus-faced link to the State**, Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyter, Germany, 1991, s. 139.

³⁵² Arat, **a.g.e.**, 139

³⁵³ M.Akif Özer, "Girişimci Sınıf, İktisadi Hayat ve Siyaset", **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 3, 2001, s. 199

³⁵⁴ Gencay Şaylan, **Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, Ankara: V Yayınları, 1986, s. 60

³⁵⁵ İnel, Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunahımı**, Birikim Yayınları, 1990, s.155

³⁵⁶ Özer, **a.g.m.**, s 170

3.2. Girişimci Biyografileri Üzerinden Devlet Girişimci İlişkisi

3.2.1. Büyük Sermaye Profilleri

Türkiye’de özel sektörün gelişmesi çok eski tarihlere dayanmamaktadır. Bugün faaliyet gösteren büyük şirketlerin çoğunun kurucuları Cumhuriyet döneminde, özellikle 1950’li yıllarda oldukça küçük sermayeler ile iş hayatına atılmış kişilerdir.

Türkiye’deki köklü şirketlerin tarihi Cumhuriyet ile eşittir. Türkiye’de büyük atılımlar yapmış ve ilklere imza atmış işletmelere baktığımızda, bunların Cumhuriyet döneminden bugünlere geldiğini görürüz. Bu işletmelerin kurucu ve yöneticilerinin birçoğu bugün yaşamasa bile iş hayatındaki ağırlıklarını ve izlerini günümüzde sürdürmektedirler.

İşadamlarının kökenleri itibari ile genellikle küçük tüccar veya devlet memuru oldukları görülmektedir. Grubun işlerini geliştirmelerinde devletin sağladığı kredilerin ve açtığı iş imkanlarının büyük rolü olmuştur. Dolayısıyla karşılaştığımız işadamları grubunun genel profilleri itibari ile değerlendirildiklerinde, köken itibari ile kişisel bir ekonomik güce, büyük toprak sahipliğine veya bir zanaatkârlık geleneğinden kaynaklanan toplumsal bir statüye sahip olmadıkları söylenebilir. Türkiye’de özel sektör, ekonomik ve toplumsal statüsü büyük ölçüde devletten kaynaklanan bu iş adamları topluluğu tarafından geliştirilmiştir³⁵⁷.

Ülkemizin önde gelen girişimcilerinin deneyimleri ve anlattıkları, Türkiye’nin büyük işadamı profilini anlamamız açısından oldukça önemlidir. İş hayatları süresince edindikleri tecrübe ve bu bağlamda aktardıklarına baktığımızda önemli ortak noktalar olduğu görülmektedir.

3.2.2. Hacı Ömer Sabancı- Sakıp Sabancı

Tahminen 1906 yılında Kayseri’nin Akçakaya köyünde doğan Hacı Ömer Sabancı, iş hayatına 1921 yılında gittiği Adana’da hamallıkla başlamıştır. Çalışmayı

³⁵⁷ Ayşe Buğra, **a.g.e.**, s. 34

oldukça seven ve çok hırslı biri olan Hacı Ömer, ilk olarak pamuk ticaretine girmiş, kısa süre içerisinde edindiği deneyimle çırçırılama işinin kârlı olduğunu fark etmiştir. Yaptığı birikimle ikinci el çırçır makinesi almış, kiraladığı yerde bu makineleri çalıştırmıştır³⁵⁸. Hacı Ömer işlerini biraz daha yoluna koyduktan sonra ortaklarıyla çırçır fabrikası kurmuştur. Daha sonra fabrikanın mal sattığı yağ fabrikasını satın almak istemiş, olmayınca bu işi oldukça iyi bilen biriyle fabrika açmıştır. Hacı Ömer'in bu girişimi varlık vergisinin kabulunun hemen öncesine rastlamaktadır. Hacı Ömer'in satın almak istediği yağ fabrikasının sahibi olan Musevi varlık vergisinden kaynaklanan zor günlerinde fabrikayı Hacı Ömer ve ortaklarına satmak zorunda kalmıştır³⁵⁹.

Savaş dönemini yaşayan Hacı Ömer, sermayenin önemini bu dönemden sonra daha fazla kavramış ve ortaklarıyla bir banka kurmaya karar vermiştir. Hacı Ömer'in bu görüşü ortakları tarafından oldukça uç bir tasarı olarak düşünülmüştür³⁶⁰. Akbank 1948 yılında beş ortakla kurulmuştur.

Hacı Ömer'in girişimcilik profili değerlendirildiğinde, oldukça temkinli biri olmakla birlikte, o dönem için oldukça ileri görüşlü biri olduğu ve gerektiğinde risk almaktan kaçınmadığı söylenebilir. Karşısına çıkan bir fırsatı değerlendirmekten çok, girişimcilik yaptığı alanları, işiyle ilgili olan veya işini geliştireceğini düşündüğü alanlarda yaptığı gözlemlenmektedir.

Sakıp Sabancı biyografisinde 1950'li yıllarda DP iktidarı ile birlikte özel sektöre dayalı yeni bir gelişme anlayışı başladığını ve devlet adamları ile yerli iş adamları ve tanınmış kişilerle toplantılar düzenlendiğini anlatıyor³⁶¹. Vehbi Koç ise biyografisinde, 1946'da DP ilk kurulduğunda, CHP'nin özel teşebbüse önem vermeye başladığını, girişimciliğin gelişimi için, çeşitli şehirlerdeki iş adamlarından oluşan bir divan kurduklarından bahsediyor³⁶².

³⁵⁸ Sakıp Sabancı, **a.g.e.**, ss.14-34

³⁵⁹ Sabancı, **a.g.e.**, s. 60-61

³⁶⁰ Sabancı, **a.g.e.**, s. 63

³⁶¹ Sabancı, **a.g.e.**, s.65

³⁶² Sabancı, **a.g.e.**,s. 134

Aklında iplik fabrikası kurmak olan Hacı Ömer, bahsedilen toplantılardan birinde, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşme fırsatı bulmuştur. Bu alanda bir girişimci bulmayı ümit eden Bayar, görüşme neticesinde Hacı Ömer'i uygun bulmuş ve destek olma sözü vermiştir. Fabrikanın projesi hazırlama sürecinde Sümerbank'ın katkısı olmuş, fabrikanın tamamlanması için TSKB'den büyük miktarda kredi alınmıştır³⁶³. Bu örnek devletin girişimciye verdiği desteğin gelebileceği boyutları gösterdiğinden büyük önem taşımaktadır. TSKB'den alınan kredinin banka toplam sermayesinin %40'ına varmış olması bu düşüncüyü sayısal olarak da kanıtlamaktadır. Sakıp Sabancı'nın biyografisinde ilk gururumuz olarak bahsettiği Bossa isimli fabrika bahsedilen koşullarda 1951 yılında kurulmuştur.

Bir kitabında, "Hayatta doyamadığım bir şey var; o da çalışmak", diyen Sakıp Sabancı iş hayatına 1948'de Akbank'ta stajyer memur olarak başlamıştır. Hastalığı nedeniyle liseyi bitirmeden okulu bırakmış ve Bossa Un Fabrikası'nda veznedar olarak çalışmaya başlamıştır. Ardından Bossa Tekstil Fabrikası'nda Genel Müdür Yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1964'te Adana Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur. 1966'da babası Hacı Ömer Sabancı'yı kaybettikten bir yıl sonra kardeşleriyle Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.'ni kurarak Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini üstlenmiştir.

1964 yılından itibaren, 25 yıl müddetle Adana ve Kocaeli Sanayi Odaları; Türkiye Sanayi ve Ticaret Odaları Birliği Üyeliği ve Başkanlığını icra etmiştir. Muhtelif vakıflarda çeşitli zamanlarda görevler üstlenmiştir. 1986 yılında Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği TÜSİAD'ın Yönetim Kurulu Başkanlığını üstlenen Sakıp Sabancı, 1987- 1990 yılları arasında Yüksek İstişare Konseyi Başkanlığını yapmıştır.

Sabancı grubu Bossa'nın kuruluşundan sonra tekstil alanında birçok başka şirket kurmuştur. Poliester elyaf üretimi için kurulan Sasa bu şirketlerden biridir. Sakıp Sabancı bu konuda kimya tahsili gören Özdemir Sabancı'nın büyük teşviki olduğunu söylemektedir. Sabancı Sasa'nın kuruluşundan oldukça detaylı bahsetmektedir. Sasa'nın Türkiye'nin 1960'lı yıllarda nasıl sanayileştiğinin ve bu süreçte hangi

³⁶³ Sabancı, a.g.e., s. 68

zorlukların üstesinden gelindiğinin anlaşılması açısından en iyi örneklerden biri olduğunu eklemektedir³⁶⁴.

Grup bazen de hükümetin öneri ve isteği doğrultusunda başka sektörlerde girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Mesela lastik imalatında kullanılan kordun imalatına başlanması o dönemde Devlet Planlama Teşkilatı'nın başında bulunan Turgut Özal'ın yönlendirmesiyle olmuştur³⁶⁵. 1973 yılında bu alanda faaliyet gösterecek olan Kordsa kurulmuştur.

Sakıp Sabancı, 1981'de Londra'da, Türk sermayesi ile yurtdışındaki ilk banka olan Ak International Bank'ı (Sabancı Bank Plc.) kurmuştur.

1988 yılında Kocaeli'de Bridgestone-Sabancı ortaklığıyla Brisa Kurulmuştur. 1990'da Japon otomotiv firmaları Toyota ve Mitsui ortaklığıyla Toyota-Sa kurulmuş, 1994'te ToyotaSa fabrikası açılmıştır. 1996'da Fransız hipermarket zinciri Carrefour ortaklığı ile CarrefourSa hipermarket zinciri kurulmuştur. 1997'de Fransa'nın gıda sektörünün önde gelen firmalarında Danone ile yüzde 50 ortaklıkla DanoneSa, 2001'de DuPont'un yüzde 50 ortaklığıyla dört kıtada toplam 16 fabrika ile faaliyet gösteren DuPontSa ve DuSa International şirketleri kurulmuştur.

Son dönemlerde sosyal ve kültürel içerikli çalışmalara yoğun zaman ayıran Sabancı, Türkiye'nin 55 yerleşim merkezinde 110'dan fazla eğitim, sağlık ve kültür tesisi meydana getirmiştir. Fahri doktorluk ünvanı olan Sabancı'nın kendi yazdığı 14 adet kitabı vardır. Sakıp Sabancı'ya 1997 yılında Cumhurbaşkanı tarafından "Devlet Üstün Hizmet Madalyası", İsviçre-Zürih'teki Avrupa Ekonomi Enstitüsü tarafından "Avrupa Kristal Dünya Ödülü" ve Hukukun Egemenliği Derneği tarafından da "Kaliteli İnsan Onur Ödülü" verilmiştir. Sakıp Sabancı 1996 yılında Dünya Türk İşadamları Kurultay Başkanlığı'na seçilmiştir.

3.2.2.1 Vehbi Koç

³⁶⁴ Sabancı, **a.g.e.**, s. 120 – 123

³⁶⁵ Ayşe Buğra, **a.g.e.**, s. 125- 126

Vehbi Koç'un hikâyesi, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yeni bir işadımı grubunun yaratılmaya çalışıldığı koşulları çok iyi gösteren bir bilgi kaynağıdır³⁶⁶.

Vehbi Koç 1917 yılında oturdukları evin altındaki dükkânı, bir sandık ayakkabı lastiği, bir sandık şeker, bir kaç teker kaşar peyniri, zeytin, makarna gibi mallarla bakkal dükkânı haline getirerek tüccarlık hayatına başlamıştır³⁶⁷.

1928'de Ankara Ticaret Odası ikinci başkanı olan Koç, Ford ve Standard Oil (Mobil) şirketlerinin Ankara Temsilciliklerini almış ve işlerini büyütmeye başlamıştır. İş hayatı başlangıçta sürekli yükselen bir çizgiyle devam etmemiş, özellikle ortaklık yoluyla yaptığı girişimlerde muvaffak olamamıştır. 1936 yılında sanayi alanında ilk teşebbüsü ve Haliç Sütlice'de Hovagimyan Biraderler'in boru fabrikasına ortaklığı başarısız girişimlerine örnek olarak gösterilebilir. Bu deneyimlerden sonra "Başkalarının kurduğu işe ortak olmam. Kendi kurduğum işe ortak ararım." diyerek kararlı bir girişimcilik ruhu sergilemiştir.

1937 yılında İstanbul'da ilk şubesini açmış, 100 bin lira sermayeli Vehbi Koç ve Ortakları Kollektif Şirketi'ni faaliyete geçirmiştir³⁶⁸.

1938 Şahıs şirketlerinin uzun ömürlü olmadığını görerek Koç Ticaret Anonim Şirketi'ni kurmuş, müesseseleşme yolunda önemli bir adım atmıştır. Şirketin ilk Genel Müdürlüğü'ne İş Bankası Genel Müdür Yardımcılığı'ndan ayrılan Fazıl Öziş'i getirmiştir. 1944'de ilk otomobil ticaret şirketi olan Motor Ticaret kurulmuştur. 1947'de Ankara Oksijen Şirketi'ni kurmuştur. Bu kendi sermayesiyle giriştiği ilk sanayi teşebbüsü olmuştur. 1948 yılında General Electric ortaklığıyla ilk ampul fabrikasını kurmuştur. 1949'da Koç Ticaret'in Genel Müdürlüğü'ne Sümerbank Genel Müdürlüğü'nden emekliye ayrılan Hulki Alisbah'ı getirmiştir.

Girişimci otobiyografilerinde ortak olarak göze çarpan bir başka konuda, kamu kuruluşlarının üst düzey çalışanları ya da emeklilerinin büyük işadamlarının birlikte çalışmak istedikleri önde gelen kişiler olduklarıdır. Bunda söz konusu kişilerin iş

³⁶⁶ Buğra, a.g.e., s. 116

³⁶⁷ Vehbi , **Hayat Hikayem**, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1979, s.18

³⁶⁸ Koç,a.g.e., s.41

hayatında edindikleri donanımlarının yanı sıra Devlet ile olan bağlantıları ve bu bağlantıların bazı kapıları açması etkili olmuştur. Koç'un biyografisinde de bu konudaki hassasiyeti ve tercihi açıkça görülmektedir. Koç konuyla ilgili bir başka örneğinde, trende tanıştığı Merkez Bankası'nda çalışan iki gence, Ziya Bengü ve İbrahim Berkem'e iş teklif ettiğinden bahsetmektedir³⁶⁹.

Büyük işadamları profillerinden akılda kalan bir başka nokta ise, kaleme aldıkları biyografilerinde veya şahsi internet sitelerinde sosyal projelerinden bahsetmeleridir. Bu projeler arasında özellikle yapılan yardımlar, kurulan eğitim ve sağlık tesisleri ve çeşitli kültürel uygulamalar yer almaktadır. Halka bir iş adamının kendini kabul ettirebilmesi ve saygınlığını arttırabilmesi sosyal alanlarda kendilerini göstermelerini gerektirmiştir. Zengin ama iyi imajı yaratma çabaları ve prestij rekabeti içinde olunması gerekliliği de bu sosyal girişimlerin temeline katkıda bulunmuştur.

Vehbi Koç, ilk büyük sosyal yardımını, Ankara Üniversitesi Vehbi Koç Öğrenci Yurdu'nu yaparak gerçekleştirmiştir. Dr. Sami Ulus Çocuk Hastanesi'nin bulunduğu binayı Hazine'ye bağışlamıştır. Türk Eğitim Vakfı'nın kuruluşuna öncülük etmiş, Vakfın kuruluşu için 205 kişi biner lira vermiştir. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Vehbi Koç Kitaplık ve Araştırma Tesisi çalışmaya başlamış, Sarıyer Vehbi Koç Vakfı Lisesi hizmete girmiştir. Koç şirketleri, İstanbul Şehri'ne Etiler-Ulus üstgeçidini (Koç Köprüsü) yaptırarak hediye etmiştir. Trafik kazaları ve 1. Basamak Tedavi Hizmetleri Ünitesi hizmete girmiştir. Ülkemizdeki hızlı nüfus artışının sosyal ve ekonomik sorunların artmasında önemli rol oynadığını ve bunun halka anlatılması gerektiğini düşünen Vehbi Koç'un önderliğinde 1985 yılında Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı kurulmuştur.

1954'de Bozkurt Mensucat, Kavel, Türk Demirdöküm ve Türkay Fabrikaları'nı kurmuş, Bozkurt Mensucat tekstil alanında, Türk Demirdöküm ilk radyatörleri ve daha sonra da otomotiv endüstrisi için dökme parçaları üretmek alanında faaliyet göstermiştir.

³⁶⁹ Koç, a.g.e., s. 43

1954 yılında Arçelik'in temellerini atan Erol isimli şirket kurulmuştur. Fabrika başlangıçta madeni büro eşyası imal ederken, daha sonra buzdolabı, çamaşır makinası, termosifon üretmeye başlamıştır. 1956 yılında ilk turizm yatırımını, Divan Oteli'ni kurarak gerçekleştirmiştir. 1959'da ilk Türk kamyonlarını üretecek olan Otosan kurulmuştur. Koç'un Amerikalı ünlü işadamı Henry Ford ile görüşmesinden sonra kurulan şirket, Hükümetten alınan destek ile montaj endüstrisiyle faaliyete başlamıştır. Koç'un ünlü işadamıyla görüşmesi için dönemin başbakanı Adnan Menderes'de kendisine Koç'u tanıtan bir mektup göndermiştir³⁷⁰.

Vehbi Koç'un girişimcilik hayatında, belirtilen faaliyetlerin tarihlerinde görüldüğü gibi birçok 'ilk' vardır. Bu bağlamda Koç, yeniliklere oldukça açık, risk üstlenebilen, ileri görüşlü bir girişimci olarak betimlenebilir.

Devlet ile olan ilişkilerine oldukça önem veren Vehbi Koç, biyografisinde de bundan sıklıkla bahsetmektedir. 1938 yılında Ankara Ticaret Odası Başkanı olduğu dönemde yaşanan Erzincan depremi sonrasında yürütülen yardım kampanyasına desteği dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün dikkatini çekmiş, kendisine teklif edilen milletvekilliği teklifin geri çevirmiştir. Bu durum İnönü'nün Koç'a olan sempatisini güven duyulan bir dostluk mertebesine yükseltmiştir. Bu tarihten sonra İnönü- Koç buluşmaları sıklaşmış, memleket meseleleri üzerindeki fikir alışverişleri, 1946'da Koç'un CHP Divanı'na girmesine neden olmuştur³⁷¹. Koç, 1960 yılında DP iktidarının baskısıyla, Müdafaa-i Hukuk devrinden beri kayıtlı bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa ettiğini, ancak Demokrat Parti'ye girmeyi de bütün ısrarlara rağmen reddettiğini anlatmıştır. Vehbi Koç, iş hayatında ciddi siyasi engellerle karşılaştığını ve yıllarca emek vererek kurduğu şirketin zarar görebileceği endişesiyle bunu yaptığından bahsetmiştir³⁷².

Koç karşılaştığı siyasi engellerden üzüntüyle bahsederken yaşadığı farklı bir olayı da aktarmaktadır. Koç biyografisinde 1928'den 1951 yılına kadar başkanlığını yaptığı Ankara Ticaret Odası'ndan, tamamen politik nedenlerle uzaklaştırıldığından

³⁷⁰Koç , a.g.e., s.89

³⁷¹ Can Kıracı, **Anılarımla Patronum Vehbi** , İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995, s. 227

³⁷² Koç, a.g.e., ss.143-144

bahsetmiştir. Yaşadığı bu sıkıntıları atlatabilmek için çok çaba sarfettiğinden bahseden Koç yaşadığı olumsuzluklara rağmen, Menderes'in kendisi için Henry Ford'a yazdığı referans mektubunu da, ülkenin ekonomik kalkınması yolunda, siyasi kaygılardan uzak ileri bir adım olarak minnetle anmaktadır. 1989 yılında da dönemde Isparta milletvekili olarak görev yapan Süleyman Demirel, 25 yıla yakın zamandır tanıdığı Koç için, bugünkü ve gelecekteki nesillerin O'nu kesinlikle çok iyi tanımasını gerektiğinden bahsetmiştir³⁷³.

Ünlü işadaminin girişimleri ve diğer 'ilk'leri siyasi sahadan çekildikten sonra da hızla devam etmiştir. 1961'de ilk olarak Gazsan A.Ş. adıyla kurulan ve 1963 yılında Aygaz adını alan şirket ile sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) temini ve dağıtılmasında öncülük etmiştir. 1962'de Türkiye'nin ilk traktör fabrikası Türk Traktör'ü kurarak, traktör imalatına geçmiştir. Daha sonra kurumsallaşma yolunda çok önemli bir adım atarak Koç Holding'i kurmuştur. Koç Holding bu alanda görülen ilk örnek olması bakımından önem arz etmektedir. Koç Holding faaliyetlerine Alman Siemens firmasıyla ortak olarak devam etmiştir. Türk Siemens Türkiye'nin ilk kablo fabrikasıdır.

1964 yılında, yaptığı ilk ABD yolculuğundan yaklaşık 20 yıl sonra Pirelli ile ortak olunarak Uniroyal Lastik Fabrikası ile yerli oto lastiği üretimine başlanmıştır. Koç bu girişimin oldukça geç gerçekleşebildiğini ve bunun Amerika yolcuğundaki gerçekleştiremediği hedeflerinden biri olduğundan söz etmektedir³⁷⁴.

1965 yılında Elektrik motoru ve kompresör üretecek Türk Elektrik şirketini, General Elektrik ile ortak olarak kurmuştur. Koç bunu ilk ABD ziyareti sonrasında gerçekleştirmiş, böylelikle Amerikan sermayeli ilk Türk şirketi kurulmuştur. Koç bu girişimden oldukça memnun olduğu bir başarısı olarak bahsetmektedir³⁷⁵.

1966 yılında ilk Türk otomobili Anadolu piyasaya çıkararak Koç, biyografisinde bu girişim ile Türk otomobil endüstrisinin kurucusu olduklarından bahsetmekte ve bu

³⁷³ Kıraç, a.g.e., s. 9

³⁷⁴ Koç, a.g.e., s.77

³⁷⁵ Koç, a.g.e., s.76

durumdan onur duyduğunu belirtmektedir³⁷⁶. Otomotivde büyüme isteyen Koç, 1968 yılında İtalyan otomotiv firması Fiat ile ortaklık kurarak, Tofaş firmasını kurmuş, Anadolu'dan sonra ikinci yerli araç olan 'Murat' marka otomobilin üretimine başlanmıştır³⁷⁷.

1979 yılında dışarıdan alınan 55 milyon dolar kredi ile özel sektörün bu en büyük ağır sanayi tesisi Asil Çelik üretime geçmiştir. Döviz kurunun yükselmesiyle paniğe kapılan Koç Grubu devletten yardım istemiş ve dönemin hükümetinin kararı ile kuruluşun hisseleri 1982 yılında Ziraat Bankası'na devredilmiştir.

Vehbi Koç 1983 yılında dünyanın başarılı iş adamlarına verilen Altın Merkürî Ödülüne layık görülmüştür. Aynı ödülü 1979 yılında işadamı Sakıp Sabancı'da almıştır.

1984 yılında Koç Holding İdare Meclisi Başkanlığı'nı oğlu Rahmi Koç a devrederek aktif olarak yönetimden çekilmiştir. Anadolu Üniversitesi tarafından Fahri İşletme Doktoru ünvanına layık görülmüştür. Vehbi Koç, 1987 yılında iş hayatının en değerli armağanı olarak bahsettiği Milletlerarası Ticaret Odası tarafından verilen 'Yılın İşadamı' ödülünü almıştır.

3.2.2.2 Nejat Ferit Eczacıbaşı

Nejat Ferit Eczacıbaşı, 5 Ocak 1913 tarihinde İzmir'de doğmuştur. Eczacı Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın oğludur. 1934'te Almanya'daki Heidelberg Ruprecht Karls Üniversitesi'nde kimya öğrenimini tamamlamış, ertesi yıl ABD'deki Chicago Üniversitesi'nden yüksek kimya diploması almıştır. Uzmanlık alanı olarak biyokimyayı seçen Eczacıbaşı Berlin Üniversitesi Kimya Fakültesi'ni bitirerek 1937'de kimya doktoru olmuştur. 1939'a kadar Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde çalışmalarda bulunarak hormonlar ve vitaminler üzerine araştırmalar yapmıştır.

1940'lı yılların başında Türkiye'ye döndükten sonra, kardeşleriyle kaldığı evin mutfağını bir laboratuvar haline getirmiş, ardından Galata'da bir handa vitamin

³⁷⁶ Koç,a.g.e., s.91

³⁷⁷ Koç,a.g.e., s.92

üretmeye başlamıştır. Türkiye'nin önde gelen kurumlarından Eczacıbaşı Holding'in ilk adımları böylece atılmıştır. 1940'larda başladığı seramik eşya imalatının yanı sıra seramik sağlık gereçleri, temizlik kağıtları, konserve, kaynak elektrodları, plastik kökenli ambalaj malzemesi ve sağlık armatürleri gibi alanlara da girmiştir. 1974'te sermaye piyasasına girerek halka açık ilk yatırım ortaklığını kuran Eczacıbaşı, 1969'da kurulan Eczacıbaşı Holding A.Ş.'de yönetim kurulu üyeliğini üstlenmiştir.

Nejat Eczacıbaşı 1961 Anayasası ile özel girişim için Türkiye'de yeni bir ortamın meydana geldiğini, bu yeni ortamda özel girişimin, akılcı bir tutum içinde bulunmak koşuluyla, kendini topluma uyumlu bir şekilde kabul ettirebileceğini belirtmektedir³⁷⁸.

Nejat Eczacıbaşı biyografisinde 1961 Anayasa'sının yürürlüğe girdiği Adalet Partisi döneminden toplumun yaşadığı en özgür yıllar olarak bahsetmektedir. Özel girişime önem veren DP hükümetinden sonra iktidara gelen ve DP'nin devamı olarak nitelenen bu partinin aynı politikayı devam ettirmesini ummuştur³⁷⁹.

Türkiye'deki Holdingleşme döneminde, Eczacıbaşı Topluluğu'da çalışmalara başlamış, 1970 yılı başlarında Eczacıbaşı Holding kurulmuştur. Bu yıllarda özel girişimin sermaye piyasasına açılma zorunluluğu dolayısıyla, Eczacıbaşı Topluluğu, halka açılmayı, bir yatırım ortaklığı biçiminde gerçekleştiren ilk kurum olmuştur. Bu Türk girişimcilik tarihindeki önemli adımlardan biridir.

Eczacıbaşı, incelediğimiz girişimci profilleri içerisinde, eğitim seviyesi en yüksek olanlardan biridir. Doktora diplomasına sahip Eczacıbaşı'nın girişimcilik faaliyetlerinin temelini eğitim aldığı konular oluşturmuştur.

Eczacıbaşı, sanayi alanındaki girişimleri dışında önemli sosyal projelerde de yer almıştır. Türk Eğitim Vakfı, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) ve Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı'nın kurucularındandır.

³⁷⁸ Nejat F. Eczacıbaşı, **Kuşaktan Kuşağa**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1999, s. 123

³⁷⁹ Eczacıbaşı, **a.g.e.**, ss.123-127

Eczacıbaşı sanayiciyi servet yaratan insan olarak gördüğünü, fakat sanayicinin; bu serveti ülkesi için yarattığını unutmaması gerektiğini söylemektedir. O'na göre sanayici, serveti; yurt ekonomisine daha yararlı olmak için yeni yatırımlara yönlendirmeli ve gelirlerinin bir bölümünü toplumun sorunlarını çözmeye ayırarak, toplumla paylaşmalıdır. Sanayici yarattığı bu servet içinden payını alacak, ama toplumdaki görevlerini de yerine getirecektir. Böyle söyleyen Nejat Eczacıbaşı 37 Mayıs 1960 sonrasında Cemal Gürsel tarafından kendisine yöneltilen sanayi bakanlığı teklifini toplum için vereceği bir kararın yönettiği kuruluşlardan birinin lehine olabileceği endişesiyle geri çevirmiştir.

Nejat Eczacıbaşı Türkiye'nin birinci kuşak işadamları arasında başarıyı yakalama becerisini gösteren bir sanayicidir. Fakat Nejat Eczacıbaşı, sadece işadami ve sanayici olarak kalmamış, sanayide ve işadamlığındaki başarısını başka alanlara da yaymıştır. Nejat Eczacıbaşı Cumhuriyet Türkiye'sinde "çağdaş işadami" modelinin ilk örneklerini vermiştir.

3.2.2.3 Alarko Grubu: Üzeyir Garih ve İshak Alaton

1929'da İstanbul'da doğan Üzeyir Garih, 1951 yılında İ.T.Ü.'den Makina Yüksek Mühendisi olarak mezun olmuştur. 1954 yılına kadar sonradan ortağı olduğu Carrier Corporation Türkiye Şubesi'nde Tesisat Mühendisliği görevini sürdürerek bu konuda uzmanlaşmıştır. 1954 yılında İshak Alaton'un önerisiyle Alarko Kollektif Şirketi'ni kurmuşlardır. Bu tarihten beri gün geçtikçe gelişen ve bir holding hüviyetini kazanan Alarko Şirketler Topluluğu'nda İshak Alaton'la birlikte Başkanlık görevini aralıksız olarak sürdürmüştür³⁸⁰. Üzeyir Garih aynı zamanda TÜSİAD, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası, Loyd Vakfı, Rotary, Lions, Propeller, İstanbul Sanayi Odası Meclisi, Turizm Yatırımcıları Derneği, AIESEC ve benzeri yerli yabancı birçok vakıf ve derneklerin yönetim ve danışma kurullarında görevlerde bulunmuştur³⁸¹.

³⁸⁰ Üzeyir Garih, **İş Hayatımdan Kesitler ve Gençlere Tavsiyeler**, İstanbul: Hayat Yayınları, 2005, s.4

³⁸¹ Garih, **a.g.e.**, s.4

Eğitime öncelikli önem arz eden Garih, yönetim, organizasyon ve ekonomi ile ilgili Turkish Daily News ve Akşam gazetelerinde haftalık ve ayrıca Babîali Dergisinde aylık periyotlarla yayınlanmış olan makalelere imza atmıştır. Ayrıca Deneyimlerim adlı 5 cilt, İş Hayatımdan Kesitler adlı 1 cilt ve ayrıca Hayat Yayınlarının yayınladığı 8 cilt kitabın yazarıdır. Garih aynı zamanda Yeditepe Üniversitesi MBA programında organizasyon konusunda ders vermiştir.

Garih 1950'li yıllarda ilk çalışmaya başladığı şirkette, Hacı Ömer Sabancı, Nejat Eczacıbaşı ve Bezmenler gibi dönemin ünlü işadamları ile ve Sümerbank, Tekel gibi devlet müesseselerinin üst düzeyleri ile tanışma ve görüşme fırsatı yakaladığını, bunun kurduğu şirketin gelişmesinde büyük önem arz ettiğini vurgulamaktadır³⁸².

Kendisini sosyalist ve Karl Marks hayranı olarak tanımlayan İshak Alaton, 1927 yılında İstanbul'da doğmuştur. Eğitim hayatının belli bir dönemini kolejde sürdürmüş, babası Hayim Alaton'un " varlık vergisini ödeyemediği için Aşkale'ye gönderilen 5000 gayrimüslimden biri olması nedeniyle maddi imkansızlıklar yüzünden liseden sonar okuyamamıştır. Alaton, Volvo ithal eden bir şirket aracılığıyla İsveç Konsolosu ile tanışınca şansı değişmiş, İsveç'te bir lokomotif fabrikasında kaynakçılık yapmaya başlamıştır. 28 yaşında Türkiye'ye dönen Alaton, Üzeyir Garih ile tanışmıştır. İkilinin bir hanın küçük bir odasında kurdukları ortaklık ile, 2009 yılında 55. kuruluş yılını kutlayan altı bin çalışanlı Alarko Holding'in temelleri atılmıştır.

Alaton ülkemizdeki girişimcilerin karşılaştıkları sorunlara farklı ve önemli bir tanesini de eklemiştir. Türkiye'de gayrimüslim girişimcilerin karşılaştığı sorunlardan geçmişinde etkilenmiş bir iş adamı olan Alaton, günümüzde hala bu ayrımcılığın devam ettiğini belirtmektedir. Ayrıca tam anlamıyla demokratik bir ortama sahip olunmadığından da yakınmaktadır. İshak Alaton ayrımcı davranış ve uygulanan politikalar dolayısıyla birçok Gayri Müslim girişimcinin Türkiye'den kaçtığını ve iş hayatlarına yurtdışında devam ettiklerini belirtmektedir.

³⁸² Garih, a.g.e., s.25-26

3.2.2.4 Fevzi Akkaya

Bir çok uluslararası patentin sahibi, yüksek mühendis Fevzi Akkaya, 1907'de İstanbul'da doğmuştur. İTÜ inşaat Mühendisliğinde okurken tanıştığı Sezai Türkeş ile başlayan arkadaşlığı ömür boyu sürecektir fikir ve iş ortaklığına dönüşmüştür. 1938'lerde her ikisi de beraber aynı firmaya taşeronluk yapmaya başlamış ve böylece iş ortaklıkları fiilen başlamıştır. Akkaya ve Türkeş 1943 yılında isimlerinin baş harflerini kullanarak 'ST-FA İnşaat Müteahhitliği' ünvanını alarak; 1976 yılında kurulan, zaman içinde çatısı altında 43 şirketi toplayan ST-FA Holding'in de temelini atmışlardır. 1943- 1973 döneminde yurt sathına yaygın çeşitli köprü, iskele, liman, baraj, tünel ve yüksek gerilim hatları STFA Holding tarafından inşa edilmiştir.

Türkeş ve Akkaya'nın Türk müteahhitlerine en önemli katkısı, o tarihlerde Türkiye'de genellikle yabancı inşaat firmalarına yaptırılan ağır inşaat sektörünün yerli müteahhitlerimize açılmasıdır. Ayrıca bu iki cesur müteşebbis yurt dışına giden ilk Türk müteahhitler olarak, yurt dışı kapılarına diğer müteahhitlere açmıştır. 1973 yılında Libya Trablus Limanı İnşaatı ihalesini kazanmışlar, bu tarihten sonra Libya, Suudi Arabistan, İran ve Tunus'ta önemli işler almışlardır.

İş hayatı boyunca bir çok yeni teknik geliştiren Akkaya'ya mühendislik ilmine yaptığı katkılar nedeniyle İ.T.Ü tarafından 1976 yılında doktor ünvanı verilmiştir. Akkaya'nın mühendislik birikimini genç kuşaklara nakleden Şantiye El Kitabı adı altında 11 ciltlik bir eseri de bulunmaktadır.

Akkaya 1978 yılında yurdun iyi yetişmiş elemanlara olan ihtiyacını karşılayabilmek üzere Fevzi Akkaya Temel Eğitim Vakfı'nı kurmuş, servetinin tamamına yakın bir kısmını bu vakfa bağışlamıştır³⁸³.

Akkaya otobiyografisinde karşılaştığı en büyük sıkıntılardan birinin kalifiye eleman yokluğu olduğundan söz etmektedir. Akkaya teknik zanaatkarlık eksikliğinin mühendis açısından çok daha ciddi boyutlarda olduğunu ve temel beceriye sahip

³⁸³ <http://www.sif.com.tr/pdf/dergi/sayi04.pdf>, (07.01.2010).

Müslüman Türklerin hemen hiç bulunmadığından bahsetmektedir³⁸⁴. Akkaya aynı zamanda genel olarak devlet desteğinin işadamları açısından önemli ve gerekli olduğunu vurgulamaktadır³⁸⁵.

3.2.3. Girişimciler Açısından Türkiye’de Girişimcilik Ortamı

İncelediğimiz lider girişimci portrelerinde sıklıkla rastladığımız ortak noktalar göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemlisi devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurmaya çalışmalarıdır. İş yaşamları boyunca devlet ana etmenlerden biri olarak görünmektedir. En çok yakındıkları konu ise uygulanan iktisat politikalarındaki belirsizliktir. Bu iş hayatlarında karşılaştıkları en büyük zorluktur. Ortak bir dil ile işadamları bu durumdan yakınmakta ancak iş planlamalarını bu koşula göre ayarlamaktadırlar. Yani bu zorluğun üstesinden bu duruma uyum sağlayarak gelmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca iktisadi faaliyetleri ile ilgili yaşadıkları olumsuz olaylarda, savunma tarzındaki yaklaşımları dikkat çekicidir. Bu hareketin halkın gözündeki aklanma ihtiyaçlarından kaynaklandığı düşünülebilir. Girişimci portrelerinde en sık rastlanılan başka bir konu da hem yazılan biyografilerde hem de sahip oldukları kurumların internet sitelerinde sosyal projelerinden detaylı bir şekilde bahsetmeleridir.

Girişimcilerin karşılaştıkları bir diğer sorun, Türkiye’nin iktisadi alandaki en büyük eksikliklerinden birini de ortaya koymaktadır. Girişimcilerin karşılaştıkları ve dile getirdikleri bu sorun, büyük sanayiye destekleyecek yan sanayinin olmayışıdır. Sabancı biyografisinde, sanayileşme hareketinin başladığı yıllar olan 1950-60’lı yıllarda, girişimcinin sadece tek bir üretim alanı ile uğraşmadığını, üretim yaptığı alana bağlı diğer üretim alanları ile ilgili hizmetleride yürüttüklerinden bahsetmektedir³⁸⁶. Ana sanayiye destekleyecek yan sanayinin zayıflığı veya yokluğu girişimcilerin önlerine büyük bir engel olarak çıkmış, gerektiğinde bu yan kuruluşları da kendileri kurmak ve idame ettirmek durumunda kalmışlardır. Farklı alanlara

³⁸⁴ Fevzi Akkaya, **Ömrümüzün Kilometre Taşları: ST-FA’nın Hikayesi**, İstanbul: Fevzi Akkaya Temel Eğitim Vakfı, 1989, s. 32

³⁸⁵ Akkaya, **a.g.e.**, s. 290

³⁸⁶ Sabancı, **a.g.e.**, s. 70

girmek zorunda kalan bir girişimcinin asli faaliyet alanına ayırabileceği zaman ve sermayenin bir kısmı bu alanlara kaymıştır.

Ortak noktalardan bir diğeri, iş hayatına başlama noktasında sahip olunan sermaye birikiminin önemsizliğidir. Aileden ya da ticari faaliyetten gelen birikim başlangıçta yatırımlar için yeterli olmuştur. E.Soral'ın yaptığı araştırmaya göre, özel şirketlerin yaklaşık %38'i gibi büyük bir kısmı, anonim şirket statüsünde faaliyette bulunmaktadır. Ancak ödenmiş sermayelerini küçük bir sermaye grubundan sağlamışlardır. Bu gruplar genellikle akrabalık bağı bulunan kişilerden oluşmuştur. Türk özel girişimcileri bu bakımdan aile kabuğunu kıramamış, sermaye kaynaklarını küçük sermaye gruplarının dışına taşıramamış küçük çaplı sermayelerin egemen olduğu bir yapıya sahiptir. Ayrıca toplam müteşebbislerimizin %31.57'si yakın akrabalarının etkisiyle ve bu çevrelerden elde ettikleri sermaye ile iş hayatına girmiş genç müteşebbislerdir. Diğer iş adamları ile kurdukları ilişkiler dolayısıyla iş kuran girişimcilerin oranı ise %18.55 dolayındadır. Girişimcilerin yaklaşık olarak yarısının yüksek tahsili yoktur. İş kurma eğilimlerini başlatan etkenin tesadüfler olduğunu söyleyen girişimcilerin oranı %6.80'dir³⁸⁷. Schumpeter'e göre, kapitalist üretimin vazgeçilmez unsuru müteşebbis, bir açıdan tesadüflerin ortaya çıkardığı kimsedir. Üstün yetenekleri ile toplum içerisinde sivrilmiştir. Schumpeter'in bu anlamda tanımladığı girişimci kavramının toplumumuzdaki oranı oldukça düşüktür. Ayrıca Soral'ın yaptığı araştırmaya göre bir girişimcinin başarılı olabilmesinde önde gelen etkenlerden biri de tecrübe olgusudur. Girişimcinin öncelikle piyasa koşulları içinde tecrübe edinmesi ve sonra girişimciliğe yönelmesi fikri yaygındır. Buna göre Türk girişimcisi ağırlıklı olarak statik eğilimlere sahiptir³⁸⁸. Bu konuda da yine Schumpeter'in dinamik girişimcisine uymayan bir profil sergilendiği görülmektedir.

Ancak yukarıda incelediğimiz büyük sermaye profillerinde, Schumpeter'in dinamik girişimcisine paralel eğilimlerin sergilendiği de görülmektedir. Birçok girişimcinin iş hayatları boyunca gerçekleştirdikleri 'ilk'ler bu eğilime örnek teşkil etmektedir.

³⁸⁷ Soral, a.g.e., s. 74-88

³⁸⁸ Soral, a.g.e., s. 89

Girişimcilerin başlıca sıkıntılarında olan belirsizlik ortamı, yatırım yapılan sektörlerinde çeşitlilik kazanmasına yol açan bir faktör olmuştur. Buldukları alanda kendilerini güvende hissetmeyen girişimciler, yatırımlarını farklı alanlarda yaparak, içlerinde buldukları riski dağıtma yolunu seçmişlerdir. İncelemekte olduğumuz Türk Girişimci profilinin genel bir eğilimi de karşısına çıkan fırsatları değerlendirmeye çalışmalarıdır. Ülkenin ileri gelenleri olarak adlandırabileceğimiz politikacılarla olan ilişkilerin oldukça önemli olduğu Türkiye’de bu tür bir yaklaşım şartı olmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir girişimci sınıfı yaratılmak istenen ülkemizde, politikacıların desteğini ve devlet bankalarının kredilerini alabilmek, belirtilen kişilerle yakın ilişkiler kurmayı gerektirmiştir.

Fikirlerini ve yaşantılarını incelediğimiz önde gelen girişimci grubunun pek çoğunun otobiyografilerinde belirttiklerinden çıkarabileceğimiz sonuç; politikacılarla, üst düzey memurlarla, subaylarla yakın ilişkiler kurmanın, girişimcilik hayatını başarıya götüren ilk koşullardan biri olduğudur. Girişimci ortamı yaratmaya çalışan devlet büyükleri, istedikleri alanlarda yatırım yapanlara destek sağlamış ve devlet bankalarının kredileri zaman ve büyüklük açısından öncelikle bu kişilere yönlendirilmiştir. Karşısına çıkan fırsatı değerlendirmek isteyen girişimciler ise, hemen hemen hiç uzmanlıkları olmayan alanlarda dahi yatırım yapma yoluna gidebilmişlerdir. Aldıkları maddi manevi destek onların başarıya gitmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ama tabii ki bu noktada, sahip oldukları risk alma eğilimi ve gösterdikleri cesaret onların ayırıcı bir yönlerini de işaret etmektedir.

Hem Türk girişimcileri hem de azınlık girişimciler için ortak olarak söyleyebileceğimiz bir nokta da, girişimciliğin ticaret temelli gelişmesidir. Girişimcilik ağırlıklı olarak alıp satma temelinde şekillenmiş, hatta ilk sermaye birikimleri de bu şekilde gerçekleşmiştir. Ünlü otobiyografilerden de izlenebileceği üzere yeterli uzmanlık olmaması ve daha kolay bir kazanç yolu olması girişimcileri bu yola itmiştir. Özellikle yurtiçinde bulunmayan malların Türkiye’ye sokulması, çeşitli yabancı şirketlerden distribütörlük alınması yoluyla gelişen bir girişimcilik ortamından bahsedebiliriz. Ancak gitgide artan uzmanlık ve sermaye birikimi, bunun yanında ithalat yapılırken karşılaşılan zorluklar, yaşanan döviz darboğazı ve sıklıkla değişen kotaların yurtiçinde üretim yapma fikrini gündeme getirmesi,

devletin de sanayiye desteklemesi, girişimcileri cesaretlendirerek bu yönde adım atmalarını sağlamıştır.

Yabancı sermaye ile kurulan ilişkiler sermaye grupları için yaşamsal öneme sahiptir. 1950 öncesine kadar uluslar arası tekellerin temsilciliklerini üstlenen Türk girişimcilerinin, özellikle 1960 yıllarında hızlanarak yabancı şirketlerle ortaklıklar kurduklarını görüyoruz. Bunun birinci temel nedeni, iş yaşamlarının başlangıcından beri bir çok grubun yabancı sermayenin temsilciliğini yada acentalığını yapmış olmasıdır³⁸⁹. Bu nedenle dış ticaret her zaman büyük burjuvazi için önemli olmuştur. İkinci neden ise yabancı sermaye ile kurulan ilişkilerin, sermaye grubunun gelişiminin belirli bir aşamasında , lisans, know- how, patent ve teknik anlaşmalara da dönüşerek grubun sanayi yatırımlarına girmesinde ve sonrasında önemli bir rol oynamış olmasıdır³⁹⁰. Özellikle 1980 sonrasında ortak yatırımlar yoluyla bu süreç başka bir nitelik de kazanmıştır. İlk 100'e giren 24 sanayi firmasının yabancı ortağının bulunması bu duruma örnek gösterilebilir. Bu sürecin başka bir yönü 1980'lerde bir çok grubun yurt dışında şube açması ya da şirket kurmasıdır. Tüm bunlar büyük burjuvazinin dünya kapitalist sistemine entegrasyon düzeyini ve isteğini göstermektedir³⁹¹.

Türkiye'nin en büyük holdinglerinden Koç Grubu, otomotiv, bankacılık ve elektrikli ürünler alanlarında çok tanınmış uluslar arası şirketlerle ortaklık kurmuş ve başarılı işlere imza atmıştır. Sabancı Grubu yabancı şirketlerle ilişkilerini 1970'lerin sonlarına kadar daha çok patent, lisans, Know-How biçimindeki işbirliği ile sürdürmüş, bu yıllardan ve özellikle 1980'li yılların başlarından itibaren, yabancı sermaye ortaklıkları artmıştır. Sabancı grubunda da otomotiv, bankacılık, elektrikli ürünler ve turizm gibi çeşitli alanlarda yabancı ortaklıklar göze çarpmaktadır.

Sermaye gruplarının faaliyetlerini birden fazla sektörde sürdürmeye çalıştıkları da dikkat çeken bir olgudur. Büyük sermaye grupları incelendiğinde dikey holding³⁹²

³⁸⁹ Mustafa Sönmez, **Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler**, İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 1987, s. 73- 77

³⁹⁰ Sönmez, **a.g.e.**, ss.65-77

³⁹¹ Mustafa Şen, "Türkiye Büyük Burjuvazisinin Anatomisi", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 66 , 1995, s. 64

³⁹² Sınai, Ticari ve Mali Faaliyetlerin Bir Arada Gerçekleştirildiği Şirket Toplulukları.

haline gelme ve çok alanda faaliyet gösterme eğilimi açıkça seçilebilmektedir. Farklı sektörlerde faaliyet göstermenin nedenlerinden biri fırsatları değerlendirmektir. Devlet tarafından desteklenen turizm sektörü buna örnek gösterilebilir. Büyük sermaye gruplarının pek çoğu turizm yatırımlarına sahiptir. Mali alanda yatırım yapmakta bu grupların eğilimlerinden biridir. Banka sahibi olmaları sermaye gruplarına ucuz kredi olanağı sağladığından cazip bir yatırım alanı olarak görünmektedir.

Türkiye girişimcilik tarihi açısından meşruiyet kavramı büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de ticari faaliyetin saygınlığının oldukça kısıtlı olduğu, ticarete ve tüccara oldukça kuşkuyla bakıldığı ve ticari faaliyetin her zaman bir yolsuzluk potansiyeli taşıdığı yolunda pek çok gözlem yapılmıştır. Türkiye’de girişimcilik üzerine A.B.D.’de yapılmış bir doktora tezinde bu genel yaklaşım şöyle özetlenmiştir: ‘Türkiye’de girişimci lider kavramı yanlış anlaşılmıştır. Girişimci çoğu zaman spekülâtör hatta hırsız olarak görülür. Girişimcilik uzun yıllar hiç bir saygın Türk vatandaşının girmeyeceği bir iş alanı olarak horlanmış, aşağılanmış³⁹³.

Meşruiyet sorunu işadamlarının kendileri tarafından da içselleştirilmiş ve otobiyografilerinde bu durumdan söz edilmiştir. Hem Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde iş hayatının içinde yer almış olan Süreyya İlmen ve Selahaddin Adil gibi girişimci paşalar hem de Cumhuriyet burjuvazisinin önde gelen isimlerinden Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı ve Sakıp Sabancı’nın 1970’li yılların sonlarında ve 1980’li yılların başlarında yayınlanan hatıralarında, iş adamı olmanın utanılacak bir şey olmadığını, girişimcilik faaliyetinin vatana hizmet etmenin yollarından biri olduğuna dair açıklamalara rastlanmaktadır³⁹⁴.

Prof.Dr.Sencer Ayata Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim isimli Kayseri imalat sanayinin gelişimini incelediği çalışmasında bazı Kayserili işadamlarının, iş hayatına başlamaları ve gelişme süreçleri hakkında bilgiler vermiştir.³⁹⁵ Ayata, özel girişimin hemen hemen hiç olmadığı, ciddi ulaşım ve ticaret bağlantısı sorunlarının

³⁹³ Alpendler, G.G., “Big Business and Big Business Leaders in Turkey”, (Yayınlanmamış doktora tezi, Department of Management, Michigan University, 1966), s.1’den aktaran Ayşe Buğra, **a.g.e.**, s. 30

³⁹⁴ Ayşe Buğra, **a.g.e.**, s. 32

³⁹⁵ Sencer Ayata, **Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000

olduğu, düzenli ve güvenilir biçimde hammadde sağlayan ticarethanelerin olmadığı, hatta bazı temel girdilerin ithal bile edilmediği 1950’li yıllarda Kayseri’de imalat sanayinde yatırım yapabilen ve başarılı olan girişimciler olduğundan bahsetmektedir. Görüştüğü işadamları, çalışma hayatlarına genellikle imalat yaptıkları sektöre yakın bir alanda işçi olarak başlamışlardır. Bu girişimciler gerekli bilgi ve tecrübeyi edindikten sonra kendi işlerini kurmaya yönelmişlerdir. İncelenen girişimciler arasında yatırım yaptığı sektörde teknik tecrübesi hiç olmayan ya da sadece imal ettiği malın ticaretini yapmış olanlara da rastlanmaktadır. Girişimciler fason üretime sıklıkla başvurmuşlardır. Hatta yardım aldıkları torna atölyeleri ve ya dökümhanelerin ustabaşlarını kendi işlerine ortak etmek sureti ile yatırımlarında süreklilik sağlamaya çalışmışlardır. İncelediği firmalar arasında büyük sanayi olmayı başarabilenler mevcuttur. Fason üretim dışında başvuru bir yöntemde emekten tasarruf sağlayıcı yöntemlerin kullanılmaya çalışılmasıdır. Ayata’nın çalışması sırasında sıklıkla rastladığı bir konu da, ürünlerini özellikle İstanbullu tüccarlar vasıtasıyla pazarlayan ve gerektiğinde onlardan hammadde de temin eden işadamlarının, İstanbullu tüccarlardan (özellikle Gayri- Müslim) sermaye sağlamış olmalarıdır³⁹⁶.

Oğuz Aktan Türk İşadamı ve İşletmesi isimli çalışmasında, Adana’da tekstil sektöründe faaliyette bulunan işadamlarını ve firmalarını incelemiş ve sektör hakkında tarihsel ve güncel bilgilere yer vermiştir. Aktan’ın görüştüğü işadamları genellikle küçük bir sermaye ile işe başlamışlardır. Sermaye sorununu aşabilmek en büyük sorunlarından biri olmuştur. Özel bankaların uygulamaları ve faiz politikaları konusundaki tutumlar şikâyet ettikleri sorunların başında gelmektedir. Kamu sektörü ve bürokrasi ile ilişkiler kurabilmek konusu işadamlarının çoğunun gündeminde olmuştur. Bir diğer yakındıkları konu ise iktisadi yaşamda devletin sınırları ile ilgilidir. Gereksiz müdahalecilikten vazgeçilmesini, ancak gerektiğinde teşvik politikalarının uygulanması gerektiğini düşünmektedirler. Bu anlamda liberalizm hakkındaki düşünceleri çelişkili bir boyut taşımaktadır³⁹⁷. Aktan’a göre, genel olarak siyasi belirsizlik, iktisadi istikrarsızlık, sermayesizlik, hukuksal altyapı yoksunluğu ve bunun getirdiği güvensizlik ortamında, daha çok talepten yararlanarak, boşlukları

³⁹⁶ Ayata, **a.g.e.**, s. 140- 178

³⁹⁷ Aktan, **a.g.e.**, s. 140- 229

yakalayarak, elden geldiğince tekelci zihniyetle davranarak, yani ticari düşünce ve mesailerle kârlılık ve birikim sağlanmaktadır³⁹⁸.

Gazeteci Sadi Özdemir, Anadolu'dan Zoru Başaran Cesur Girişimciler isimli çalışmasında, 2003 yılı Ekim ayından itibaren Hürriyet Gazetesi'nde bir ekonomi muhabiri olarak yapmaya başladığı KOBİ'lerin başarı öykülerini konu edinen röportajları arasından seçilen 50 girişimciyi ve işletmelerini anlatmıştır³⁹⁹. Özdemir'in görüştüğü girişimciler, gıda, tekstil, turizm, elektronik ve makine imalatı gibi çeşitli sektörlerde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Girişimcilerden bazıları Anadolu'da kalmış, bazı girişimciler ise daha iyi imkânlar bulabildikleri için İstanbul, Ankara gibi büyük kentlere göç etmişlerdir. Girişimcilerin bazıları, girişim hayatlarının başlamasında, devletin verdiği teşviklerin önemli rolü olduğunu belirtmektedir. Bazıları ise tersine yönetimi bürokratik olarak suçlamakta ve iş hayatları süresince önemli girişim fırsatlarını bürokratik engeller dolayısıyla kaybettiklerini anlatmaktadırlar. Girişimcilerin büyük çoğunluğu finansman probleminin öneminden bahsetmektedir. Bu girişimcilerden biri oldukça yüksek bir meblağda ipotek garanti istendiği için bankadan alamadığı teminat mektubu dolayısıyla kaybettiği önemli bir iş olduğundan söz etmektedir. Girişimcilerin, Türkiye'deki girişimcilik ortamı ile ilgili genel düşüncelerinden biri 'boşluk görmenin' önemidir. Özdemir'e göre çalışmasındaki girişimcilerin ortak noktası sahip oldukları girişimci ruhtur.

3.3. Kurumsallaşma ve Başlıca Girişimcilik Kurumları

Osmanlı Devleti'nde Batı devletleri ile paralel bir şekilde esnaf ve zanaatkârların örgütlendiği çeşitli kurumlar görülmektedir. İktisadi faaliyette bulunabilmek için üye olunması zorunlu olan bu kurumlar, grubun faaliyetlerinin denetlenmesi ve bu faaliyetlere müdahale edilmesi gibi sorumluluklar üstlenmiştir.

Türk'lerin Orta Asya'dan gelip Anadolu'ya yerleşmeye ve dolayısıyla göçebe toplumundan yerleşik toplum düzenine geçmeye başlamalarından itibaren ticaret ve

³⁹⁸ Aktan, **a.g.e.**, s. 241- 242

³⁹⁹ Özdemir, **a.g.e.**, s. 7-8

özellikle sanatkârlık konularında oldukça aktif olduklarını görülmektedir. Nitekim Selçuklular döneminde ve Osmanlıların kuruluş döneminde bir esnaf-sanatkâr örgütü olan Ahilik teşkilatının çok etkin ve başarılı olduğunu, hatta Osmanlıların kuruluş ve yükselme dönemlerinde bu örgütün askeri ve politik bakımdan da etkili olduğu görülmektedir. Fakat Osmanlılar döneminde, İmparatorluğu oluşturan toplum grupları arasında bir işbölümüne gidilerek Türkler ticaret işi dışında bırakılmışlardır. Ticaret işini imparatorluk içinde daha çok Rum, Yahudi ve Ermeniler üstlenirken, Türkler daha çok askerlik, ulemalık, bürokratik, hayvancılık ve tarım gibi alanlara yönelmişlerdir⁴⁰⁰.

Türkiye’de Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte, ulusal ekonomi içerisinde Müslüman–Türk unsurun azınlıkta kalması sorunu çözülmek istenmiş, ulusal burjuvazi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu Türk ekonomisinin ulusal bir nitelik kazanması için gerçekleştirilmesi istenen hedeflerden biri olmuştur. Bu bağlamda Kurtuluş Savaşı öncesinde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında çeşitli dernek, kurum ve partilerin ortaya çıktığını görmekteyiz.

İktisadi sorunların ana nedenlerinin ve dolayısıyla ihtiyaçların farklılaştığı, sermayenin büyüdüğü ve kapitalist ilişkilerin olgunlaştığı ilerleyen dönemlerde ise kurumsal anlamda daha gelişmiş ve söz sahibi girişimcilik örgütlerinin ortaya çıkışına tanıklık etmekteyiz.

Ayrıca büyük sermaye grupları bazı özel alanlar için de uzmanlaşmış örgütlenmeler yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) konusunda İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), yabancı sermaye konusunda ise Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği’nin (YASED) kurulduğunu görmekteyiz.

Örgütlü bir yapı içerisinde bulunmak işadamları için önem taşımaktadır. Bu şekilde işadamları kendi içlerinde bir dayanışma ve işbirliği ağı kurmuş olurlar.

⁴⁰⁰ Akmut, Ö., Aktaş, R., Aykaç, B., Doğanay M. M., Durukan, T., Müftüoğlu, M. T. & Yüksel, Ö. **Girişimciler İçin İşletme Yönetimi**, Ankara: Gazi Kitabevi, 2003, ss. 435-437

Ayrıca siyasal iktidar karşısında daha güçlü bir aktör olarak mücadele etme imkanına sahip olurlar⁴⁰¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de girişimciliğin kurumsal boyutu çeşitli örgütler ele alınarak incelenecektir.

3.3.1. Cumhuriyet Öncesinde Girişimcilik Kurumları

3.3.1.1 Lonca Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde 19.y.y.'a kadar esnaf ve zanaatkârlar, yani tarımsal faaliyetler dışındaki iktisadi faaliyetler ile uğraşanlar, 'lonca' adı verilen mesleki kurumlar dahilinde örgütlenmiştir. İslam uygarlığı için de, Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş diğer İslam devletlerinde de fütüvvet-ahilik kurumu doğrultusunda lonca benzeri kurumlar olmuştur⁴⁰².

Osmanlı Devleti'nde bir esnaf ve zanaatkârın iktisadi faaliyette bulunabilmesi için, aynı mesleği yaptıkları diğer esnaf ve zanaatkârın da üye olduğu loncanın üyesi olması gerekmiştir. Aynı zamanda meslek edinme ve meslek eğitimleri lonca teşkilatı bünyesinde barınmıştır. Lonca sisteminin içerdiği önemli uygulamalardan biri gedik usulüdür. Gedikler her meslek dalında faaliyet gösteren işyeri, dükkan ve tezgah sayısını saptamışlardır⁴⁰³. Gedikler girişim özgürlüğünün önünde önemli bir engel teşkil etmiştir.

Girişim özgürlüğünün önündeki bu engeller yanında, loncaların üretim sürecinin her aşamasında öngördüğü ağır koşullar ve kurallar; piyasada mal miktarının ve niteliğinin bozulması, fiyat artışlarının yaşanması gibi halkı olumsuz etkileyebilecek durumların ortaya çıkmasını engelleme amacını taşımıştır. Esnaf ve zanaatkârların uyması gereken koşullar lonca yönetimi tarafından belirlenmiştir. Bunların denetimi ise hem lonca yönetimi hem de ihtisap kurumu bünyesinde faaliyet gösteren ve

⁴⁰¹ H.Emrah Beriş, "Türkiye'de 1980 Sonrası Devlet-Sermaye İlişkileri ve "Parçalı Burjuvazi"nin Oluşumu", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 19, Sayı : 69, ss. 33-45.

⁴⁰² Koraltürk, **a.g.e.**, s. 12

⁴⁰³ Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, İstanbul: Vakıfbank Yayınları, 1999, s.26

bugünkü belediye zabıtasının yetki ve sorumluluklarının benzerlerine sahip olan muhtesipler tarafından gerçekleştirilmiştir⁴⁰⁴.

Loncalar Batı'da, ortaçağda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde kapitalist anlamda bir iktisadi gelişmenin önündeki önemli engellerden birini oluşturmuştur. Üretim sürecinde loncaların çizdiği yöntem dışına çıkılmaması, yani yeni teknik ve uygulamalara başvurulmaması ve fiyat denetimleri iktisadi sıçramayı engellemiştir⁴⁰⁵.

Lonca Teşkilatı, İttihat ve Terakki Fırkası tarafından 1913 tarihinde kaldırılmıştır.

3.3.1.2 Ticaret ve Sanayi Odaları

Osmanlı döneminde sanayileşmenin hız kazandığı meşrutiyet dönemi ile birlikte, siyasal ve ideolojik bölünmeler çerçevesinde görülen gruplaşmaların yanında, toplumsal farklılaşma ve gruplaşmalara dayalı örgütlenmeler kendini bu dönemde göstermeye başlamıştır. Yarı-resmi ve danışma niteliği olan Ticaret ve Sanayi Odaları ilk defa 1882 yılında kurulmuştur. Odaların bu özelliklerine rağmen, tüccarlar grubunun sözcüsü oldukları söylenebilir⁴⁰⁶.

Avrupa'da ise ticaret odalarının kuruluşu 1650'de Marsilya Ticaret Odası'nın kurulması ile başlamakla birlikte, ticaret odalarının tarihsel temelleri Ortaçağ'a kadar uzanmaktadır. Marsilya Ticaret Odasından sonra Fransa'nın önemli ticaret kentlerinde ticaret odaları kurulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk olarak 1718'de New York Ticaret Odası kurulmuştur⁴⁰⁷.

Osmanlı Devleti'nde ilk yerli ticaret odası İstanbul'da 19 Ocak 1880'de kurulan Dersaadet Ticaret Odası'dır. Odanın görev ve yetkileri, ticaret ve sanayinin gelişmesi için Ticaret Nezareti tarafından uygulanması gereken Islahat ve Tadilat; gümrük

⁴⁰⁴ Koraltürk, **a.g.e.**, s. 13

⁴⁰⁵ Koraltürk, **a.g.e.**, s.14

⁴⁰⁶ Esat Öz, **Otoriterizm ve Siyaset**, Ankara: Yetkin Yayınları, 1996,s.177

⁴⁰⁷ Koraltürk, 2002, s. 19

tarifeleri; limanlar inşası ve nehirlerde taşımacılık işleri; posta, telgraf, demiryolu hatlarının, karayollarının yenilenmesi ve inşası; borsalar açılması, ticaret gazeteleri yayını; ticaretin gelişmesine ilişkin kanunlar; her türlü mal, eşya, para ve esham ile ilgili görüş ve öneriler üretmek, kayıt tutmak, talep edildiğinde Ticaret Nezareti'ne bunları yazılı olarak bildirmekten oluşmaktadır⁴⁰⁸.

1880'de kurulan Dersaadet Ticaret Odası, kendi kaynaklarına göre bugün İstanbul Ticaret Odası'nın kuruluş tarihi olarak da kabul ettiği, 14 Ocak 1882'de gerçekleştirilen ilk toplantı ile faaliyete geçmiştir⁴⁰⁹.

Bu odanın kurulmasından 6 ay sonra Dersaadet Sanayi Odası kurulmuştur. Bu kurumun amacı ise, sanayinin gelişmesi için gereken önlemleri almak; uygulanması gereken reform ve düzenlemeleri yapmak; fabrika ve tezgah kurulmasına zemin hazırlayacak teşvikleri belirlemek; sanayinin gelişmesi ilgili hususları talep edildiğinde Ticaret Nezareti'ne bildirmek olarak belirlenmiştir⁴¹⁰.

1889 yılı sonunda Osmanlı Devleti'nde 100'e yakın oda kurulu bulunmaktadır. 1891 yılı itibariyle bu sayının 123 olduğu görülmektedir. 1897'de ise Osmanlı'da 115 ticaret ve ziraat ve sanayi odası bulunmaktadır⁴¹¹.

Osmanlıda ticaret erbabı arasında Müslüman- Türk unsurun az oluşuna yönelik tepkiler, ticari hayatta Türkleştirme hareketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Türk Ticaret Salnamesi'nin hazırlanması sırasında yapılan istihbarat çalışmaları sonucunda ortaya çıkan tablo, söz konusu hareketlerin hızlanmasına neden olmuştur. 1922 yılında Milli Türk Ticaret Birliği kurulmuştur. Birlik 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde de bu konunun tartışılmasını sağlamış ve kongrede hazırladıkları detaylı bir raporu sunmuşlardır.

⁴⁰⁸ Koraltürk, 2002, s. 28

⁴⁰⁹ Koraltürk, 2002, s. 31

⁴¹⁰ Koraltürk, 2002, s. 31

⁴¹¹ Koraltürk, 2002, s. 37

Kongreden sonra Birlik, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın yeni yönetim kurulunun seçilmesini sağlamış ve odanın Türkleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır⁴¹².

1925 yılında Hükümet ticaret ve sanayi odalarının ülke genelinde örgütlenmesi ve yaygınlaşması amacıyla yasal bir düzenleme gerçekleştirmiştir. Çıkarılan 12 maddeden oluşan kanun, odaların Türkiye'deki gelişimi için iki yeni özelliğe sahiptir. Bunlardan ilki odalara tüzel kişilik hakkı tanınması, diğeri ise odalara üye olunması zorunluluğunun getirilmesidir⁴¹³.

Türkiye'de büyük sermaye gruplarının dernek, oda, sendika, birlik biçimlerinde örgütlendiklerini, kapitalizmin olgunlaşmasıyla birlikte 1950'lerde görmeye başlamaktayız. 1950 yılına kadar sanayi ve ticaret faaliyetlerinin bir arada olduğu 'Ticaret ve Sanayi Odası', sermaye birikiminin artmasıyla, sanayicilere yeterli gelmemeye başlamış ve ayrı bir oda kurmak istemelerini gündeme getirmiştir.

Odaları durumunu düzenleyen yasa 15 Mart 1950 de CHP hükümeti tarafından düzenlenerek 'Odalar Birliği' kurulmuştur. ABD'ne ait bir raporda bu değişikliğe yol açan gelişmeler için söylenenler ise şöyledir: 'Özel sektör içindeki çıkar çatışmaları ve eşgüdüm eksikliği ile hükümetin çeşitli baskı grupları ile uğraşmak durumunda kalmasının yarattığı sorunlar, 1947'deki devalüasyon sonucunda iyice artmıştır. Özel sektör eşgüdümün farkına vardı, Bakanlıklar da özel teşebbüs bünyesindeki farklı görüşlerin tek bir grup tarafından temsil edilmesini çekici buldu. İlgili yasa bu gelişmelerin bir ürünüdür⁴¹⁴.'

Sakıp Sabancı biyografisinde, Odalar'ın her zaman en saygın meslek kuruluşu olduğunu söylemiştir. Sabancı, 1950 ve 1960'lı yıllarda döviz kıtlığının en büyük sorunlardan biri olduğunu, Odalar ve Odalar Birliği'ne döviz tahsisinde ve piyasada bulunmayan bazı malların tedarikinde belirli yetkiler verildiğinden bahsetmiştir. Adana Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu başkanlığını yapan, Türkiye Odalar

⁴¹² Koraltürk, 2002, s. 80

⁴¹³ Koraltürk, 2002, s. 83

⁴¹⁴ Saybaşı Kemali, "Türkiye'de Özel Teşebbüs", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1985, s.

Birliği'nde de Yönetim Kurulu üyeliğinde bulunan Sakıp Sabancı, bu görevleriyle geniş bir çevre edindiğini anlatmaktadır⁴¹⁵.

Bugün Türkiye'de ticaret siciline kaydolun her kuruluş faaliyet konusuna göre bölgesindeki ticaret odasına, sanayi odasına veya borsaya üye olmak zorundadır. Bu üyelik kanunla getirilmiş zorunlu bir üyeliktir. Odalar ise zorunlu olarak 'Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB) çatısı altında toplanmaktadır. Bu örgütler özel sektörün kanuni tepe temsilcileridir.

3.3.1.3 Cumhuriyet Öncesindeki Diğer Girişimcilik Kurumları

1909'da İstanbul'da kurucularının büyük bölümü hukukçu olan Cemiyet-i Müteşebbise kurulmuştur. Dernek, ulaştırma ve bayındırlık işleri için küçük sermayeleri birleştirerek anonim şirketlerin kurulmasını özendirmek amacını taşımıştır⁴¹⁶.

Geçimlerini sağlaması gereken gençlere ve çocuklara küçük miktarlarda sermaye yardımında bulunarak onları ticaret hayatına yönlendirmek ve sermayelerini büyütmelerine yardımcı olmak, onları çeşitli kuruluşlarda istihdam etmek, ticareti özendirmek ve onların bu yolda yetişebilmesi için girişimlerde bulunmak gibi amaçları gerçekleştirebilmek üzere 1919'da İstanbul'da Türk Çalıştırma Derneği kurulmuştur⁴¹⁷.

Girişimcilerin doğrudan temsil edildiği bir kuruluş, 1914'de İstanbul'da kurulan Müslüman Tüccar Cemiyeti'dir⁴¹⁸. Bir diğer kuruluş ise 1921'de İstanbul'da

⁴¹⁵ Sabancı, **a.g.e.**, s. 98

⁴¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt 1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s.398

⁴¹⁷ Murat Koraltürk, 'Türk Çalıştırma Derneği', **Tarih ve Toplum**, Cilt: 28, Sayı: 164, 1997, ss. 61-64.

⁴¹⁸ Tüccar-ı İslamiye, İkdam, Sayı: 6116, 6.Mart.1914'den aktaran Murat Koraltürk, **Türkiye'de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar'dan Seçmeler**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No. 107, Ankara, 1997, s.15

kurulduğu ileri sürülen ancak varlığı hakkında kuşku bulunan Milli Ticaret Teşvik ve Himaye Cemiyeti'dir⁴¹⁹.

Ahmet Hamdi Başar'ın başını çektiği on kadar girişimci işgal altındaki İstanbul'un, Ankara Hükümeti'nin egemenliği altına girmesiyle Müslüman-Türk tüccarını bir araya getirecek bir dernek kurma düşüncesi için daha işgal sürerken Haziran 1922'de biner lira ile ortak oldukları toplam on bin lira sermayesi bulunan İktisadi Tedkikat, Neşriyat ve Muamelat A.Ş.'yi kurmuşlardır. Bir ticaret salnamesi hazırlama veya Ahmet Hamdi'nin ifadesiyle 'Türk Ticaret Salnamesi' adlı bir eser yayınlamak bahanesiyle İstanbul'da iktisadi istihbaratta bulunulmuştur⁴²⁰.

3.3.2. Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında Girişimcilik Kurumları

Modern anlamıyla dernekler, sanayi devrimiyle birlikte gelişen kompleks toplumsal yapı içinde filizlenip gelişen bir örgütlenme biçimidir. Bundan dolayı, günümüzde, özellikle çoğulcu siyasal yapılarda ve sanayileşmiş ülkelerde belli bir ağırlığa ve öneme sahiptirler. Demeklerin grupsal bir tavır koyma olanağı sağlaması, onların siyasal süreç üzerinde etkili olmasına yol açar. Örgütsel üyelik ve katılma, bireyin siyasal katılma etkinliklerine başvurma eğilimini artırıcı bir rol de oynar⁴²¹.

Dernekleşmiş grupların en belirgin özelliği, üyelerin çıkarlarını gerçekleştirmek ve üyelerinin yararına faaliyet göstermek üzere kurulmuş örgütün varlığıdır. Sendikalar, işveren kuruluşları, meslek kuruluşları, bu türün örnekleridir. Dernekleşmiş grupların tek amacı siyasal olmayabilir; örgüt üyelerinin değişik gereksinmelerine cevap verir, bu arada onların siyasal sistemde temsil edilmesini, çıkarların gözetilmesini de sağlamaya çalışırlar⁴²².

⁴¹⁹ Hakkı Nezihi, **50 Yıllık Oda Hayatı**, (1882-1932), İstanbul: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 1932, s. 232-235'den aktaran Murat Koraltürk, 1997, s.15

⁴²⁰ Ahmet Hamdi Başar, **Zaferden Sonra İstanbul'da Başlayan İktisadi Savaş..'**, s. 53- 54'den aktaran Murat Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880- 1952)**, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002, s. 66- 67

⁴²¹ Esat Öz, **Otoriterizm ve Siyaset**, Ankara: Yetkin Yayınları, 1996, s. 177

⁴²² Özer, **a.g.m.**, s. 188

Türkiye’de girişimcilik alanında faaliyet gösteren çeşitli dernekler bulunmaktadır. Bunlardan günümüzde faaliyetlerine devam eden, Türkiye’nin girişimcilik tarihini etkilemiş veya etkileyebilecek olanlardan bazılarını inceleyeceğiz.

3.3.2.1 Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında 98 üye ile kurulmuştur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye’de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler. Derneğin, sanayici ve işadamlarının Türk toplumunun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancı ile bu yöndeki uygulamaların takipçiliğini yapacağı da görevleri arasında en üst sıralarda belirtilmektedir.

TÜSİAD’ın kurulması, , girişimcilik tarihimizde öne çıkan durumlardan birisidir. Özellikle yoğun siyasal çalkantıların yaşandığı bir dönemde, bu örgütlenme ile iş dünyası hem kendi sınıf çıkarlarını korumayı, hem de önceki dönemlerde toplum nezdinde bozulan meşruiyetini geliştirmeyi amaçlamıştır⁴²³.

Tüsiad’ın ilk 10 yılının değerlendirilmesinin yapıldığı yayınında⁴²⁴, kurumun, ekonominin oldukça zor bir dönemde olduğu, özel sektöre karşı olan seslerin yükseldiği ve özel sektörün sindiği, bir çok sektörde devletleştirme bekleyişinin kamuoyuna pompalandığı bir dönemde kurulduğundan bahsedilmektedir.

⁴²³ http://www.igiad.com/books/girisimcilik_raporu_2.baski.pdf, (11.12.2009), s. 31.

⁴²⁴ Feyyaz Berker ve Güngör Uras, **Fikir Üreten Fabrika-TÜSİAD’ın İlk On Yılı 1970-1980**, İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

TÜSİAD böyle bir ortamda on iki işadınının kendi aralarında bir protokol imzalaması ile kurulmuştur. Bu protokolü imzalayanlar arasında Vehbi Koç, Sakıp Sabancı, Nejat Eczacıbaşı, Feyyaz Berker gibi büyük işadamları bulunmuştur. Bu protokole dayalı olarak faaliyete geçen TÜSİAD'ın örgütlenmesinde ve faaliyet alanlarının belirlenmesinde ABD'de bulunan büyük kuruluşları çatısı altında toplayan The Conferance Board isimli kuruluş ile Japonların Kaidanren isimli işadamları kuruluşundan büyük ölçüde esinlendiği belirtilmektedir⁴²⁵.

İlgili yayında TÜSİAD'ın önceliğinin politika olmadığı vurgulanmaktadır. Öncelikli konularını ise, karma ekonomi düzeninin sürdürülerek, devletleştirilmenin gündemden kalkması, fiyat kontrollerinin sona erdirilmesi, işçi hareketlerinin, direnişlerinin sona ermesi, can ve mal güvenliğinin sağlanması olarak belirtmiştir⁴²⁶.

TÜSİAD üyelerinin örgütlenme isteği 1963 yılına kadar uzanmaktadır. TÜSİAD'ın kuruluşu ile başlayan arayış, odalarda ve TOBB'da büyük sanayici ve işadamlarının temsilinin zorlaşmasıyla başlamıştır⁴²⁷.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurmakta ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlamaktadır.

TÜSİAD 1979 yılında ekonomik konularda kamuoyunu bilgilendirmeyi hedef alan ilanlar vermiştir⁴²⁸. Bu ilanların başlangıç nedenini devletçilik söylemleri oluşturmaktadır. TÜSİAD tarafından verilen bu ilanların örneklerine Fransa başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de rastlanmaktadır. TÜSİAD'ın temel görüşlerine uygun olarak bu ilanlarda serbest piyasa ekonomisi savunulmuş ve oluşan devletçilik söylemine karşı çıkmıştır⁴²⁹.

⁴²⁵ Berker ve Uras, **a.g.e.**, s.12-13

⁴²⁶ Berker ve Uras, **a.g.e.**, s13

⁴²⁷ Berker ve Uras, **a.g.e.**, s. 99

⁴²⁸ Berker ve Uras, **a.g.e.**, s.77

⁴²⁹ Berker ve Uras, **a.g.e.**, ss. 85- 95

Tüsiad, 1998'de Washington'da bir şube açarak, görev alanını Türk-Amerikan ilişkilerini de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu şube ile iktisadi ve politik konularda iki ülkenin bilgi transferi yapabilmesi amaçlanmıştır. Tüsiad bunun dışında iki ülkenin ekonomik ve siyasi ilişkilerini düzenlenmesi adına politika önerilerinde bulunmakta ve ABD'deki Türk iş cemiyetinin korunması görevini de üstlenmektedir. TÜSİAD'ın rol aynadığı Türk- Amerikan ilişkileri 1970'li yıllara kadar inmektedir. TÜSİAD 1977 yılında ABD'de Türk ekonomisini tanıtıcı ilanlar yayınlamış, 1978'de Türk ekonomisinin anlatıldığı İngilizce hazırlanmış bir kitap yayınlamıştır⁴³⁰.

TÜSİAD üyelerinin ekonomik gücü, satış hasılatı olarak 100 milyar dolar, ihracat payı, Türkiye ihracatının yüzde 40'ını oluşturmakta ve yaklaşık 450,000 aile derneğe bağlı kuruluşlardan iş imkanı sağlamaktadır. TÜSİAD'ın sadece dernek olarak 1999 yılı bütçesi 2 trilyon 85 milyardır⁴³¹. Dernek bu yönü ile ülkemizdeki girişimci sınıfın en büyük ve güçlü temsilcisi durumunda bulunmaktadır⁴³². TÜSİAD, 98 üye ile kurulduktan sonra 1987 yılında 243 üyeye ulaşmıştır. 1985 yılında yayınlanan Türkiye'nin en büyük 100 firmasından %80'i TÜSİAD üyesi idiler. Bugün TÜSİAD 1000'e yakın firmayı temsil etmektedir.

Türkiye'de devlet küçük ve orta ölçekli işletmeleri uzun bir süre boyunca göz ardı etmiş, büyük ölçekli sanayi kuruluşlarını modernleşme stratejisi ile özdeşleştirmiş ve sermayenin belirli sayıda aileler arasında birikmesine özen göstermiştir⁴³³. Devletin merkezi konumu, Türkiye'deki holding kuruluşları arasında yatay işbirliğini zayıflatmış, aksine devlet tarafından sağlanan kaynaklara rekabetçi bir biçimde ulaşmak için politik ve bürokratik seçkinlerle kişisel ilişkiler kurma, firma başarısının temel kriteri olmuştur. Sonuç olarak, Türk girişimcilerin, teknolojik ürün yeniliği yaparak ve verimliliği yükselterek ulusal ve uluslar arası piyasalarda rekabet üstünlüğü sağlamaya çalışan Schumpeteryan anlamda bir girişimci olmadıkları ileri sürülmektedir⁴³⁴. Daha çok devletle doğru ilişkiler kurarak

⁴³⁰ Berker ve Uras, **a.g.e.**, ss. 60- 63

⁴³¹ Hürriyet, 15 Ocak 1999, s. 5

⁴³² Özer, **a.g.m.**, s. 193

⁴³³ Ayşe Buğra, "Class, Culture and State, An Analysis of Interest Representations by two Turkish Business Associations", **International Journal of Middle East Studies**, 1998, ss. 521-539, s. 525.

⁴³⁴ A.Buğra, **a.g.e.**, s. 299

belirsizlikler karşısında tedbirli olmak, ancak aynı zamanda yine devletin sağladığı fırsatları değerlendirerek, kısa dönemli spekülâtif kazanca odaklanmak ve ticareti sanayiye öncelemek, tipik bir girişimci davranışı olarak ortaya çıkmaktadır.

TÜSİAD'ın kurulması Türkiye'deki ekonomik- politik sistemde önemli bir değişime karşılık gelmektedir. Belirtilen bağımlılık ve belirsizlik koşullarına rağmen, istikrarlı bir biçimde izlenen girişimci yaratma politikaları sonucunda, ekonomik gücü görece yüksek bir sermaye grubu doğmuştur. Bu sermaye grubu, çok sayıda ve farklı sektörlere dağılmış küçükü büyüklü şirketleri temsil ettiğini ve yarı-kamu kuruluşu statüsü nedeniyle etkin olmadığını düşündükleri Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nden koparak, kamuoyunu ve kamu politikalarını kendi örgütleri aracılığı ile etkileme yolunu tercih etmişlerdir⁴³⁵.

3.3.2.2 Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD)

MÜSİAD, sanayici ve işadamı Erol Mehmet Yarar tarafından 5 Mayıs 1990'da İstanbul'da kurulmuştur. 1990 yılından bu yana, şube sayısı 26'ya ulaşmış, üye sayısı 2000 kişiyi aşmıştır⁴³⁶. MÜSİAD üyesi şirketlerin yaklaşık %50'si 1980 -1989 yılları arasında, yaklaşık %30'u 1990 sonrası kurulan şirketlerden oluşmaktadır⁴³⁷.

MÜSİAD'ın kurulması, Türkiye'nin ekonomik gelişmesinin daha ileri safhalarına rastlamaktadır. TÜSİAD'ın temsil ettiği şirketlere göre, coğrafik yerleşme ve büyüklükteki farklılaşma açısından geniş bir girişimci grubunu temsil etmektedir⁴³⁸.

Dernek İslami kimliğe sahip çıktığının önemli göstergelerinden biridir. Bu derneğe üyeliğin yarattığı aidiyet duygusu, İslam dininin kardeşlik duygusundan beslenir. Bunun yanında bir bütünün parçası anlamında ayrılık vurgusu ve güven unsuru, Müsiad için oldukça önem taşımaktadır. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Müsiad'a üyelik için başvuran bir iş adamına en az iki Müsiad üyesinin kefil

⁴³⁵ Ş.Gülfidan, **Big Business and State in Turkey: The Case of TUSIAD**, İstanbul: Boğaziçi University Pres, 1993, ss. 107-110

⁴³⁶ <http://www.musiad.org.tr>, (22.12.2009).

⁴³⁷ TÜSİAD ve MÜSİAD'a üye şirketlerin kurulma tarihleri için bkz. Ayşe Buğra, 1998, s. 525

⁴³⁸ Yazıcı ve Şahin, **a.g.m.**, s. 23.

olmasının zorunlu olmasıdır. Müsiad'ın hızlı bir büyüme eğiliminde olması ve üyeler arasında güçlü ilişkiler bulunması, kökenin İslam'da bulan güven ve karşılıklı destek anlayışının göstergesidir⁴³⁹.

TÜSİAD ve MÜSİAD'ın sosyal projeleri incelendiğinde, TÜSİAD'ın büyük işletmeler topluluğu ile devlet arasındaki güç dengesini, toplumun büyük oranda Avrupa demokrasisi karakteristikleri doğrultusunda transformasyonu ile yeniden şekillendirdiği görülmektedir. Diğer taraftan MÜSİAD, Türk toplumunun İslami karakteristiğini, hem İslam'ın kapitalizm ile uyumunu göstermek, hem de ulusal düzeyde bu segmentlerin dayanışmasını sağlamak ve uluslar arası düzeyde iş topluluklarının işbirliğini arttırmak için kaynakların hızlandırılmasına vurgu yapmaktadır⁴⁴⁰.

MÜSİAD, aynı zamanda bünyesinde, pazarlama, finans, ürün geliştirme ve kişisel gelişim gibi çeşitli alanlarda eğitimler vermektedir⁴⁴¹.

MÜSİAD'ın desteği ile 2002 yılında farklı bir girişimcilik örgütü, Genç MÜSİAD kurulmuştur. 2009 yılındaki başkanı tarafından amaçları; tüm etkinliklerinin girişimcilik merkezli konumlandırılarak, ülkenin en temel ihtiyacı olan, katma değer üreten girişimcilik ruhunun genç insanlara işlenmesi olarak açıklanmıştır⁴⁴².

3.3.2.3 Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)

TİSK, 1960'lı yıllardaki işçi örgütlemelerine cevaben kurulan bir kurumdur. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun doğuşu, altı işveren sendikasının 15 Ekim 1961 tarihinde, "İstanbul İşveren Sendikaları Birliği" adı altında toplanmalarıyla başlamaktadır. 20 Aralık 1962 tarihinde ülke çapında bir

⁴³⁹ Ayşe Buğra, "Labour, Capital and Religion: Harmony and Conflict among the Constituency of Political Islam in Turkey", *Middle Eastern Studies*, Vol: 38, No. 2, 2002, ss.192-193

⁴⁴⁰ Buğra, 1998, s. 536

⁴⁴¹ http://www.musiad.org.tr/musiad_akademi, (24.12.2009).

⁴⁴² <http://www.gencmusiad.org.tr>, (24.12.2009).

örgütlenmeye gidilmesiyle birliğin adı "Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu" olarak değiştirilmiştir⁴⁴³.

TİSK, Türk işverenlerini endüstriyel ilişkiler alanında temsil eden tek üst kuruluş olma özelliğini taşımaktadır. Kurum, işverenlerin çalışma ilişkilerinden doğan ortak ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumayı, uygun vergi politikalarını savunulması, üyelerin ekonomik ve sosyal alanda karşılaştıkları temel sorunların giderilmesi ve ihtiyaçların karşılanması amacıyla Hükümet nezdinde sürekli girişim ve etkilerde bulunulması gibi görevleri üstlenmiştir.

Kurum, yasama bakımından, yürürlüğe konacak her kanun maddesinin, girişimciliğe ve istihdama muhtemel etkileri bakımından titizlikle incelenmesi, bürokratik bakımdan, girişimciye “potansiyel suçlu” gözüyle bakmanın ve her işlemden güçlük çıkarmanın devrinin kapanması, eğitimsel anlamda geleceğin girişimcilerini yaratma misyonu ile öğretim programları ve eğitim yaklaşımlarının yenilenmesi ve işletmelerin rekabet gücünün ve yatırım artışının endüstri ilişkileri yoluyla güçlenmesinin sağlanmaya çalışılmasının gereklerini savunmaktadır⁴⁴⁴.

3.3.2.4 İktisadi Girişim ve İş Ahlâkı Derneği (İGİAD)

2003 yılında kurulan İGİAD, iş ahlâkı ve girişimcilik alanlarında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşudur. İGİAD, girişimciliğin teşvik edilmesi ve iş ahlâkının yaygınlaştırılması hususunda bilgilendirme, eğitim ve yayın faaliyetleriyle toplumda ve özellikle iş dünyasında ahlâki bir duyarlılık oluşturmayı amaçlamaktadır⁴⁴⁵. İş ahlâkı, girişimcilik, ekonomi ve muhasebe alanlarında eğitim programları düzenlemekte ve raporlar yayınlamaktadır. 2008 yılında yayınladıkları oldukça kapsamlı Girişimcilik Raporu'nda; Türkiye girişimcilik tarihi, son dönemlerdeki gelişmeler, mevcut iktisadi sorunlar ve bunlarla ilgili çözüm önerileri ve ayrıca daha fazla girişimci olması için yapılması gerekenler yer almaktadır.

⁴⁴³ <http://www.tisk.org.tr>, (05.01.10).

⁴⁴⁴ **İşsizliğin Çözümü, Girişimci Odaklı Yaklaşım**, TİSK Yayınları, 2006, <http://www.tisk.org.tr>, (05.01.10).

⁴⁴⁵ <http://www.igiad.com>, (15.05.2009).

3.3.2.5 Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER)

KAGİDER, kadın girişimcilerin projelerini desteklemek, onlara finansal ve idari konularda destek olmak amacıyla 2002 yılında 36 kurucu üye ile kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür. KAGİDER, kadınların iş dünyasındaki statülerini sağlamlaştırmak ve ülke ekonomisine katkılarını artırmak amacıyla kadın girişimcilere yürütmekte oldukları faaliyetlerde maddi ve manevi destek olmaktadır. Bu amaçla yasa düzenleyicisi organlar, kurumlar ve kuruluşlar nezdinde girişimlerde bulunmaktadır. Başka ülkelerde benzeri çalışmalarda bulunan dernek, vakıf vb. kuruluşlarla bilgi alışverişinde bulunmak, ulusal ve uluslararası seminerler düzenlemek, yabancı ülkelerdeki benzer dernekler tarafından düzenlenen seminer, eğitim ve dernek amacı ile uyumlu sair faaliyetlere katılmak üzere temsilci göndermektedir. Dernek amaçlarına yönelik eğitim faaliyetlerinde bulunmakta, süreli ve süresiz yayınlar hazırlanmaktadır⁴⁴⁶.

Türk girişimci topluluğu güncel olarak temelde üç gruptan oluşmaktadır: Merkezdeki büyük girişimcileri temsil eden TÜSİAD, geleneksel meşruiyetinden dolayı gücünü devam ettiren, farklı sektörlerle saçılmış küçük ve orta ölçekli sermayeyi temsil eden TOBB ve 1980'li yıllarda yükselen İslami hareketten doğan ve merkezi siyasal seçkinlere karşıt bir söylem geliştiren MÜSİAD⁴⁴⁷. Bu üç örgüt günümüzde siyasal ve ekonomik anlamda etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürmekte, gerektiğinde hem ekonomik hem de siyasal alanda fikirlerini beyan etmekte ve bu alanlardaki politikaları etkileyebilmektedir.

⁴⁴⁶ www.kagider.org, (16.05.2009).

⁴⁴⁷ Murat Çokgezen, "New Fragmentations and New Cooperations in the Turkish Bourgeoisie", **Environment and Planning C: Government and Policy**, Volume: 18, 2000, ss. 525-544

SONUÇ

İçinde barındırdığı şartlar dolayısıyla kapitalizmi üretememiş olan Osmanlı Devleti, Cumhuriyet' e de bu mirası devretmiştir. Türk girişimci sınıfının tarihi bu yapı üzerinde şekillenmeye başlamıştır. Büyük ölçüde garyimüslim tüccar, banker ve aracılardan ibaret olan küçük bir burjuvazi, savaş sırasında ve tehcir ile ayrıca savaş sonrasında karşılıklı mübadele ile azalmış, kalanlarında azalması ve hakimiyetin Müslüman Türk girişimcilere geçmesi için millileştirme politikaları uygulanmıştır.

Burjuvaziden geriye kalan kesim eski tarihlere göre daha fazla oranda İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmıştır. Ayrıca savaş sonrasında bu şehirler iktisadi anlamda eskiye nazaran çok daha güçsüz bir konumda olmuşlardır. Ancak büyük ölçüde, 1920'li yıllarda Avrupa'da özellikle İtalya ve Almanya'da ki hakim doktrin olan faşizmden etkilenilerek uygulanan milliyetçi politikalar, Müslüman Türk kesime farklı bir statü kazandırmış ve onlar da milliyetçi girişimleri desteklemişlerdir. Hıristiyanlar karşısındaki konumlarına rağmen, İttihat ve Terakki döneminde başlayan koruma ile ivme kazanan Müslüman Türk girişimci kesim hızla olgunlaşmaya başlamıştır.

1923- 1929 döneminde uygulanan politikalarda milli bir burjuvazi inşa etmek ve sermaye birikimini bu yolla temin etmek üzere genel olarak özel girişimciliği ön plana çıkartan oluşumlara yer verilmiştir. Ekonomik kalkınma sürecinde özel girişim ve girişimciliğin rolü ve yerinin ağırlıklı olarak vurgulandığı bu dönem, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılmasında somut ifadesini bulmuştur. Bu kanun özel sektörün gelişmesine katkıda bulunabilecek vergi bağışıklıkları, geniş kamu arazilerinin ve ulaşım olanaklarının özel sektöre bedelsiz veya düşük bedelle açılması gibi kolaylık ve ayrıcalığın sıralandığı bir metin olarak gündeme gelmiştir.

Öte yandan bu yıllardaki girişimciliğin kimler tarafından gerçekleştirildiğine bakıldığında devletin yüksek kademelerinde çalışan bürokratların bunu üstlendikleri görülmektedir. Dolayısı ile Türkiye'nin ilk girişimcileri devletin içinden gelen bürokratlar olagelmıştır. Tabiatıyla bunların piyasa disiplini anlayışı, girişimciliğin

esası olan risk alma, fırsat kollama gibi hassaları gelişmiş olarak nitelenememektedir. İçerisinde yetiştikleri kültür, bireysel girişimciliği değil, Ziya Gökalp'in öncülüğünü yaptığı Durkhaimcı bir cemaatçiliği esas almıştır. Bu "işadamı tipi", Schumpeter'in bahsettiği "yaratıcı yıkıcılıktan" çok uzak olup, istikrarı ve statükoyu yüceltmektedir. Değişimin önüne durağanlığı koyan bu zihni kurgunun zaman içinde atalete, içe kapanmaya ve rant kollama sürecine dönüşmesi beklenmelidir ki, olan da budur.⁴⁴⁸

1930-1946 döneminde ise 1929 yılındaki Büyük Buhran nedeniyle Türkiye'de de devletin piyasadaki rolü öne çıkmış, izlenen katı devletçi anlayış sıklıkla kamu müdahalesini öngören bir ekonomi anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu yıllarda "devletçilik" anlayışı çerçevesinde devlet, büyük ölçüde üretimi gerçekleştiren, ulaşım, bankacılık ve finans alanında etkin, gerektiğinde piyasaya doğrudan müdahale eden, fiyatlar üzerinde kontrol sağlayan bir role bürünmüştür. Öte yandan bu yaklaşımın dönemin dünyadaki hâkim eğilimleriyle örtüştüğü görülmektedir. İktisat literatüründe de neo-klasik iktisadın yerini, müdahaleciliğin teorik gerekçesini açıl原因an Keynezyen iktisat almıştır. Hatta dönemin hâkim karakterine uygun olarak Türkiye'de de özel sektöre ve rekabetçi anlayışa zaman zaman hışımla yaklaşanların olduğu da görülmüştür. 1940'larda savaşın da etkisi ile ekonomide görülen sıkıntılardan ötürü devletin müdahalesi artmış, özel sektörün içinden bazı kesimlerin vurgunculukla para kazanması ilişkileri gerginleştirmiştir.

Demokrat Parti döneminde, devletçiliğe karşı bir tutum içinde bulunmaya özen gösterilmiş, her fırsatta sürekli olarak devlet işletmelerinin tasfiye edilerek özel girişime devredileceği belirtilmiştir. Ancak bu durum ideolojik olmadan öteye gidememiş, uygulamada devlet kapitalizmi genişletilmiştir.⁴⁴⁹ Ancak buna rağmen, özel sektör yanlısı olan D.P. döneminde sermaye birikiminin hızlandığı söylenebilir. 1960'lı yıllarda sistematik biçimde uygulanan ithal ikamesine dayanan sanayileşme politikası süresince özel sektörün daha da geliştiği ve özel sermayenin Holding şirketler bünyesinde kurumlaşarak süreklilik sağladığı görülmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ http://www.igiad.com/books/girisimcilik_raporu_2.baski.pdf, Erişim Tarihi: 11.12.2009, s. 29

⁴⁴⁹ Şayian, Gencay; "Türkiye'de Devlet Kapitalizminin Bunalımı ve KİT'ler Sorunu", AİD. C. 13, S.3,s. 84

⁴⁵⁰ Ayşe Buğra, 1995 Cumhuriyet Dönemi Girişimcilik Tarihi ve Yeni Demokrasi Hareketi, Toplum ve Bilim, Birikim Yayınları, Sayı: 66, s. 36

1960-1980 döneminde ise planlı ekonomiye geçilmiştir. Bu dönemde iktisat politikalarının temel omurgasını “İthal İkamecilik” oluşturmuştur. Ancak 1970’li yıllarda popülist politikalar, yaşanan ideolojik kavgalar, petrol şokları, Türkiye’nin Kıbrıs Çıkartması ve ardından gelen ekonomik ambargo gibi nedenlerle dış ödemeler dengesi, enflasyon ve işsizlikle kendini gösteren ekonomik darboğazlar, askerî darbeler ve derin siyasi istikrarsızlıklar girişimciliğin performansını düşürmüştür.

1980 başında 24 Ocak Kararlarıyla yeni ve aynı zamanda geçmişten oldukça farklı bir dönem başlamıştır. 1980 askerî darbesinin ardından kurulan hükümetin piyasa ekonomisi yönelimi ile Türkiye’nin ekonomi politikası planlı ve ithal ikameci modelden dışa açık liberal ekonomiye kaymıştır. Özel sektöre yönelik geliştirici adımların başında dışa açılmayla beraber gelen ticaret serbestisi gelmektedir. Dönemde yerli firmalar ihracatlarını arttırmaları için teşvik edilmişlerdir.

Cumhuriyet döneminde Türk özel teşebbüsünün oluşması için büyük çabalar harcanmıştır. Bugün ulaşılan aşama değerlendirilirken, sadece yüzeysel nedenler üzerinde durulmamalıdır. Türk özel teşebbüsünün geçirdiği evrimi, Türk kapitalizminin geçirdiği evrimden soyutlamak imkânsızdır. Kapitalist ekonomik büyümenin temel taşı olarak niteleyebileceğimiz özel girişimciler, ancak Türk kapitalizminin geçirdiği evrim doğrultusunda ve kapitalist gelişmenin içeriğinde serpilip büyüme şansına sahip olmuştur. Kapitalist üretim sürecine geçebilmek için kapitalizm öncesi üretim düzeyinin ortadan kalkması ve uzun bir evrimin yaşanması gerekmiştir. Schumpeter’in deyimiyle kapitalist gelişmenin kalitatif faktörü dinamik özel müteşebbis ise, kantitatif faktörü ise müteşebbisin kapitalist evrim içinde gerçekleştireceği sermaye birikimi ya da ekonominin müteşebbisin tasarrufuna sunacağı kaynakların büyüklüğüdür. Batı’nın kapitalist gelişmesinde bu olgu vardır. Gelişmiş Batı ülkelerinin girişimcisi uzun bir yolu, zamanın ve ortamın tüm olanaklarından yararlanarak ve çeşitli engelleri aşarak yürümesini bilmiş, bugünkü düzeye ulaşmıştır.⁴⁵¹

TÜSİAD tarafından hazırlanan Türkiye’de Girişimcilik Raporu’nda, girişimcilik ekonominin dinamosu olarak gösterilmekte ve özellikle ekonomik büyümenin

⁴⁵¹ Erdoğan Soral, 1974, s. V

sağlanması, rekabet gücünün artırılması, endüstriyel gelişimin hızlandırılması, istihdamın geliştirilmesi ve gelir düzeyinin yükseltilmesi için, ekonomik sistemin girişimci ve yenilikçi olması gereğine işaret edilmektedir. Ayrıca ekonomik canlanmada ve sık sık tekrarlanan krizlerden kurtulmada bir çıkış yolu olarak girişimcilik önerilmekte ve girişimci kültürün ikamesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.⁴⁵² Girişimciliğin iktisadi anlamda önemli bir konuma gelmesi, iktisadi sorunlara cevap verebilirliği ile oldukça ilgilidir.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu toplamda 43 üye ülkeden oluşan, üye ülkelerin yıllık girişimcilik faaliyetlerini raporlayan ve bunları karşılaştırarak belirli sonuçları ortaya koyan bir araştırma programı olan The Global Entrepreneurship Monitor' ün (GEM) 2001 yılında yaptığı bir araştırmaya göre 29 ülkede her 100 yetişkin içindeki girişimci sayılarına bakılmıştır. Ortaya çıkan rakamlar Tablo 10'dan izlenebilir:

Tablo 10. Her 100 Yetişkin İçindeki Girişimci Sayıları

Türkiye	Japonya	İsrail	İngiltere	ABD	İrlanda	G.Kore	Meksika
4,6	5,1	6	7,7	11,7	12	15	18,7

Kaynak: Dilek Çetindamar, 2002, s. 142- 143

Tabloya göre Meksika girişimcilik faaliyeti olarak 1. sıradadır ve ABD ancak 7. olabilmıştır. Türkiye'nin performansı ise birçok çalışmada girişimci bir toplum olmadığı söylenen Japonya'dan düşük bir konumdadır.⁴⁵³

Türkiye'de girişimciliğin önündeki temel sorunlardan biri ekonomik, sosyal ve siyasi belirsizliktir. Yapılan araştırmalar girişimci açısından karar alabilmede en etkin faktörlerden birinin belirtilen alanlardaki istikrar olduğunu göstermektedir. Bu da girişimci için gerekli ortamın sağlanması bakımından Türkiye'nin iyi bir konumda olmadığını gözler önüne sermektedir. Girişimciliğin geliştiği bütün ülkelerin ortak özelliği olarak, makro ekonomik dengenin uzun yıllar boyunca korunmuş olduğu gerçeği not edilmelidir. Gerçekten de girişimciliğin şartlarından birisi de işadamları

⁴⁵² Ömer Aytaç, **İktisadi ve Sosyal Gelişme Açısından Girişimcilik, Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2005, Sayı 26, s. 86

⁴⁵³ Dilek Çetindamar, **a.g.e.**, s.143

kuşatan belirsizlik ortamının yok edilip, öngörülebilirliğin artırılmasıdır. Örneğin piyasa, kur ve faiz gibi temel iktisadi risklerin yüksek ve öngörülemediği ortamda uzun vadeli bir girişimciliğin gelişmesi beklenemez.

Girişimcilik alanındaki dinamizmin yüksek oranlı bir ekonomik gelişmeyi de beraberinde getirdiği kabul edilen bir olgudur. Girişimcilik üretim artışı ve istihdam artışında oynadığı rol ile ekonomik gelişmenin merkezinde yer alan bir kavram olmuştur. Türkiye girişimcilik ortamı değerlendirildiğinde, girişimciliğin gelişmesindeki en önemli engelin, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık olduğu saptanmaktadır. Makro ekonomik dengenin sağlanması, Türk işadamları ve yabancı yatırımlar için en temel çözüm yolu olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- A. Ebner, "Schumpeter and the 'Schmollerprogramm': Integrating Theory and History in the Analysis of Economic Development", **Journal of Evolutionary Economics**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2000
- Adaman Fikret ve Pat Devine, "A Reconsideration of the Theory of Entrepreneurship: A Participatory Approach", **Review of Political Economy**, Cilt: 14, Sayı:3, 2002, 329-355, s. 330
- Afşar Muharrem, **Türkiye'de KİT'lerce Özelleştirme ve Verimlilik İlişkisi**, Eskişehir; Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, 1999.
- Akgüç Öztin, **Türkiye'de Bankacılık**, 3. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.
- Akın Bahadır, **Türkiye'de Girişimcilik ve Memurluk Üzerine Mustafa Suphi ve Prens Sabahattin'den Mülhem Bir Analiz**, Piyasa, 6-7, 2003, ss.29- 51.
- Akın, H.Bahadır "Görünen Elden Görünmeyen Ele" Girişimcinin Dönüşü: İnternet Çağında Kapitalizm ve Girişimcilik Üzerine Bir Değerlendirme, **Girişim ve Kalkınma Dergisi**, C.2, S.2, 2007, ss. 97-106, <http://girisim.comu.edu.tr/dergi/2007/2in2/akin.pdf>, (04.09.2009).
- Akkaya Fevzi, **Ömrümüzün Kilometre Taşları: ST-FA'nın Hikayesi**, İstanbul: Fevzi Akkaya Temel Eğitim Vakfı, 1989.
- Akmut, Ö., Aktaş, R., Aykaç, B., Doğanay M. M., Durukan, T., Müftüoğlu, M. T. & Yüksel, Ö. **Girişimciler İçin İşletme Yönetimi**, Ankara: Gazi Kitabevi, 2003.
- Aktan Coşkun Can, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları**, İstanbul: TÜSİAD Yayını, 1992.
- Aktan Oğuz, **Türk İşadamları ve İşletmesi**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000.
- Alada Dinç and Adam Smith, "İktisat'ın Dama Taşları", **İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi**, 2001.
- Alada Dinç, "İktisadi Düşünce Tarihinde Girişimcilik Kavramı Üzerine Notlar", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 23-24, Ekim 2000 – Mart 2001.
- Alexander Alec P., "Industrial Entrepreneurship in Turkey: Origins and Growth", **Economic Development and Cultural Change**, Vol:8, No:4, Part 1 July-1960, s. 350.
- Altıntaş M. Berra, **KİT'in Özelleştirilmesi ve Özelleştirmenin Sermaye Piyasasına Etkileri**, Ankara: SPK Yayınları, 1988.

- Altıparmak Aytekin, “Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında Mütessesib Sınıfının Gelişimi”, **Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 1, 1998.
- Altun Şafak, **Inovasyonla Başarıyı Yakalayan Türkler**, İstanbul: Media Cat Kitapları, 2. Baskı, 2008.
- Arat Yeşim, **Politics and Big Business: Janus-faced link to the State**, Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyter, Germany, 1991.
- Arslan M., “A Weberian Approach to Turkish Entrepreneurship”, **Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:18, Sayı: 2, 2000.
- Artun T., **Türk Mali Sistemi, 1980- 1984: Değişim ve Maliyeti, Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler**, Ankara, 1985.
- Artun Tuncay, **Türkiye’de Bankacılık**, 2 b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1983.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt.2, Ankara:Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959.
- Avcıoğlu Doğan, **Türkiye’nin Düzeni**, İkinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978.
- Ayata Sencer, **Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000.
- Aydemir Namık, “Dünden Bugüne Bankacılık”, **Yüksek Denetim Dergisi**, Temmuz-Eylül 2002, Yıl:1, Sayı:3.
- Aydemir Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Cilt.3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978.
- Aydemir Şevket Süreyya, **Tek Adam**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981.
- Aytaç Ömer, “İktisadi ve Sosyal Gelişme Açısından Girişimci Kavramı”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 26, 2005.
- Backhaus, J. “The Economy as a Whole”: The Seventh Chapter of Schumpeter’s The Theory of Economic Development”, **Industry and Innovation**, Cilt: 9, Sayı: 1/2, 2002.
- Balkanlı Ali Osman , **Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2002.
- Barkan Ömer Lütfi, **16.Asrın İkinci Yarısında Türkiye’nin Geçirdiği İktisadi Buhranın Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri, İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri**, İstanbul: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1963.
- Baştürk Şenol, “Türkiye’de Girişimci Olmak: "Cevdet Bey Ve Oğulları" Romanında Cevdet Bey İle Nusret Çekişmesi Üzerine İlk Notlar”, <http://www.isgucdergi.org>, Cilt.42, 2003, (02.12.2009).

- Becker ve Knudsen, “New Translations from Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung by Dr. Joseph Schumpeter”, **American Journal of Economics and Sociology**, Vol:61, No.2, 2002b.
- Beriş H.Emrah, “Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet-Sermaye İlişkileri ve “Parçalı Burjuvazi”nin Oluşumu”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 19, Sayı: 69.
- Berker Feyyaz ve Güngör Uras, **Fikir Üreten Fabrika-TÜSİAD’ın İlk On Yılı 1970-1980**, İstanbul: Doğan Kitap, 2009.
- Bianchi Milo and Magnus Henrekson, **Is Neoclassical Economics Still Entrepreneurless?**, SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance, Kyklos, No: 584, 2005.
- Blaug Mark, **Economic History and the History of Economics**, New York: New York University Press, 1986.
- Bolat Ömer,” Üçüncü Safhadaki Girişimciliğimiz ve Geleceği”, <http://girisim.comu.edu.tr> , (18.05.2009)
- Boratav Korkut, **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul: Gerçek Yay., 1991.
- Boratav Korkut, **İktisat Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Ed. Sina Aksin, İstanbul: Cem Yay, 1992.
- Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Yayınları, 11.Baskı, 2007.
- Boratav Korkut, **Türkiye Tarihi Cilt: 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, ed.Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 1992.
- Boztemur Recep, “Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İşbankası Örneği”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Vol: 16, No: 27, 1995.
- Brown Christopher Russell, “Economic Theories Of The Entrepreneur: A Systematic Review of the Literature”, 2007, <https://dspace.lib.cranfield.ac.uk/bitstream>, (04.09.2009).
- Buğra Ayşe, “İş Yaşamındaki Belirsizliğin Siyasal Kaynakları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 48- 49, 1990.
- Buğra Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, Çev. Fikret Adaman, İstanbul: İletişim Yayınları, 5.Baskı, 2007.
- Buğra Ayşe ve B.Üsdiken, **State, Market and Organisation Form**, 1997,Berlin, Newyork
- Buğra Ayşe, “Class, Culture and State, An Analysis of Interest Representations by two Turkish Business Associations”, **International Journal of Middle East Studies**, 1998

- Buğra Ayşe, “Cumhuriyet Dönemi Girişimcilik Tarihi ve Yeni Demokrasi Hareketi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 66, 1995.
- Buğra Ayşe, “Labour, Capital and Religion: Harmony and Conflict among the Constituency of Political Islam in Turkey”, **Middle Eastern Studies**, Vol: 38, No. 2, 2002.
- Bülbül Yaşar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010:11, İstanbul, 2010.
- Cem İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995
- Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, **Vergi, Zulüm ve İsyan**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003.
- Çerçeve Dergisi, 2005, Sayı: 35,
http://www.musiad.org.tr/img/arastirmalariyayin/pdf/cerceve_dergisi_35.pdf,
(22.03.2010)
- Çetindamar Dilek, **Türkiye’de Girişimcilik**, İstanbul: Tüsiad Yayınları, 2002.
- Çokgezen Murat, “New Fragmentations and New Cooperations in the Turkish Bourgeoisie”, **Environment and Planning C: Government and Policy**, Volume: 18, 2000.
- David Burnett, “The Supply of Entrepreneurship and Economic Development”, 2000 , <http://www.technopreneurial.com/articles>, (01.10.2009)
- Deane Phillis, **İlk Sanayi İnkılabı**, çev.Tefvik Güran, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Demir Gülten, **Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1994.
- Demir Ömer, “Joseph A. Schumpeter: Hayatı, Eserleri ve Katkıları” , cilt 50, sayı 1, 1995, ss.155-172, <http://dergiler.ankara.edu.tr> , (07.08.2009).
- Dobb Maurice, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev.F.Akar, İstanbul: Belge Yayınları, 1992
- Dolanay S.Selim, “Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Yıl:1 Cilt:1, Sayı:2, 2009.
- Dulupçu Murat Ali, Özkul Gökhan, Kişisel Gelişimin Girişimci Tipleri Üzerine Etkisi: Antalya-Isparta İllerinde Bir İnceleme, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 2, s:67-92, Aralık 2007.
- E.C.Clark, **The Turkish Varlık Vergisi Reconsidered**, Middle Eastern Studies, May 1972, s. 205’den aktaran Çağlar Keyder, 1993.

- Ecevit Bülent, “**Sosyal Politika**”, **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1964.
- Eczacıbaşı Nejat F., **Kuşaktan Kuşağa**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1999.
- Eldem V, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara: İş Bankası Yayınları,1970.
- Eldem V., **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yayınları,1970’den aktaran Korkut Boratav, 2007.
- Ergin Ferudun, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi** ,Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Erim Neşe, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara: Palme Yayıncılık, 2007
- Ertuna İbrahim Özer, **Türkiye’de Fon Akımları Üzerine Bir İnceleme**, T.Sınai Kalkınma Bankası, İstanbul, 1970.
- Foucault Michael, **Hapishanenin Doğuşu**, İstanbul: İmge Yayınları, çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, 2006.
- Galbraith J.K., **İktisat Tarihi**, çev: Müfit Günay, Ankara: Dost Yayınları, 2004.
- Garih Üzeyir, **İş Hayatımdan Kesitler ve Gençlere Tavsiyeler**, İstanbul: Hayat Yayınları, 2005.
- Gelişim Hachette, İstanbul: Gelişim Yayınları,1988.
- Genç Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- Gevgilili Ali, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989.
- Giovanni Arrighi, **Adam Smith Pekin’de**, 2009, çev: İbrahim Yıldız, İstanbul: Yordam Kitap.
- Grabel Thomas, Andreas Pyka and Horst Hanusch, “An Evolutionary Approach To The Theory of Entrepreneurship”, **Industry and Innovation**, Vol: 10, No: 4, 2003.
- Gras N.S.B., **Ekonomik Sosyolojiye Giriş**, çev.Niyazi Berkes, Ankara: A.Ü. Yayınları, 1941.
- Gündüz Ökçün, “19.Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen İmtiyazların Ana Çizgileri”, **S.B.F. Dergisi**, Cilt:27, No: 1, 1972.
- Güney Semra ve Aysun Çetin, “Kültürün Girişimciliğe Etkisi ve Türkiye’de Girişimcilik Kültürü”, **H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2003.

Güran Tevfik, **İktisat Tarihi**, İstanbul: Damla Ofset, 1990.

Hamilton Henry, **The English Brass and Copper Industries to 1800**, 2.b., Londra: Frank Cass and Company Limited, 1967.

Hans Landström, **Pioneers In Entrepreneurship And Small Business Research**, Springer Science, 2005, s. 27-28'den aktaran Gökhan Özkul, **Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler**, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt:12, Sayı:3, 2007.

Heaton Herbert, **Avrupa İktisat Tarihi**, çev. M.Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 300.

Heaton Herbert, **Avrupa İktisat Tarihi**, çev: M.Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Ankara: Paragraf Yayınları, 2005.

Hebert Robert Francis and Albert N. Link, "The Entrepreneur As Innovator", **Journal of Technology Transfer**, Springer Science, Cilt: 31, Sayı: 5, 2006, s. 589-597.

Heper Metin, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Ankara: ODTÜ Yay., 1974.

Hisrich Robert D. and Micheal P.Peters, **Entrepreneurship**, Irwin Mc Graw Hill, 1998.

Hobsbawm E.J., **Sanayi ve İmparatorluk**, çev: Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Yayınları, 2008.

Hobsbawm Eric, **Sermaye Çağı 1848-1875**, Çeviren Bahadır Sina Şener, İstanbul: Dost Yayınları, 1998.

Hoselitz Bert F., **The Early History of Entrepreneurial Theory, In Essays in Economic Thought: Aristotle to Marshall**, Chicago: Rand McNally, 1962, s. 247.

<http://www.gencmusiad.org.tr>, (24.12.2009).

<http://www.igiad.com>, (15.05.2009).

http://www.igiad.com/books/girisimcilik_raporu_2.baski.pdf, (11.12.2009), s. 31.

<http://www.liberal.org.tr> , (22.02.2010).

<http://www.musiad.org.tr>, (22.12.2009).

http://www.musiad.org.tr/musiad_akademi, (24.12.2009)

<http://www.tisk.org.tr>, (05.01.2010).

<http://www.kagider.org>, (16.05.2009).

<http://www.sabancı.com.tr> , (03.04.2009).

<http://www.tskb.com.tr>, (14.06.2009).

Hunt,E.K., **İktisadi Düşünce Tarihi**, İstanbul: Dost Yayınları, 2002

Issawi Charles, **The Entrepreneur Class, Social Forces in the Middle East**, Cornell University Pres, 1955.

İlkin Selim ve Tekeli İlhan, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Yayın No.39, 1982

İnalcık Halil, **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

İnsel Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, 1990.

İşsizliğin Çözümü, **Girişimci Odaklı Yaklaşım**, TİSK Yayınları, 2006, <http://www.tisk.org.tr>, (05.01.10).

Jones L.P. , Sakong I., **Government, Business And Entrepreneurship in Economic Development: The Korean Case**, Cambridge, Harvard university, Council on East Asian Studies, 1980.

Kalaycıoğlu Ersin, **Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State, Strong State, and Economic Interest Groups**, Ed. Metin Heper, De Gruyter, Germany, 1991.

Kargılı Celal ve Armağan Akar, **Türkiye'de Bankacılık ve Bankalarımız**, Ankara, 1967.

Kazgan Gülten, **Büyük Sermaye Gruplarının Türkiye Ekonomisindeki Yeri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt:9, 1985.

Kazgan Gülten, **Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Kazgan Gülten, **Türk Ekonomisinde 1927- 1935 Operasyonu**, s. 263- 264'den aktaran Çağlar Keyder, 1993.

Kazgan Haydar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, İstanbul: Vakıfbank Yayınları, 1999.

Kazgan Haydar, **Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Bankacılık Tarihi**, 1997, Türkiye Bankalar Birliği.

Kazgan Haydar, Toktamış Ateş, Oğuz Tekin, Murat Koraltürk, Alkan Soyak, Nadir Eroğlu ve Zeynep Kaban, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi**, İstanbul: İMKB Yayınları, 1999

- Kepepek Yakut ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Keyder Çağlar, “1923-1929 Döneminde Para ve Kredi”, **Türkiye İktisadı Üzerine Araştırmalar, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**,1978 Özel Sayısı, Ankara, 1978, s. 210-250.
- Kıraç Can, **Anılarımla Patronum Vehbi Koç**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.
- Kızılkaya Ertuğrul, “Bir Büyük İktisatçının Metafizik Değer Yargılarına Bakışı: Joseph A. Schumpeter’in Vizyon Kavramı”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2003.
- Kızılkaya Ertuğrul, Friedrich Nietzsche’nin Joseph A. “Schumpeter’in İktisat Düşüncesi Üzerindeki Etkisine Dair Bir Not”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004.
- Kızılkaya Ertuğrul, J.Schumpeter’in Girişimcilik Fikrine Dair Bir Not“, **Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:10, 2005
- Kirzner Israel M., **Preception, Opportunity and Profit: Studies in The Theory of Entrepreneurship**, Chicago, İL: The University of Chicago Pres, 1979
- Klein Philip A., “Changing Perspectives on the Factors of Production”, **Journal of Economic Issues**, Vol: 22, No: 3, 1988, s. 795-809.
- Knutsen Torbjorn, “Twentieth Century Stories”, **Journal of Peace Research**, Vol: 39, No: 1, 2002, ss. 119-127.
- Koç Vehbi, **Hayat Hikayem**, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1979.
- Koraltürk Murat, ‘Türk Çalıştırma Derneği”, **Tarih ve Toplum**, Cilt: 28, Sayı: 164, 1997, ss. 61- 64.
- Koraltürk Murat, **Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002
- Kuyucuklu Nazif, **Türkiye İktisadı**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1986.
- Küçükömer İdris, **Düzenin Yabancılaşması\ Batılılaşma**, İstanbul, 1969.
- Küçükömer İdris, **İktisadın İlkelerine Yeniden Bakış**, İstanbul: Sermet Matbaası, 1972.
- Langlois R.N., Schumpeter and the Obsolescence of the Entrepreneur, Working Paper, (2002-19), **Department of Economics Working Paper Series**, University of Connecticut, Connecticut 20-22, 2002.
- Link Albert, **Entrepreneurship**, Innovation and Technological Change, University of Kansas, 2007.

- Lonca'dan Oda'ya, İstanbul Ticaret Odası'nın 125.yılı Anısına, 2007.
- Manuel Eduardo G., "Entrepreneurship and Economics", 2006, <http://mpa.ub.unimuenchen.de>, (16.10.2009)
- Mardin Şerif, "**Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma**", **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, İstanbul, Alfa Basım Yayın, tarihsiz.
- Mardin Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Menger Carl, "Principles of Economics, Glencoe", The Free Press, 1950 <http://www.mises.org/Books/Mengerprinciples.pdf>, (22.10.2009)
- Mises Ludwig Von, Human Action, 3rd Ed., Chicago: Henry Regnery Co, 1966, <http://www.mises.org/humanaction/pdf>, (22.10.2009).
- Moky Joel, **The Oxford Encyclopedia of Economic History**, Oxford University Press, Volume 3, 2003.
- Müftüoğlu Tamer, Yılmaz Ürper, Mehmet Başar ve Tuğberk Tosunoğlu, **Girişimcilik**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Mühendis ve Makina, Cilt : 48 Sayı: 571, s. 42
- Nezihi Hakkı, **50 Yıllık Oda Hayatı**, (1882-1932), İstanbul: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 1932
- Nişancı Murat, Müteşebbis- Piyasa Etkileşimi ve Ekonomik Dengesizliğin Çözümünde Müteşebbisin Rolü, **AÜEHFD**, Cilt: VIII, 2004, ss.1-2.
- Oğuz, F., "Rekabet, Girişimcilik ve Kesif Süreci: Piyasa Süreci Teorisinin Anahatları", **Liberal Düşünce**, Sayı: 23, 2001.
- Ortaylı İ., **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Oskay Cansel ve Yeşim Kubay, "Türkiye'de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi", **KMU İİBF Dergisi**, Yıl:10 Sayı:14, 2008.
- Ökçün A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara: A.Ü. Yayınları, 1971.
- Ökçün A.Gündüz, **1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara: A.Ü. SBF Yay., 1971.
- Ökçün A.Gündüz, **Osmanlı Sanayi\ 1913-1915 yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara, A.Ü, 1971.
- Ökçün Gündüz, "19.Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen İmtiyazların Ana Çizgileri", **S.B.F. Dergisi**, Cilt:27, No: 1, 1972.
- Ökte Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951.
- Öz Esat, **Otoriterizm ve Siyaset**, Ankara: Yetkin Yayınları, 1996.

- Özdemir Sadi, **Anadolu'dan Zoru Başaran Cesur Girişimciler**, İstanbul: Hayat Yayınları, 2005.
- Özer M.Akif, "Girişimci Sınıf, İktisadi Hayat ve Siyaset", **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 3, 2001.
- Pamuk Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913**, Ankara: Yurt Yayınları, 1984
- Pamuk Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1984.
- Reinert H. ve E. S. Reinert, "Creative Destruction in Economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter, The Other Canon Foundation working paper, from:" 2003, <http://www.othercanon.org/papers/>, (07.08. 2009).
- Renan E., "**İslam ve Bilim**" İç., **Nutuklar ve Konferanslar**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1946.
- Rozaliyev Y.N., **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, çev:Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları, , 1978.
- Sabancı Sakıp, **İşte Hayatım**, İstanbul: Aksoy Matbaacılık, 1985.
- Sanayi Bakanlığı, 50.Yılda Türk Sanayii, Mars Matbaası, Ankara, 1973.
- Sargut, S., **Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim**, Genişletilmiş 2. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Sayar Ahmed Güner, **Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri F. Ülgener**, İstanbul: Eren Yayınları, 1998
- Sayar Ahmed Güner, **Osmanlı İktisat Düşüncesi'nin Çağdaşlaşması**, 2.b., İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Sayar Ahmed Güner, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felfesine Ait Değişmeler**, İstanbul: Ötüken, 2001.
- Saybaşıllı Kemali, "Türkiye'de Özel Teşebbüs", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1985.
- Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler (1980-2001),Tahminler (2002-2005), Devlet Planlama Teşkilatı, 2002.
- Schumpeter Joseph A., **The Theory of Economic Development**, NewYork, Oxford University Pres, 1961.
- Selik Mehmet, "Türkiye'de Sınai Kalkınma Bankası Kredilerinin Yatırım Sahaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 4, 1954, s. 101-120, <http://dergiler.ankara.edu.tr>
- Sencer Muzaffer, "Toplumların Evrimi", **AİD**, Cilt: 20, S: 1, 1987.

- Serim Bülent, **Anayasa ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Özelleştirme**, Ankara, 1996.
- Sever Murat, **Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği**, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2009, kitap tanıtım
- Skousen Mark, **Modern İktisadın İnşası**, çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak, Ankara: Ütopya Yayıncılık, 2003.
- Sombart Werner, **Burjuva**, çev: Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Soral Erdoğan, **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1974.
- Sönmez Mustafa, **Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye**, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1978.
- Sönmez Mustafa, **Kırk Haramiler:Türkiye’de Holdingler**, İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 1987.
- Sunar İlkay ve Z.Öniş; **Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma**, İstanbul: TÜSİAD Yay., 1992.
- Ş.Gülfidan, **Big Business and State in Turkey: The Case of TUSIAD**, İstanbul: Boğaziçi University Pres, 1993.
- Şahin Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitapevi, 2002.
- Şaylan Gencay, **Türkiye’de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, Ankara: V Yayınları, 1986.
- Şen Mustafa, “Türkiye Büyük Burjuvazisinin Anatomisi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 66, 1995.
- Şenses Fikret ve Arman Kırım, Türkiye’de 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar-Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayinin Yeniden Yapılanma Gereklere, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 18 (1-2), 1991
- Şiriner İsmail ve Yılmaz Doğru, **Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası, 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006.
- Tarik Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt 1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- Tekeli İlhan ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1977.
- Tekeli İlhan, **Türkiye’deki Şirketlerin Gelişimi ve Kapitalin Yoğunlaşma Süreci, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt: 9, 1985.

- Tezel Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Ankara: Yurt Yayınları, 5.Baskı, 2002.
- Thünen J.H. Von, “The Isolated State in Relation to Agriculture and Political Economy”, **Chicago, Loyola University Press**, Vol: 2, 1960.
- Top Seyfi, **Girişimcilik Keşif Süreci**, İstanbul: Beta yayınları, 2006.
- Toprak Zafer, 2000- 2001, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sermaye Birikimi ve Kredi Kurumlarının Evrimi: 1850- 1950, Voyvoda Caddesi Toplantıları Konuşması.
- Toprak Zafer, **Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık**, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, 1985.
- Toprak Zafer, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat - Milli Burjuvazi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Trivellato Francesca, “Discourse and Practice Of Trust In Business Correspondence During The Early Modern Period”, <http://www.econ.yale.edu/seminars/echist/eh04/trivellato-041013.pdf>, (07.01.2010)
- Turner, S.B, **Max Weber ve İslam**, Ankara: Vadi Yayınları, 1991.
- Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul, 22-27 Kasım 1948, <http://ekutup.dpt.gov.tr>
- Türkiye’de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine**, der. Fikret Görün, Niyazi Berkes, Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye’de Ekonomik Düşününün Evrimi, ODTÜ Yayınları, 1972.
- Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973.
- Tüsiad [Foreign Policy](#), No. 151, Nov. - Dec., 2005, p. 14, Published by: [Washingtonpost.Newsweek Interactive, LLC](#)
- Uğur Dolgun, “Schumpeter’e Göre Ekonomik Gelişmede Girişimcinin Dinamik Rolü”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: I, Sayı:1, 2006.
- Urquhart David, **Turkey and its Resources**, London: Saunders and Otley, 1833.
- Ülgener Sabri, **Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti**, Ankara: Mayaş Yayınları, 1989.
- Ülgener Sabri, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul: Der Yayınları, 1991.
- Wallerstein Immanuel, **Tarihsel Kapitalizm**, çev: Nazmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

- Weber Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Arrioba, İstanbul: Hil Yayınları, 1985.
- Yalçın Aydın, **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara, 1991.
- Yalçın Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı İktisadında Büyüme ve Gerileme Süreci**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1979.
- Yalçinkaya Timuçin, “Risk ve Belirsizlik Algılamasının İktisadi Davranışlara Yansımaları”, **Muğla Üniversitesi İİBF Tartışma Tebliğleri**, No:2004/05, Muğla.
- Yazıcı Kamil ve Kader Tan Şahin, “Türkiye’de Girişimciliğin Gelişimi: Kültürel ve Makro-Kurumsal Bağlamın Birlikteliği”, **İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 53, 2006, ss. 18- 28.
- Yenal Oktay, **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2001.
- Yeniay İ.H. , **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İ.Ü. Yayınları, 1964.
- Yerasimos Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 2. Cilt, İstanbul: Belge Yayınları, 1987.
- Yücekök Ahmet, **100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset**, İstanbul: Gerçek Yay, 1983.
- Yüzgün Arslan, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, 1985